

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАХИНЯ СВІТЛАНА ОЛЕГІВНА

УДК 338.48-44(1-22):330.3:[332.122:338.43](043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

Спеціальність: 051 – «Економіка»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С. О. Махиня

Науковий керівник:

Бялковська Оксана Антонівна,
доктор економічних наук, професор

Кам'янець-Подільський – 2025

АНОТАЦІЯ

Махиня С. О. Сільський туризм як фактор соціально-економічного розвитку сільських територій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки). – ЗВО «Подільський державний університет», Кам'янець-Подільський, 2025.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретико-методичних засад розвитку сільського туризму як фактора соціально-економічного розвитку сільських територій та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення економічної та соціальної ефективності розвитку сільського зеленого туризму. Сучасні дослідження свідчать, що інтенсивний розвиток сільського зеленого туризму може стати каталізатором структурної трансформації економіки регіонів, сприяти демографічній стабільності та вирішенню соціально-економічних проблем на місцевому рівні. У зв'язку з цим виникає актуальна потреба окреслення перспективних шляхів сталого розвитку сільського зеленого туризму в Україні та формування сприятливих умов для підприємницької діяльності в цій галузі.

Узагальнено наукові та теоретичні підходи до визначення поняття «сільський туризм» з формулюванням його дефініції як підприємницької діяльності і відпочинкового виду туризму, що зосереджений на сільських територіях і передбачає залучення майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, а також використання природного, культурного, етнографічного та соціального потенціалу регіону. Обґрунтовано тотожність понять «сільський туризм» та «сільський зелений туризм», узагальнено поняття «агротуризм» та «екологічний (зелений) туризм», визначено відмінності та взаємозв'язок між поняттями. Виокремлено передумови, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму, а саме: комфортний клімат, унікальні природні умови, екологічно чисті території,

малозаселені зони, розвинута інформаційно-комунікаційна інфраструктура, багата історико-культурна спадщина.

Обґрунтовано місце і роль сільського туризму у розвитку сільських територій. У ході дослідження понятійно-термінологічного апарату сільських територій було окреслено ключові відмінності між поняттями «сільська територія» та «сільська місцевість». Сформовано комплексний підхід до розуміння сільських територій, що враховує географічний, нормативно-правовий, статусний, управлінський, економічний, соціальний та функціональний аспекти. Розкрито зміст сільської території за просторово-територіальними й функціональними ознаками, а також сутність економічного, соціально-економічного та еколого-економічного розвитку сільських територій.

Визначено, яку роль сільський туризм відіграє у поліфункціональному розвитку сільських територій. Виявлено проблеми монофункціональної структури економіки сільських територій та систематизовано основні види економічної діяльності, що характерні для сільських територій. У секторі послуг в структурі економіки сільських територій визначено місце сільського туризму, що дає змогу визначити перспективи міжгалузевого розвитку локальної економіки сільських територій, де основою буде сільський зелений туризм. Підкреслено, що у перспективі розвиток локальної туристичної економіки повинен сприяти створенню розумних (smart) туристичних дестинацій на сільських територіях.

У дисертаційній роботі встановлено, що підприємницька діяльність у сфері сільського зеленого туризму базується на спільному використанні природних ресурсів, які є ключовою передумовою для ведення діяльності в цій сфері. Це створює складнощі у визначенні чітких критеріїв оцінки роботи садиб і організації бізнесу в галузі сільського туризму, зумовлюючи потребу у впровадженні спеціального координаційного механізму. Розвиток підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму, з огляду на її суспільно-економічний характер, вимагає застосування відповідних методичних підходів для глибокого розуміння сутності цього явища та факторів, що

впливають на його розвиток. Обґрунтовано, що досягнення об'єктивності в дослідженні цього процесу забезпечується інтеграцією методів, оснований на інституційній теорії, теорії організації та сучасних концепціях боротьби з бідністю, адаптованих до специфіки підприємництва в сільській місцевості.

Досліджено туристично-рекреаційний потенціал України, який включає багаті природні ресурси, численні архітектурні пам'ятки, санаторно-курортні та кліматичні ресурси. Виявлено нерівномірність їх розподілу по території країни, що формує специфіку регіонального розвитку туристичної галузі. Встановлено, що туристична галузь України, попри виклики, зокрема пандемію та війну, демонструє значний потенціал для відновлення й розвитку, адаптуючись до кризових умов.

Аналіз стану сільських територій продемонстрував загострення соціальних, демографічних і економічних проблем, які впливають на розвиток сільського зеленого туризму. Доведено, що сільський зелений туризм є перспективною галуззю, що сприяє вирішенню економічних, соціальних та демографічних проблем сільських територій України. Його розвиток сприяє збереженню культурної спадщини, зростання рівня зайнятості, зниженню міграції, підвищенню рівня життя місцевого населення, зокрема забезпечує додаткові джерела доходу через надання туристичних послуг. Встановлено, що більшість садиб працює у «тіньовому» секторі (80-90 % незареєстровані), що ускладнює офіційну оцінку масштабів галузі.

Акцентовано увагу на ключовій ролі інфраструктурного забезпечення, яке залишається перешкодою для ведення туристичної діяльності та сталого розвитку сільських територій. Визначено, що модернізація дорожньо-транспортної інфраструктури, розширення доступу до медичних послуг, створення об'єктів роздрібної торгівлі та розважальної інфраструктури є необхідними для успішного розвитку сільського туризму.

У роботі обґрунтовано стратегічне значення розвитку туристичної галузі, зокрема сільського зеленого туризму, як важливого чинника забезпечення економічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій

України. Проаналізовано роль сільського туризму у формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту, який не лише задовольняє потреби споживачів, але й активізує соціально-економічні процеси в регіонах, зберігаючи екологічну рівновагу та культурно-історичну спадщину. Проведений SWOT-аналіз сільського туризму дозволив виявити його сильні та слабкі сторони, оцінити можливості розвитку й основні загрози. Серед ключових переваг визначено економічну доступність, наявність житлової бази у селян, багату історично-культурну спадщину та ефективність у реабілітації військових. Визначено необхідність формування ефективної стратегії розвитку, що забезпечить координацію зусиль держави, громад і бізнесу, сприятиме диверсифікації туристичних продуктів, збереженню природної та культурної спадщини, а також стимулюванню місцевої економіки. Запропоновано кластерний підхід, як дієвий інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів, створення робочих місць, залучення інвестицій і забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Аргументовано актуальність та перспективність екологічної спеціалізації сільського туризму в Україні. Окреслено основні принципи та мотиваційні підходи до ведення господарської діяльності у сфері екологічного туризму. Доведено, що ефективний розвиток сільського туризму з екологічною спеціалізацією в Україні повинен базуватися на територіальній концентрації, розширенні повноважень місцевих органів влади та використанні програмно-цільового підходу, спрямованого на залучення сільського населення до бізнес-проектів у цій галузі. Визначено засади та розроблено рекомендації для ефективної реалізації бізнес-потенціалу екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму в Україні. Підкреслена необхідність впровадження екосистемного підходу в реалізацію обласних і локальних програм соціально-економічного розвитку з акцентом на посилення стратегічних пріоритетів екологічного господарювання. Обґрунтовано, що розвиток сільського туризму сприяє вирішенню екологічних проблем сільських територій через зменшення аграрного навантаження, підтримку біорізноманіття, впровадження екологічної

освіти, раціональне використання ресурсів, відновлення зелених насаджень, створення екологічно дружніх об'єктів, стимулювання органічного виробництва та управління відходами. Доведено, що екологічна спрямованість сільського туризму забезпечує стійкий розвиток, поєднуючи економічне зростання з природоохоронними заходами, і сприяє покращенню якості життя селян.

Удосконалено концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму підтримки та стимулювання суб'єктів сільського зеленого туризму. Організаційно-економічний механізм представлений комплексом методів, інструментів і заходів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності у сфері сільського туризму. Його впровадження сприятиме не лише зростанню внутрішніх туристичних потоків і створенню нових робочих місць для сільського населення з високою віддачею, але й стане основою для залучення інвестицій у підприємства сільського зеленого туризму через формування привабливих «бізнес-кейсів» для інвесторів. У перспективі це допоможе подолати кризові явища в національній економіці, зумовлені соціально-економічними викликами, які постали перед Україною.

Наукові результати, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження пройшли апробацію та прийняті до використання й впровадження: Слобідсько-Кульчієвецькою сільською радою Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, Більче-Золотецькою сільською територіальною громадою Чортківського району Тернопільської області, Кам'янець-Подільською районною радою Хмельницької області, Хмельницькою обласною державною адміністрацією.

Ключові слова: сільський туризм; сільський зелений туризм; туризм; туристична діяльність; сільські території; сільська місцевість; агросадиба; садиба; сталий розвиток; цілі сталого розвитку; економічний розвиток; соціальний розвиток; соціально-економічний розвиток.

ABSTRACT

Makhynia S. O. Rural Tourism as a Factor of Socio-Economic Development of Rural Areas. – A qualification research paper in manuscript form. A dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 – Economics (field of knowledge: 05 – Social and Behavioral Sciences). – Higher Education Institution “Podillia State University”, Kamianets-Podilskyi, 2025.

The dissertation is dedicated to the study of the theoretical and methodological foundations of rural tourism development as a factor in the socio-economic advancement of rural areas and the development of practical recommendations to enhance the economic and social efficiency of rural green tourism development. Contemporary research demonstrates that the intensive development of rural green tourism can act as a catalyst for the structural transformation of regional economies, promote demographic stability, and address socio-economic challenges at the local level. In this regard, there is a pressing need to identify promising pathways for the sustainable development of rural green tourism in Ukraine and to create favorable conditions for entrepreneurial activity in this sector.

The scientific and theoretical approaches to defining the concept of “rural tourism” have been generalized, resulting in its definition as an entrepreneurial activity and a recreational type of tourism focused on rural areas. It involves the use of assets and labor resources of personal, subsidiary, or farm households, as well as the utilization of the natural, cultural, ethnographic, and social potential of the region. The equivalence of the terms “rural tourism” and “rural green tourism” has been substantiated. The concepts of “agritourism” and “ecological (green) tourism” have been summarized, with distinctions and interrelations between them identified. The prerequisites contributing to the development of rural green tourism have been highlighted, including favorable climate, unique natural conditions, environmentally clean areas, sparsely populated zones, developed information and communication infrastructure, and rich historical and cultural heritage.

The role and significance of rural tourism in the development of rural areas have been substantiated. During the study of the conceptual and terminological framework of rural areas, key differences between the terms “rural area” and “countryside” were identified. A comprehensive approach to understanding rural areas was developed, considering geographical, regulatory, status-related, managerial, economic, social, and functional aspects. The essence of rural areas was revealed through spatial-territorial and functional characteristics, as well as the nature of economic, socio-economic, and ecological-economic development of rural areas.

The role of rural tourism in the multifunctional development of rural areas has been identified. Challenges associated with the monofunctional structure of rural economies were highlighted, and the main types of economic activities characteristic of rural areas were systematized. Within the service sector of rural economies, the place of rural tourism was established, enabling the identification of prospects for intersectoral development of local rural economies, with rural green tourism serving as the foundation. It was emphasized that, in the future, the development of a local tourism economy should contribute to the creation of smart tourist destinations in rural areas.

The dissertation establishes that entrepreneurial activity in rural green tourism is based on the shared use of natural resources, which serve as a key prerequisite for conducting business in this field. This creates challenges in defining clear criteria for evaluating the performance of rural guesthouses and organizing businesses in the rural tourism sector, necessitating the implementation of a specialized coordination mechanism. The development of entrepreneurial activity in rural green tourism, considering its socio-economic nature, requires the application of appropriate methodological approaches to achieve a comprehensive understanding of the essence of this phenomenon and the factors influencing its development. It has been substantiated that achieving objectivity in studying this process is ensured through the integration of methods based on institutional theory, organizational theory, and modern concepts of poverty alleviation, adapted to the specifics of entrepreneurship in rural areas.

The tourism and recreational potential of Ukraine has been explored, encompassing rich natural resources, numerous architectural monuments, spa and climate resources. The uneven distribution of these resources across the country has been identified, shaping the regional development specifics of the tourism sector. It has been established that Ukraine's tourism industry, despite challenges such as the pandemic and the war, demonstrates significant potential for recovery and development, adapting to crisis conditions.

An analysis of the state of rural areas revealed the intensification of social, demographic, and economic problems affecting the development of rural green tourism. It has been proven that rural green tourism is a promising sector that contributes to addressing economic, social, and demographic challenges in rural areas of Ukraine. Its development supports the preservation of cultural heritage, increases employment, reduces migration, and improves the living standards of local populations, providing additional income through tourism services. It has been determined that most rural guesthouses operate in the “shadow” sector (80-90% are unregistered), complicating the official assessment of the industry's scale.

Attention has been drawn to the critical role of infrastructure development, which remains a significant obstacle to conducting tourism activities and ensuring the sustainable development of rural areas. It has been identified that the modernization of road and transport infrastructure, improved access to healthcare services, and the creation of retail and entertainment facilities are essential for the successful development of rural tourism.

The study substantiates the strategic importance of developing the tourism sector, particularly rural green tourism, as a key factor in promoting the economic, social, and environmental development of rural areas in Ukraine. The role of rural tourism in shaping a competitive tourism product has been analyzed, demonstrating its ability to not only meet consumer needs but also activate socio-economic processes in regions while preserving ecological balance and cultural-historical heritage. The conducted SWOT analysis of rural tourism has identified its strengths and weaknesses, assessed development opportunities, and highlighted major threats. Key advantages

include economic affordability, the availability of housing infrastructure among rural residents, a rich cultural and historical heritage, and its effectiveness in the rehabilitation of veterans. The necessity of developing an effective strategy has been emphasized, aimed at coordinating the efforts of the state, communities, and businesses. Such a strategy should support the diversification of tourism products, the preservation of natural and cultural heritage, and the stimulation of local economies. A cluster approach has been proposed as an effective tool for enhancing regional competitiveness, creating jobs, attracting investments, and ensuring the sustainable development of rural areas.

The relevance and prospects of ecological specialization in rural tourism in Ukraine have been substantiated. Key principles and motivational approaches to conducting business activities in the field of ecological tourism have been outlined. It has been proven that the effective development of rural tourism with ecological specialization in Ukraine should rely on territorial concentration, the expansion of local authorities' powers, and the application of a program-targeted approach aimed at involving rural populations in business projects within this sector. The foundations have been established, and recommendations have been developed for effectively realizing the business potential of ecological specialization in rural green tourism in Ukraine. The necessity of implementing an ecosystem approach in regional and local socio-economic development programs, emphasizing the strengthening of strategic priorities for ecological management, has been highlighted. It has been substantiated that the development of rural tourism addresses environmental issues in rural areas by reducing agricultural pressure, supporting biodiversity, promoting environmental education, rational resource use, restoring green spaces, creating environmentally friendly facilities, encouraging organic production, and improving waste management. It has been demonstrated that the ecological focus of rural tourism ensures sustainable development by combining economic growth with conservation measures, thereby enhancing the quality of life for rural residents.

The conceptual foundations for forming an organizational and economic mechanism to support and stimulate rural green tourism enterprises have been

improved. This mechanism is presented as a set of methods, tools, and measures aimed at activating entrepreneurial activities in rural tourism. Its implementation will contribute not only to increasing domestic tourist flows and creating new, high-yielding jobs for rural populations, but also to attracting investments in rural green tourism enterprises by developing attractive “business cases” for investors. In the long term, this will help overcome crisis phenomena in the national economy caused by socio-economic challenges faced by Ukraine.

The scientific results, conclusions, and recommendations of the dissertation research have been tested and adopted for implementation by the Slobidsko-Kulchiievetska Rural Council of Kamianets-Podilskyi District, Khmelnytskyi Region; the Bilche-Zolotetska Rural Territorial Community of Chortkiv District, Ternopil Region; the Kamianets-Podilskyi District Council of Khmelnytskyi Region; and the Khmelnytskyi Regional State Administration.

Keywords: rural tourism; rural green tourism; tourism; tourist activity; rural areas; countryside; agricultural estate; homestead; sustainable development; sustainable development goals; economic development; social development; socio-economic development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Поліщук С. О. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Ефективна економіка*. 2022. № 6. URL : <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1119/>.
2. Махиня С. О. Європейський шлях розвитку сільського зеленого туризму: досвід для України. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2022. № 2 (37). С. 79-84.
3. Махиня С. О. Сільський туризм як перспективний напрямок розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2024. № 14. С. 83-90.
4. Бялковська О. А., Махиня С. О. Роль інфраструктури сільських територій у розвитку сільського зеленого туризму. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-56>.

Матеріали науково-практичних конференцій:

5. Поліщук С. О. Сільський туризм як один із чинників ефективного розвитку сільських територій. *Економіка сьогодення: планування, управління та аналіз* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 27 листоп. 2021 р. Львів, 2021. С. 23-26.
6. Поліщук С. О. Сільський туризм в умовах цифровізації. *Digital Transformations of Modernity* : proceedings of the Multidisciplinary International Scientific-Practical Conference, January 24, 2022. Coimbra, Portugal. Chernihiv : REICST, 2022. P. 129-131. URL : <https://reicst.com.ua/asp/article/view/229>.
7. Makhynia S. Normative and legal foundations of the functioning of rural green tourism in Ukraine. *The modern vector of the development of science* : proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference. Philadelphia, USA. 2023. P. 12-14. URL : <https://conference-w.com/wp-content/uploads/2023/07/USA.P-0607072023.pdf>.
8. Махиня С. О. Сільський зелений туризм Хмельницької області. *Молодь, освіта та наука крізь виклики сьогодення* : Міжнар. наук.-практ. конф.

здобувачів освіти та молодих вчених, м. Вінниця, 1 листоп. 2023 р. / редкол. : Драбовський А. Г. та ін. Вінниця : Вінницький кооперативний інститут, 2023. С. 130-133.

9. Махия С. О. Вплив міграційних процесів на сільські території та роль сільського туризму. *Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності* : II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. науковців та здобувачів вищої освіти, м. Кам'янець-Подільський, 17 квіт. 2024 р. / Заклад вищої освіти «Подільський державний університет». Кам'янець-Подільський, 2024. URL : <http://188.190.43.194:7980/jspui/handle/123456789/12991>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СЕЛІ.....	25
1.1. Сільський туризм як об’єкт соціально-економічного дослідження	25
1.2. Роль сільського туризму в розвитку сільських територій	44
1.3. Методичні підходи до вивчення впливу сільського туризму на розвиток сільських територій	64
Висновки до розділу 1	77
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ	80
2.1. Туристично-рекреаційний потенціал України: динаміка та перспективи ..	80
2.2. Сільський зелений туризм в Україні: стан, динаміка та вплив на сільські території.....	95
2.3. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку сільських територій для успішного впровадження туристичної діяльності.....	125
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ.....	151
3.1. Стратегічні пріоритети посилення конкурентоспроможності сільського туризму	151
3.2. Концептуальні засади вирішення екологічних проблем сільських територій за допомогою сільського туризму.....	165
3.3. Удосконалення мотиваційного апарату у формуванні державної політики розвитку сільського туризму в Україні	186
Висновки до розділу 3.....	202
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
ДОДАТКИ	236

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт (Gross Domestic Product, GDP)

ЄС – Європейський Союз

ЗУ – Закон України

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПЗФ – природно-заповідний фонд

ПРП – природно-ресурсний потенціал

СЗТ – сільський зелений туризм

США – Сполучені Штати Америки

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO)

ЕСЕАТ – Європейський центр ЕкоАгротуризму (European Centre of Eco Agro Tourism)

UNWTO – Всесвітня туристична організація (World Tourism Organization)

WTTC – Всесвітня рада з подорожей і туризму (The World Travel and Tourism Council)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний динамічний ритм життя, урбанізація, та стрімкий розвиток високих технологій і засобів комунікації створюють умови, які спонукають до пошуку спокійних і автентичних форм відпочинку. У цьому контексті сільський туризм набуває особливого значення як напрямок, що забезпечує єднання людини з природою, культурними традиціями та автентичною атмосферою сільської місцевості. В Україні цей вид туризму почав активно розвиватися в останнє десятиліття, формуючись як самостійна сфера підприємництва. Географічне розташування України, багатий природний потенціал, різноманітність кліматичних зон і культурна спадщина створюють унікальні передумови для розвитку сільського туризму. Сприятливий клімат і наявність значних рекреаційних ресурсів забезпечують можливість створення конкурентоспроможних туристичних продуктів, а різноманітність традицій і багата історична спадщина надають сільському туризму унікальну культурну цінність для кінцевих споживачів туристичних послуг. Сільський туризм відповідає сучасним запитам суспільства на сталий розвиток, оскільки він сприяє збереженню природних ресурсів, підтримці культурних традицій та екологічній рівновазі. Україна має всі необхідні умови для того, щоб стати одним із лідерів у сфері сільського туризму, інтегруючи ці переваги у світовий туристичний ринок і забезпечуючи нові можливості для соціально-економічного зростання.

Наразі українське село стикається зі значними економічними та соціальними труднощами, які потребують комплексного підходу до їх вирішення. Розвиток сільських територій виключно шляхом аграрного виробництва є недостатнім для досягнення фінансової стабільності та покращення умов життя селян. У таких умовах важливого значення набуває диверсифікація економіки сільських територій і впровадження нових форм підприємництва, зокрема у сфері сільського зеленого туризму, який здатен стати каталізатором економічних змін та сприяти розв'язанню ключових соціально-

економічних проблем. Воєнні дії на території України ще більше загострили проблему відновлення сільських територій, що робить сільський туризм не лише економічно перспективним, а й соціально необхідним для інтеграції внутрішньо переміщених осіб, створення робочих місць та підтримки місцевих громад.

У багатьох країнах світу сільський туризм є важливою частиною комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій. Його значущість зумовлена багатофункціональною роллю в економічному житті сільських поселень. Сільський зелений туризм сприяє зниженню рівня безробіття, створює можливості для підприємницької діяльності та самозайнятості серед селян, забезпечує збільшення доходів місцевих бюджетів, а також стимулює розвиток інфраструктури. Тому розвиток сільського туризму має важливе стратегічне значення для економічного зростання України, особливо з огляду на проблеми високого рівня безробіття на сільських територіях і негативних демографічних процесів. Пропонуючи доступні за ціною послуги, даний вид туризму задовольняє потреби споживачів, що робить його більш конкурентоспроможним у порівнянні з іншими видами відпочинку.

В Україні розвиток сільського туризму відбувається без належної організації та систематизації. Значна частина підприємців у цій сфері працює в тіні через відсутність стимулів для легалізації, недостатню підтримку з боку держави та нерозуміння правових аспектів ведення комерційної діяльності. Станом на сьогодні відсутній окремий стратегічний план розвитку сільського зеленого туризму, що є серйозною перешкодою, враховуючи значний нереалізований належним чином потенціал природних ресурсів і культурної спадщини України, а також гостру проблему занепаду сільських територій. Для стимулювання підприємницької діяльності та перетворення сільського зеленого туризму на значущий економічний чинник, який сприяє збільшенню доходів сільських домогосподарств, необхідна тісна взаємодія між сільським населенням, громадськими організаціями, органами державної влади та місцевого самоврядування. Необхідним є створення сприятливого та зрозумілого нормативно-правового середовища у сфері сільського туризму, а

також впровадження ефективних механізмів контролю за виконанням чинного законодавства, що забезпечить прозорість і підтримку підприємців у сфері сільського туризму.

Різні аспекти розвитку і функціонування сільського зеленого туризму відображені у працях як українських, так і закордонних вчених. Зокрема, у дослідженнях вітчизняних науковців С. П. Кузика, М. Й. Рутинського та П. С. Кузика [81] акцентується увага на соціально-економічній ролі СЗТ, а В. І. Биркович [6] визначає СЗТ як один із пріоритетних напрямів розвитку. П. Столярчук і В. Домінюк [175] дослідили європейський досвід організації сільського туризму, а особливості управління суб'єктами туристичної діяльності в сільській місцевості проаналізувала А. О. Кравчук [78]. Вагомий внесок у дослідження проблематики сільського зеленого туризму зробили також Ю. В. Зінко, М. Долішній, О. Дудзяк, Л. Забуранна, О. Корчинська, Г. Черевко, П. Горішевський та інші. Серед закордонних праць особливе місце посідають дослідження К. Дронга, Х. Каравеллі, Т. Дуча, С. Медліка, М. Кларка, М. Лонча та інших.

Віддаючи належне науковим напрацюванням зазначених авторів слід відзначити, що багато аспектів, пов'язаних із розвитком сільського зеленого туризму, досі не досліджені в повному обсязі. Тема сільського зеленого туризму є досить багатогранною, що зумовлює потребу її подальшого дослідження. Необхідним є обґрунтування теоретико-методичних підходів і розробка практичних рекомендацій щодо можливостей розвитку сільського зеленого туризму в Україні, його впливу на сільські території та визначення подальших стратегічних пріоритетів. Актуальним залишаються питання значення та ролі сільського туризму, раціонального використання туристично-рекреаційних ресурсів сільських територій, визначення чинників розвитку сільського туризму, ідентифікації та класифікації його видів і напрямів, функціонування туристичних кластерів, а також проблематика створення сприятливого підприємницького середовища та розробка дієвого організаційно-економічного механізму, який сприятиме сталому розвитку сільського туризму в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт ЗВО «Подільський державний університет» за темою «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0114U007032) Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів, а також за темою «Удосконалення системи управління розвитком суб'єктів господарювання та сільських територій» (номер державної реєстрації 0123U103852) кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування. У межах зазначених тем, автором було досліджено та всебічно обґрунтовано теоретичні та науково-практичні засади сільського туризму, а також визначено його вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в узагальненні теоретичних і методичних основ розвитку сільського туризму як важливого чинника соціально-економічного прогресу сільських територій, а також у розробці науково-методичних і практичних рекомендацій для підвищення економічної та соціальної ефективності сільського зеленого туризму.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

- дослідити етапи формування та розвитку сільського туризму;
- розкрити сутність, особливості та специфіку сільського туризму в порівнянні з іншими видами туризму;
- визначити основні передумови, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму;
- обґрунтувати роль і значення сільського туризму у соціально-економічному розвитку сільських територій;
- удосконалити методичні підходи до дослідження підприємницької діяльності у сфері сільського туризму;
- проаналізувати тенденції та динаміку туристично-рекреаційного потенціалу України;

- оцінити стан і динаміку розвитку сільського туризму в Україні та дослідити регіональні особливості на прикладі Хмельницької області;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети для підвищення конкурентоспроможності сільського туризму;
- удосконалити концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму підтримки та стимулювання суб'єктів сільського зеленого туризму.

Об'єкт дослідження – соціально-економічні процеси, що формуються в умовах розвитку сільського туризму на сільських територіях України.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади та практичні аспекти розвитку сільського туризму як фактора соціально-економічного розвитку сільських територій.

Методи дослідження. Теоретичною базою дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, макро- та мікроекономіки, теорії управління, міжнародної економіки, праці вітчизняних і закордонних учених щодо дослідження сільського зеленого туризму в системі економічного розвитку сільських територій України. Підґрунтям дослідження стало використання діалектичного методу пізнання та системного підходу.

З метою досягнення поставлених в роботі завдань, наукові результати дисертації одержано з використанням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: теоретичного узагальнення, індукції та дедукції (для аналізу понятійно-категоріального апарату дослідження сільського зеленого туризму); системного аналізу та синтезу (для дослідження потенціалу розвитку сільського зеленого туризму); наукової абстракції (для розробки теоретико-методичних основ моделювання розвитку сільського зеленого туризму в контексті визначення спеціалізацій сільських територій); абстрактно-логічного та економіко-статистичного (для обґрунтування тенденцій розвитку ринку туристичних послуг сільського зеленого туризму України і встановлення структурно-динамічних змін у розвитку СЗТ); порівняльного аналізу та екстраполяції (застосовувались при вивченні кількісного та якісного впливів

факторів на розвиток СЗТ); метод SWOT-аналізу (для визначення стратегічних напрямів розвитку сільського туризму) та графічного методу (для побудови діаграм, таблиць, схем, карт, що забезпечують наочне відображення результатів дослідження).

Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних та іноземних науковців, офіційні дані міжнародних організацій (ЮНЕСКО, Всесвітньої ради з туризму та подорожей, Всесвітньої туристичної організації, Світового банку та ін.), громадської організації «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму України», дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики України у Хмельницькій області, Хмельницької обласної державної адміністрації, Державного агентства розвитку туризму України і центральних органів влади України, законодавчі, нормативно-правові акти, матеріали наукових періодичних видань, Інтернет-ресурси.

Наукова новизна отриманих результатів визначається особистим внеском у вирішення актуального наукового завдання, яке стосується обґрунтування теоретичних і науково-методичних підходів до розвитку сільського туризму як чинника соціально-економічного розвитку сільських територій, а також практичних рекомендацій, що спрямовані на формування організаційно-економічного механізму стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму, використання його потенціалу для сталого розвитку сільських територій.

Виконання поставленого наукового завдання в дисертаційному дослідженні представлено сукупністю нових теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, наукова новизна яких полягає у тому, що:

удосконалено:

- концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму визначено як систему методів, інструментів і заходів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності у сфері внутрішніх туристичних послуг. Впровадження такого механізму не лише сприятиме збільшенню внутрішніх

туристичних потоків і створенню нових робочих місць для сільського населення із підвищенням їхньої продуктивності, але й забезпечить розширення інвестиційного потенціалу підприємств сільського зеленого туризму. У підсумку це стане підґрунтям для суттєвих змін у національній економіці та подолання кризових явищ сільських територій;

- методичні підходи до дослідження підприємництва у сфері сільського туризму, які включають визначення послідовності та змістовного наповнення етапів економічного аналізу, що забезпечує комплексне оцінювання стану, потенціалу та перспектив розвитку підприємницької діяльності у цій галузі.

набуло подальшого розвитку:

- трактування сутності сільського зеленого туризму як підприємницької діяльності та відпочинкового виду туризму, що зосереджений на сільських територіях і передбачає залучення майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, а також використання природного, культурного, етнографічного та соціального потенціалу регіону;

- положення щодо впровадження державних заходів підтримки підприємств сільського зеленого туризму як перспективного виду підприємницької діяльності в сільській місцевості, що акцентує увагу на важливості інтеграції цих заходів у національні, регіональні та місцеві програми розвитку;

- стратегічні напрями розвитку підприємств сільського туризму, які базуються на їхній основній ролі у розв'язанні соціально-економічних проблем сільських територій, включаючи поповнення бюджетів територіальних громад та сприянні диверсифікації місцевої економіки.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що запропоновані теоретичні та методичні положення, а також науково-практичні рекомендації й висновки можуть бути використані для розробки та

впровадження державних і регіональних програм, спрямованих на розвиток сільського зеленого туризму і сільських територій.

Наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження були розглянуті, отримали позитивну оцінку і прийняті для практичного використання Слобідсько-Кульчієвецькою сільською радою Кам'янець-Подільського району Хмельницької області (довідка № 962/02-20 від 23.05.2024 р.), Більче-Золотецькою сільською територіальною громадою Чортківського району Тернопільської області (довідка № 678 від 03.12.2024 р.), Кам'янець-Подільською районною радою Хмельницької області (довідка № 172/01-27 від 18.07.2024 р.), Хмельницькою обласною державною адміністрацією (довідка № 98/34-14-9018/2024 від 23.09.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, представлені в дисертаційній роботі, отримані автором самостійно та знайшли відображення у відповідних наукових публікаціях. Із матеріалів, опублікованих у співавторстві, у роботі використано лише ті ідеї, положення та висновки, які є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційної роботи доповідалися, обговорювалися й отримали схвалення на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Економіка сьогодення: планування, управління та аналіз» (м. Львів, 2021 р.), «Digital Transformations of Modernity: Proceedings of the Multidisciplinary International Scientific-Practical Conference» (Coimbra, Portugal, 2022), «Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії» (м. Умань, 2023 р.), «The modern vector of the development of science» (Philadelphia, USA, 2023), «Молодь, освіта та наука крізь виклики сьогодення» (м. Вінниця, 2023 р.), «Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності» (м. Кам'янець-Подільський, 2024 р.).

Публікації. За темою дисертаційної роботи опубліковано 9 наукових праць, 8 з яких написані автором одноосібно. З вказаних праць 4 – статті у

наукових фахових виданнях України, 5 – публікації в матеріалах і тезах міжнародних та вітчизняних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 253 сторінки, основний текст викладено на 208 сторінках. Дисертація містить 20 таблиць, 21 рисунок, 10 додатків. Список використаних джерел налічує 222 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СЕЛІ

1.1. Сільський туризм як об'єкт соціально-економічного дослідження

Поняття «сільський туризм» існує з давніх часів. Однак, на етапі свого зародження сільський туризм був не зовсім таким, яким ми знаємо його сьогодні. Історія зародження сільського туризму бере початок ще з античних часів, де першими сільськими туристами були втомлені далекими подорожами мандрівники. Стародавні паломники відправлялися в далекі краї, щоб ознайомитись зі звичаями, способом життя і традиціями місцевого населення. Особливої популярності сільський туризм набув за часів Римської імперії, коли серед аристократії стало модним виїжджати з Риму в сільську місцевість з метою відпочинку [45]. Однак, сільський туризм як окремо визначений туристичний сегмент почав активно розвиватись в останні декілька десятиліть.

У другій половині XX століття суттєво зріс інтерес до сільського туризму в контексті усвідомлення необхідності шанобливого ставлення до навколишнього середовища та збереження історико-культурних цінностей людства. Саме другою половиною XX ст. датується становлення сільського туризму в Європі як самостійної галузі. Після Другої світової війни та періоду індустріалізації, спостерігався значний міграційний рух населення з сільських районів в міста, що призвело до зменшення сільськогосподарської діяльності та віддалення місцевого населення від своєї традиційної культури та спадщини. Одночасно з цим зростала популярність туризму, зокрема масового туризму, у приміських районах та курортних зонах. Головною метою розвитку сільського туризму в 1970-х рр. було припинення масової міграції населення з сільської місцевості в розвинені міста.

У 1970-х роках з'явилося розуміння потенціалу сільських районів як привабливих туристичних місць, де люди можуть насолоджуватись природою,

тишею, аутентичними традиціями та місцевою культурою. Це сприяло подальшому активному розвитку сільського туризму. Перші ініціативи щодо сільського туризму спрямовувалися на підтримку економічного розвитку сільських районів через розвиток агротуризму, сільських готелів, котеджів та інших форм туристичного господарства.

Процес розвитку сільського зеленого туризму в Україні можна розділити на три ключові етапи (рис. 1.1): формування (початок 19-го століття – середина 20-го століття), становлення приватних форм сільського зеленого туризму (СЗТ) (60–80-і роки 20-го століття) та становлення СЗТ як самостійної галузі (починаючи з 90-х років 20-го століття). Кожен з цих періодів відрізняється унікальними аспектами, які стосуються організаційних особливостей, регіонів поширення, функціональних завдань, напрямків та форм туристичної діяльності [111].

Рис. 1.1. Етапи розвитку сільського туризму в Україні

Джерело: складено автором на основі [111]

Відповідно до результатів наукових досліджень, у нашій країні джерела організованої сільської рекреації сягають аж до початку XIX століття. Варто зазначити, що кожен регіон володіє своєю неповторною історією. Наприклад, історія сільського туризму на Волині тісно переплітається з історією села Жидичин, розташованого в Ківерцівському районі, з першою згадкою відомою з літопису, що дійшла до наших днів, від 1227 року. Жидичин – свідок з'їзду європейських монархів. Оскільки місто Луцьк тоді не могло вмістити всіх гостей, деякі з монархів перебували у розкішній резиденції духовенства, будівля якої збереглася до сьогодні.

Учасники «Руської трійці» виступили піонерами в організації подібного типу туризму на Галичині, Північній Буковині та Закарпатті. Друга половина 20-го століття характеризувалась активною пропагандою та масовим захопленням подорожами у сільську місцевість серед молодіжних організацій та української інтелігенції. Вони відвідували українські села з метою дослідження власних країв та вивчення фольклору зокрема. Окрім того, була створена студентська туристична організація з ініціативи Івана Франка, діяльність якої було спрямовано на вивчення життя і побуту населення на сільських територіях [45].

Протягом періоду з кінця XIX століття до середини XX століття, в сільській місцевості Карпатського регіону, був поширений стиль відпочинку, що передбачав довготривале перебування міських жителів у сільських оселях, переважно влітку, на кілька тижнів або місяць. Після Першої світової війни у Львові виникла туристична організація під назвою «Плай», яка діяла разом з філіями в інших областях до 1939 року. Для відпочинку вибирались переважно мальовничі території з привабливими ландшафтами. Місцем інтересів туристів були річки, ліси та лікувальні джерела, а селяни своєю чергою надавали житло і харчування. Варто зазначити, що у періоди перевантаження бази наявної туристичної інфраструктури частина туристів з 1980-х років обирає для проживання сільську оселю, зокрема й через економічні причини.

У квітні 1996 р. у Києві було засновано «Спільку сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні». На відміну від практики європейських країн, в Україні розвиток цього виду туризму почав здійснюватися «зверху», за ініціативи «Спільки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» та її регіональних відділень і осередків [45].

З розвитком інформаційних технологій та збільшенням доступності інтернету зростали популярність і попит на натуральні та автентичні туристичні маршрути, а також на активний відпочинок на природі. Це у свою чергу дало поштовх розвитку сільського туризму як способу задоволення потреби сучасних туристів у відпочинку у затишних селах і на сільських фермах зокрема.

За оцінками експертів Європейського банку реконструкції та розвитку, облаштування одного сільського мешканця у місті обходиться у 20 разів дорожче, ніж створення нормальних умов для роботи і його життя в селі [75]. Щобільше, еквівалентними є дохід, отриманий від одного ліжка-місця садиби й дохід фермера від однієї корови протягом одного року. Разом з тим поява у міських жителів потреби контакту з природою пояснює, чому сільський зелений туризм набув масового поширення насамперед у промислово розвинених державах. Сільський туризм надає можливість мандрівникам втекти від міської метушні та отримати унікальний досвід у процесі взаємодії з навколишнім середовищем та місцевою культурою.

Сільський туризм є важливою складовою туристичної індустрії та грає визначальну роль у стимулюванні економічного розвитку в сільських регіонах. Сьогодні даний вид туризму стає все більш популярною формою відпочинку серед міських мешканців: кожен третій житель сучасної Європи надає перевагу сільському туризму. Завдяки процесам глобалізації та урбанізації останньої чверті минулого століття сільський туризм став актуальним і прибутковим видом діяльності, міцно закріпившись на глобальному ринку туристичних послуг. Як показує світовий досвід, розвиток сільського зеленого туризму є соціально та економічно ефективним.

Сільський туризм є об'єктом економічного дослідження, оскільки він впливає на економіку сільських територій і має значний потенціал для розвитку туристичної галузі. Цей вид туризму передбачає відвідування сільських регіонів з метою ознайомлення з сільськими жителями, їхнім способом життя, традиціями, культурою та природними ресурсами. Сільський туризм може мати різні форми, такі як агротуризм, екотуризм, культурний туризм, гастротуризм та інші.

Попри тривале існування та інтенсивний розвиток самого явища, наразі серед науковців та дослідників досі не сформовано єдиного визначення поняття «сільський туризм» не тільки в Україні, але і в інших країнах Європи. Це пов'язано, насамперед, із диференційованим підходом у різних країнах до туризму як виду підприємницької діяльності в сільській місцевості.

Досить часто такі терміни «сільський туризм», «зелений туризм», «сільський зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм», «рекреаційний туризм» ототожнюються. У зв'язку з цим вважаємо, що варто більш детально розглянути сутність сільського туризму, його особливості надання як окремого виду туристичної діяльності.

Насамперед варто зауважити, що всі вищеперераховані поняття містять в собі поняття туризм, яке також має багато різних визначень. Розглянемо декілька з них детальніше. Зокрема, Т. Г. Сокол зазначає, що туризм – це сфера діяльності людей, яка пов'язана з подорожами і мандрівками, та яка виконує низку функцій політичного, економічного й культурного характеру. Усі зазначені функції проявляються як на рівні особистості, так і на рівні суспільства загалом [164, с. 81]. Загальне поняття туризму визначається як «тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування» [142, с. 262].

Для того, щоб зрозуміти місце сільського туризму в туристичній галузі розглянемо класифікацію видів туризму, які систематизовані у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація видів туризму [142, с. 69]

Класифікаційна ознака	Види туризму
1. Географічний принцип	- внутрішній - міжнародний
2. Напрямок туристичного потоку	- в'їзний - виїзний
3. Мета поїздки	- рекреаційний - оздоровчий відпочинок - пізнавальний відпочинок - професійно-діловий туризм - науковий (конгресний) - спортивний відпочинок - шоп-тури - пригодницький - паломницький - ностальгічний - екотуризм (зелений) - екзотичний - елітарний
4. Джерело фінансування	- соціальний - комерційний
5. Спосіб пересування	- пішохідний - авіаційний - морський - річковий - автотуризм - залізничний - велосипедний - змішаний
6. Засоби розміщення	- готелі - мотелі - пансіонати - кемпінги - намети
7. Кількість учасників	- індивідуальний - сімейний - груповий
8. Тривалість перебування	- короткотривалий - довготривалий
9. Розташування туристичного місця	- гірський - водний - сільський - приміський
10. Інтенсивність туристичного потоку	- постійний - сезонний
11. Організаційна форма	- організований - неорганізований

За класифікацією, представленою у таблиці 1.1, туризм можна розділити за метою поїздки на кілька видів, в тому числі екотуризм (зелений). Крім того, за розташуванням туристичних місць, можна виділити гірський, водний, сільський та приміський туризм. Варто також зауважити, що сільський туризм є одним із видів туризму, тобто він є частиною туристичної галузі.

Згідно зі словником С. Медліка [212, с. 145], сільський туризм (rural tourism) – це відпочинковий вид туризму, який зосереджений на сільських територіях і передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських та народних музеїв, а також центрів для туристів. Експерти Всесвітньої туристичної організації вважають, що сільський зелений туризм – складна багатогранна діяльність, що включає такі заняття як пішохідні прогулянки, гірські походи та альпінізм, кінні прогулянки, спортивні та оздоровчі подорожі, полювання й рибальство, а також інші, менш спеціалізовані форми туризму [216]. На думку В. В. Паппа «сільський туризм є відносно новим і перспективним напрямом, що дозволяє жителям міст долучитися до традиційного укладу життя сільських жителів. Суть даного виду туризму полягає у відпочинку в сільській місцевості, де все організаційне забезпечення проживання туристів бере на себе приймаюча сім'я» [114, с. 19].

О. Михайлюк зазначає, що «сільський туризм – вид підприємницької діяльності і форма відпочинку в сільській місцевості, яка приваблює туристичними пам'ятками. Основні мотиви – це комплекс чинників, що сприятливо впливають на людину: оздоровчий, естетичний, пізнавальний» [96, с. 133]. О. М. Саковська зазначає, що додаткова система послуг у сфері сільського (зеленого) туризму складає екскурсійні послуги (організація екскурсій місцевими визначними пам'ятками, садибами, фермерськими господарствами, в екологічно чисті місця); оздоровчі та рекреаційні послуги (місцеві сільські пляжі, заповідники, національні парки, спортивні майданчики та спортивні зали); розважальні послуги (спортивні розваги, тематичні парки та клуби за інтересами, збирання ягід, грибів) [149, с. 186]. Відповідно до даного твердження бачимо, що асортимент послуг сільського туризму може бути

широким. Цей асортимент залежить від природних ресурсів сільської території, її інфраструктурних можливостей, а також від фантазії та бізнес-можливостей власників садиб.

Досліджуючи сутність поняття «сільський туризм» у науковій літературі найчастіше можна натрапити на використання авторами термінів «сільський туризм» та «сільський зелений туризм» як взаємозамінних. Для розуміння їх тотожності чи відмінності, окрім вищезазначених тлумачень вважаємо за доцільне розглянути також дефініції поняття «сільський туризм» і «сільський зелений туризм», які систематизовано у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Трактування сутності поняття «сільський туризм» і «сільський зелений туризм»

Автор, джерело	Визначення
Н. Габчак [20, с.13]	Сільський туризм – це туризм, який проходить у сільському поселенні, де базовою точкою є сільська садиба з повним комплексом турпослуг.
П. В. Горішевський, В. П. Васильєв, Ю. В. Зінько [32]	Сільський туризм – це форма проведення вільного часу у вигляді стаціонарного відпочинку, тоді як базовою метою екотуризму виступає активне відкриття дикої природи, традицій і культури, їх глибоке пізнання й сприйняття.
В. І. Биркович [6]	Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону.
О. М. Туєва [186, с. 104].	Сільський зелений туризм – це заснований на договорі специфічний вид туризму, що має рекреаційний, відпочинковий, оздоровчий та/або пізнавальний характер, зосереджений у сільській місцевості і пов'язаний з наданням послуг (з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного забезпечення тощо) фізичним особам шляхом використання майна, земельних ділянок та трудових ресурсів осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю та/або проживають у сільській місцевості, а також природного, культурного, етнографічного та соціального потенціалу регіону.
В. П. Васильєв [12]	Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в селі з використанням природного, матеріального та культурного потенціалу даної місцевості. При цьому проживання, харчування та обслуговування туристів забезпечує сільська родина.
І. В. Власенко, Г. В. Іващенко [16, с. 223–224]	Сільський зелений туризм – вид підприємницької діяльності, спрямованої на надання послуг із відпочинку в сільській місцевості та отримання доходів, що функціонує за законами ринку і є специфічною, особливою складовою механізму функціонування аграрного сектору економіки загалом.

Проаналізувавши наведені дефініції, можемо стверджувати, що сільський і сільський зелений туризм є тотожними поняттями. Тому вважаємо за доцільне вживати цих два терміни як поняття одного виду туризму.

Сільський зелений туризм визнано окремим видом туризму, розвиток якого є пріоритетним напрямом державної політики, у статтях 4 та 6 Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 р. [137]. Незважаючи на це, актуальним питанням залишається встановлення єдиного поняття «сільський зелений туризм» на законодавчому рівні.

На сьогодні туристична діяльність регулюється Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 р. [137], який розмежовує «сільський туризм» і «зелений туризм» як два окремих види туризму, ототожнюючи зелений туризм з екологічним. Разом з цим термін «сільський зелений туризм» вживається в інших нормативних актах, зокрема:

- ЗУ «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. [130];
- ЗУ «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2004 р. (сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо) [135];
- Указ Президента України від 20.12.2000 № 1356/2000 «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» [128].

У статті 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» вказано, що «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, перероблення і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму» [130].

Таким чином у контексті статті під «сільським зеленим туризмом» варто розуміти специфічний вид господарської діяльності, що має форму сільської

гостинності. Така гостинність являє собою надання послуг з відпочинку туристів у сільській місцевості в приватних господарствах із використанням майна і трудових ресурсів селян, природно-рекреаційних ресурсів, культурної, історичної та етнографічної спадщини місцевості. Надання послуг у сфері сільського зеленого туризму розглядається як один із засобів отримання доходу селянами, а сільський зелений туризм – як компонент комплексного розвитку сільських територій і як один із методів подолання бідності в сільській місцевості.

У Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про сільський та сільський зелений туризм» № 5206 від 05.03.2021, де надані наступні визначення: сільський туризм – відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі); сільський зелений туризм – відпочинковий вид сільського туризму, пов'язаний з перебуванням туристів у власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостьовому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства; екотуризм – вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами територій, що мають природничу, культурологічну, етнографічну цінність [134]. Як бачимо, автори даного законопроекту класифікують сільський зелений туризм як окремий вид сільського туризму, і відділяють його від екотуризму, що суперечить положенням чинного Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 р.

З метою стимулювання і заохочення особистих селянських господарств, до агротуристичної діяльності та розвитку підприємницької ініціативи Мінагрополітики розробило проєкт Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність», але цей проєкт, як і законопроект «Про сільський та сільський зелений туризм» та багато інших запропонованих, залишається не прийнятим. Варто зауважити, що законодавча база для сфери сільського туризму досі неформована на належному рівні та потребує доопрацювання і прийняття низки законопроектів.

Проаналізувавши наведені вище підходи до визначення сутності сільського зеленого туризму в законодавчих документах, можна зробити висновок, що в їх межах відсутнє єдине трактування даного виду туризму, його підвидів, специфіки надання відповідних послуг. Це своєю чергою прямо впливає на ефективність державного регулювання сфери сільського туризму.

Поняття «сільський туризм» досить часто ототожнюють з поняттям «агротуризм». Серед законодавців, експертів, науковців наразі досі триває дискусія стосовно визначення цих двох понять. Незважаючи на значну кількість подібних ознак, відповідно до прийнятої у світі класифікації, агротуризм та сільський туризм слід все ж таки розділяти. За змістовним наповненням сільський туризм є значно ширшим поняттям, ніж агротуризм, який є однією з найпопулярніших форм сільського зеленого туризму (особливо в регіонах, де поширена фермерська організація агробізнесу).

Агротуризм (agritourism) – це відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає використання сільського (фермерського) господарства з метою рекреації, освіти чи активного залучення до традиційних форм господарювання [146, с. 15]. Даний вид туризму завжди включає оренду сільського житла. Серед різних форм агротуризму виділяють лише дві базові форми. Перша – оренда помешкання з безпосереднім обслуговуванням у межах господарства, а друга – розміщення на нічліг при умові самообслуговування на територіях, що належать до господарства, наприклад, у кемпінгах і наметах.

На думку І. В. Власенко та Г. В. Іващенко агротуризм передбачає проживання на території сільськогосподарського виробника з метою ведення домашнього господарства з використанням майна фермерів, основна діяльність і зайнятість яких спрямована на сферу сільського господарства [16, с. 223]. Агротуризм, як стверджує О. Бурова, глибоко взаємодіє з екологічним туризмом за змістом [10, с. 8]. Вважається, що агротуризм відповідає критеріям екологічності, сприяючи збереженню природних пам'яток та охороні навколишнього середовища. Однак агротуризм також має й іншу мету – він

пропонує перебування в агрооселі, надає можливість ознайомитись із сільським життям, відпочити у мальовничій місцевості. На відміну від цього, екологічний туризм спрямований на активне вивчення природи і, найчастіше, на активні подорожі.

Отже, агротуризм відрізняється від усіх інших форм сільського туризму завдяки своїм специфічним рисам:

- 1) відпочинок відбувається виключно в сільській місцевості;
- 2) туристи мають можливість ознайомитися з особливостями ведення сільського господарства та брати участь в сільськогосподарських роботах;
- 3) проживають туристи у сільських садибах господарів або на фермах, які мають усі необхідні умови для такого виду відпочинку.

Таким чином, агротуризм – спрощена форма сільського зеленого туризму, де основним інтересом туриста є індивідуальне селянське господарство, яке і служить йому нічлігом. Агротуризм не містить в собі ті форми туризму, які здійснюються на сільських територіях (вони називаються «сільськими» тільки в адміністративному значенні, а насправді є частинами спеціалізованих рекреаційних районів), наприклад, спортивно-туристичні заняття, курортний відпочинок тощо [146]. Культурний рівень і навички обслуговування туристів фермерами, естетика селянських господарств та близькість їх розташування до міст є основними запоруками успішного функціонування агротуристичного бізнесу.

У галузі сільського зеленого туризму широко використовується термін «агрооселя» або «агросадиба», який був чітко визначений представниками Спілки сприяння сільському туризму в Україні. Згідно з їхніми визначеннями, агрооселя є житловим приміщенням, розташованим в сільській місцевості, містить не більше п'яти кімнат, залежно від категорії житла пристосованих для проживання туристів і належить на правах приватної власності господарю, який займається сільськогосподарською діяльністю або зайнятий у сфері обслуговування чи соціальній сфері села [87, с. 24]. Важливо відзначити, що

поняття «агрооселя» не включає малих курортних котеджів, колиб чи інших господарських будівель, які були перебудовані з метою прийняття туристів.

Як зазначає І. Тищук, екотуризм та агротуризм є компонентами сільського (зеленого) туризму і відрізняються лише основними цілями використання вільного часу, їхня головна різниця полягає у базових мотивах подорожування [181, с. 120]. Аналізуючи сутність екологічного туризму, важливо зазначити, що цей вид подорожей тісно переплітається із проживанням у сільській місцевості. Проте, варто враховувати, що це відбувається не завжди, що й пояснює відмінність між агро- й екотуризмом.

М. Й. Рутинський та Ю. В. Зінько наголошують на тому, що у деяких країнах сільський туризм і екотуризм розглядаються практично як синоніми й вважаються одним напрямком туристичної індустрії. До прикладу, «turismo rural» в Іспанії чи «agrotourism» на Кіпрі дослівно в перекладі означає «сільський туризм». У деяких інших країнах поєднання сільського й екологічного туризму відбувається шляхом формування одного тип пакета туристичних послуг, який включає цих два види туризму. Наприклад, як пакет тур послуг в Італії, який названо «Природа і здоров'я» [146].

Екологічний туризм (екотуризм) – це пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (мало змінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу [146, с. 16]. Також серед західних науковців є популярним наступне визначення, сформоване Спілкою екотуризму США: «Екотуризм – це подорожі в місця з відносно недоторканою природою, які не ведуть до порушення цілісності екосистем, з метою одержати уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості цієї території, що створює такі економічні умови, коли охорона природи стає вигідною місцевому населенню» [222].

Щодо розвитку екологічного туризму (екотуризму), відбувається активний процес екологізації різних сфер суспільного життя. Згідно з Л. Транченко, екотуризм можна визначити як форму подорожі, сприятливу для навколишнього

середовища, що відбувається на територіях, які мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки); екологічний туризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами, та передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю [185, с. 105].

Наведемо ще декілька дефініцій, які варті уваги:

1) «екотуризм – організація гостям відпочинку в екологічно чистій місцевості, вживання екологічно чистої продукції, сприяння в заготівлі лікарських трав, лісових ягід і грибів» [30, с. 43];

2) «екотуризм – організація подорожей з обмеженою кількістю учасників у природні зони з можливим відвідуванням місць, що є культурною цінністю та з метою реалізації різних проєктів охорони й раціонального використання природних ресурсів» [163];

3) «екотуризм (зелений туризм) – форма активного й безпосереднього відвідування територій з особливими природними та культурними умовами. Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідують туристи» [183].

Розвиток екологічного туризму допомагає створювати мережу так званих «чистих» туристичних центрів, що має велике значення для збереження природних екосистем на окремих територіях [82, с. 188]. Моноспеціалізація на послугах даного виду туризму веде до формування екопоселень. Також популярною практикою є створення екопарків, які являють собою спеціальні просторові ареали рекреації, відпочинку та екологічного виховання.

До унікальних ознак екотуризму, що відрізняє його від інших видів туризму відносять [146]:

- перевага природних, а не культурних об'єктів туризму;
- стійке природокористування;
- менша ресурсомісткість та енергомісткість;
- особиста участь у соціально-економічному розвитку територій;
- екологічна освіта туристів.

На сучасному етапі екотуризм набуває найвиразнішого розвитку на територіях з великою природничою цінністю та існує в різних формах. Перша форма – активний екотуризм, який включає піші, велосипедні, водні, верхові та інші види активності, а також збирання, риболовлю і полювання. Друга форма екотуризму – спеціалізовані поїздки, пов'язані з вивченням фауни та флори, такі як орнітологічні екскурсії, фотополювання та тематичні поїздки. Крім того, екотуризм має й третю форму, яка включає культурологічні та етнографічні подорожі, спрямовані на вивчення місцевої культури та традицій.

Однією з основних динамічних сил, що підштовхує екотуризм до активного росту, є стрімко висхідний попит на відпочинок у природному середовищі. Це пояснюється збільшенням невідповідності між сучасним способом життя людей та їх фізіологічними та психологічними потребами. Таким чином, задоволення цього попиту й успішний розвиток екотуризму залежать від якості навколишнього середовища, оскільки туристи цінують його недоторканість.

Отже, екологічний туризм – вид сільського туризму та підприємницької діяльності, що передбачає тимчасове перебування особи на територіях з високою природничою цінністю, де нею здійснюються різні форми активної рекреації без порушення цілісності екосистеми. Основними цілями екологічного туризму є: рекреація, яка відбувається в екологічно чистому середовищі; відпочинок від міського способу життя; природоохоронна діяльність; екологічна освіта туристів; науково-дослідна діяльність.

Розглянемо сутність «зеленого туризму» як одного з різновидів сільського туризму і його зв'язок з екотуризмом. Поняття зеленого туризму виникло внаслідок видової диференціації туристичної діяльності в умовах високої конкуренції та пошуку нових ніш/сегментів ринку, хоча деякі автори ототожнюють його з сільським туризмом [92]. Фактично зелений туризм постав як альтернатива класичному курортному відпочинку. Його вважають глобальним феноменом, оскільки нині у світі спостерігається перехід від так

званої SSS-моделі відпочинку (Sea – Sun – Sand: Море – Сонце – Пісок) до моделі LLL (Lore – Landscape – Leisure: Знання – Ландшафт – Дозвілля) [93].

Зелений туризм передбачає перебування туристів у середовищі, яке не обов'язково пов'язане із сільськими поселеннями. Однак на практиці переважає вибір саме сільської місцевості з огляду на специфічні потреби. Обґрунтуванням даного твердження виступає популярна у США та Канаді концепція міського зеленого туризму. Ця концепція сприяє екологічній відповідальності, місцевому економічному розвитку, культурному розмаїттю й здобуттю досвіду в міському середовищі. Вона також передбачає підтримку екобізнесів, міських паркових зон, магазинів та закладів громадського харчування, які спеціалізуються на «натуральній їжі» тощо.

А. Смолій, В. Федорченко, В. Цибух зауважують, що зелений туризм – діяльність, яка проходить у контакті з природою, проживанням у таборах чи сільській місцевості та пов'язана із сільськогосподарськими роботами, знайомством із життям сільських мешканців, пішохідними екскурсіями, вивченням флори та фауни, зайняттям річковим спортом та інше [163]. На думку М. Й. Рутинського та Ю. В. Зінько, такі поняття як «зелений туризм (green tourism)» і «природничий туризм (nature tourism)» є синонімами екотуризму.

На нашу думку, поняття «зелений туризм» все ж таки є синонімом до екологічного туризму як це зазначено в чинному Законі України «Про туризм» від 15.09.1995 р. [137], а також в класифікації, яка наведена у табл. 1.1. Однак, водночас слід наголосити на тому, що поняття «сільський зелений туризм» і поняття екологічного (зеленого) туризму варто розмежовувати.

Отже, проаналізовано підходи до визначень таких термінів як «сільський туризм», «зелений туризм», «сільський зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм» різними науковцями та дослідниками. Аналіз сутності даних понять дав можливість обґрунтувати зміст сільського зеленого туризму, визначити його відмінності від аграрного та екологічного туризму. Можемо зробити наступний висновок: зміст сільського (зеленого) туризму розкриває варіативність туристичної індустрії, яка провадиться на сільських територіях, і включає

спеціалізацію інших видів туризму, а саме – агротуризму й екологічного туризму або, як його ще називають, зеленого туризму. Узагальнені дефініції даних понять систематизовано у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Зміст сільського туризму, агротуризму та екологічного (зеленого) туризму

Поняття	Трактування сутності
Сільський зелений туризм або сільський туризм	це підприємницька діяльність і відпочинковий вид туризму, що зосереджений на сільських територіях і передбачає залучення майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, а також використання природного, культурного, етнографічного та соціального потенціалу регіону.
Агротуризм	спрощена форма сільського зеленого туризму, яка передбачає використання індивідуального селянського господарства з метою нічлігу, рекреації, освіти, залучення до ведення сільського господарства і участі в сільськогосподарських роботах.
Екологічний (зелений) туризм	вид сільського туризму та підприємницької діяльності, що передбачає тимчасове перебування особи на незайманих або мало змінених людиною територіях з високою природничою цінністю (наприклад, національні парки), де нею здійснюються різні форми активної рекреації без порушення цілісності екосистеми.

Джерело: узагальнено автором

Специфіка з надання послуг сільського туризму пов'язана із використанням наявного природно-ресурсного потенціалу сільських територій. Ця специфіка проявляється через такі ознаки: локальність – переміщення туристів зазвичай відбувається неподалік пункту проживання; короткотривалість – в більшості випадків такі подорожі не є тривалими у часі; персоніфікованість – під час надання послуг сільського туризму відбувається безпосереднє спілкування між туристами та господарями садиб; колоритність – у процесі споживання відповідних послуг, туристи занурюються в місцеві традиції та сільський побут; доступність – цей тип туристичних послуг на практиці доступний майже для усіх вікових груп і осіб з різним рівнем фінансового забезпечення; гнучкість – сільський туризм є досить гнучким в процесі управління.

З огляду на універсальність сільського зеленого туризму як виду відпочинку, його специфічні ознаки, варто зауважити наступне. З одного боку, важливо зазначити легкість надання послуг сільського туризму, оскільки

законодавство не передбачає регулювання конкретних видів туристичних послуг, які надаються, і не проводиться перевірка щодо відповідності санітарним нормам. Вся відповідальність покладається на господарів сільських садиб і аргументується це тим, що вони зацікавлені у розвитку свого бізнесу та повторному залученні туристів. Цей аспект є однією з позитивних рис у створенні підприємницької діяльності в даній галузі.

Розвиток сільського зеленого туризму прямо й об'єктивно залежить від особливості функціонування конкретної сільської місцевості, де розташована сільська оселя, і, отже, має стратегічне значення для соціально-економічного розвитку сільських територій. Однак для цього є необхідним встановлення та підтримка довірчих взаємовідносин із селянами, місцевими громадами, а також із сільськими органами влади.

Сільський туризм відіграє конструктивну роль у забезпеченні розвитку сільських територій, особливо в умовах нашої країни, де багатьом регіонам притаманні глибоко деструктивні процеси руйнування господарських відносин на селі та зниження соціально-економічного рівня сільського населення. Як влучно зазначили І. В. Власенко та Г. В. Іващенко, сільський зелений туризм, як форма підприємницької діяльності, має особливе значення для розвитку аграрної економіки країни. Він сприяє прискореному розвитку сільських територій, підвищенню рівня добробуту сільських мешканців, диверсифікації сільськогосподарського виробництва і вирішенню низки інших стратегічно важливих завдань. Особливого значення розвиток підприємництва у сфері сільського зеленого туризму набуває в умовах економічної кризи, оскільки є одним із напрямів зниження безробіття на селі та джерелом додаткових доходів селян [16, с. 219-220].

Погоджуємось із Л. І. Калачевська, яка стверджує, що зелений туризм орієнтований на сільську місцевість, робить акцент на місцевому бізнесі та посилює підтримку місцевих зусиль [69, с. 30]. Накопичення капіталу, своєю чергою, сприяє збільшенню внутрішньої цінності середовища. Організація сільського зеленого туризму дає змогу селянам-підприємцям надавати

екскурсійні послуги по сільських краях і отримувати додаткові доходи, щоб підтримати себе. Даний вид туризму сприяє розвитку альтернативних видів зайнятості та відродження сільських територій нашої держави.

Також сільський туризм є важливим фактором розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій, а саме: зростання зайнятості на селі, розвиток сільської інфраструктури, отримання селянами прибутків, наповнення бюджету сільських громад. Не менш важливим є зростання рівня обізнаності щодо української культури й спадщини серед громадян, шляхом їх безпосередньої участі в сільському зеленому туризмі.

Таким чином, сільський туризм має стратегічне значення для соціально-економічного розвитку не тільки для сільських територій, але й загалом для економіки регіонів. У підсумку цих процесів відбувається загальний позитивний вплив на економічне зростання національної економіки. У нашій країні вже на сьогодні існують усі необхідні передумови для активного розвитку сільського зеленого туризму, зокрема природні, кліматичні й соціально-економічні аспекти. Оскільки сільський зелений туризм має свої специфічні риси як окрема форма туризму, важливо визначити ті передумови, які сприяють його розвитку. Під передумовами розуміються базові принципові засади, за наявності яких можна стверджувати про існування потенціалу розвитку даного виду туризму на визначених територіях.

До переліку передумов, які сприяють розвитку сільського зеленого туризму, слід відносити наступне:

- комфортні кліматичні умови для відпочинку в сільській місцевості, особливо під час найпопулярнішого сезону сільського туризму (влітку);
- унікальні природні умови, наявність мальовничість краєвидів, різноманітність природного ландшафту;
- наявність мало змінених екологічних територій, де не розвивається активно сільськогосподарське виробництво та відсутні промислові об'єкти;
- наявність малозаселених територій, що сприяє усамітненому відпочинку туристів, які до нього прагнуть;

- існування належного рівня та якості інформаційно-комунікаційної інфраструктури;

- багата історія сільських територій, що становить туристичний інтерес і відображається у проведенні відомих культурних подій, відтворенні традицій, наявності історичних місць, відомих архітектурних споруд тощо.

Отже, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи було розглянуто сутність таких атрибутів як «сільський туризм», «агротуризм», «екотуризм». Аналіз різних наукових підходів дозволив узагальнити поняття кожного терміну та визначити взаємозв'язок між ними. Також було виокремлено передумови, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму.

1.2. Роль сільського туризму в розвитку сільських територій

Для наукового обґрунтування стратегічної важливості галузі сільського зеленого туризму для економіки необхідно розкрити сутність сільських територій з позицій нормативно-правового регулювання та їх статусу. Також важливо висвітлити унікальні аспекти формування економічних відносин, здійснення підприємницької діяльності та самозайнятості, звертаючи увагу на наявний ресурсний потенціал.

Сталий розвиток сільських територій значною мірою визначає сталість соціально-економічного розвитку України в цілому, оскільки сільське населення становить майже 31 % наявного населення, а сільськогосподарські угіддя – 70 % земельного фонду держави. Реалізація концептуальних положень сталого розвитку, збалансованого за соціальним, економічним та екологічним векторами, передбачає обґрунтування стратегічних напрямів розвитку і формування відповідного інституційного середовища.

Наявні зрушення в сільськогосподарському виробництві не здатні розв'язати теперішні проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій України. Перманентне поглиблення в сільській місцевості кризових явищ та занепад в економічній, демографічній, екологічній та духовній сферах є

очевидною загрозою державним інтересам з огляду на незамінність визначальної ролі сільських територій щодо повноцінного забезпечення продовольчої безпеки народу України. Низка проблемних питань щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні протягом десятиліть не зменшується, а лише структурується і захоплює все більше сфер суспільного життя, вельми вагомим для комплексного формування реальної державної політики у сфері розвитку сільських територій.

Сільські території є пріоритетним об'єктом державного регулювання і потребують додаткової підтримки в різних аспектах, таких як економічний, фінансовий, майновий, інформаційний тощо. Для забезпечення ефективного державного регулювання розвитку сільських територій на різних рівнях – національному, регіональному і місцевому – необхідно розробити систему відмінних, проте комплексних заходів. На національному рівні необхідно сформувати концептуальне бачення, яке б відображалось у вигляді нормотворчого документа, на регіональному рівні – чітка програма дій, а на місцевому рівні – комплекс заходів для їх реалізації з активною участю громадянського суспільства та системним зворотним зв'язком [41].

У загальному розумінні, термін «територія» описує частину твердої поверхні Землі, що володіє природними та антропогенними властивостями та ресурсами. Ця частина земної поверхні характеризується протяжністю (площею), що є її особливим видом «просторового» ресурсу, має певне географічне положення та інші характеристики. Територія може бути об'єктом різних видів діяльності чи об'єктом дослідження. Важливо зауважити, що вона охоплює не лише просторовий аспект, а й всі інші ресурси, які на ній розташовані, зокрема людські – населення, яке проживає на території [139, с. 50; 127, с. 58]. Згідно з українським законодавством, територія визначається як «частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси» [132].

Серед вітчизняних науковців розкриття змісту поняття «сільські території» зазвичай відбувається відповідно до комплексного підходу. Наприклад, І. Гончаренко вважає, що «сільська територія – це складна, багатофункціональна природна, соціально-економічна і виробничо-господарська структура, що характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, особливостями ландшафту; чисельністю людей, що проживають та типом їхньої зайнятості; чисельністю, видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу; обсягами й структурою виробництва; розвитком соціальної та виробничої інфраструктури тощо» [29, с. 12].

Х. М. Семенишин вважає, що останнім часом більшість науковців, які досліджують проблематику сільського розвитку, використовують категорію «сільські території», причому часто інтерпретація цього терміна в їхніх працях суттєво відрізняється. Таким чином науковці використовують термін «сільські території», розглядаючи його від суто географічного аспекту до виробничо-господарського, соціально-економічного, самоврядного і навіть екологічного трактування. Х. М. Семенишин зауважує: «Визначення сільських територій подано в документах Організації по економічному співробітництву і розвитку (ОЕСР). Воно звучить так: сільські території або сільський регіон (район) охоплює людей, територію та інші ресурси суспільного ландшафту і маленьких населених пунктів за межами безпосередньої сфери економічної активності великих міських центрів. А критерієм віднесення поселення до міста чи села є густота населення понад 150 людей на 1 км²» [154]. На погляд дослідника, можна обґрунтовано констатувати, що сільські території – це обжита місцевість поза територією міст з її природними ресурсами, основними засобами, соціально-культурно-побутовими умовами та населенням, що здійснює соціальні, виробничі та екологічні функції [154]. З даного визначення випливає, що для сільських територій характерним є економічна ефективність, екологічна безпека і соціальна справедливість. Соціальна сфера села при цьому є пріоритетним критерієм розвитку сільських територій, оскільки задоволення різноманітних потреб селян є однією з основних цілей такого розвитку.

Науковцями державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» класифіковано, як сільські території в Україні, понад 90 % її загальної площі, де проживають 52 % жителів [170]. За критерієм віддаленості сільських територій від великих міст вирізняють: економічно інтегровані, помірні (перехідні) і периферійні; за величиною рекреаційно-туристичного потенціалу та ефективністю його використання рекреаційно-туристичною сферою – перспективні, помірно перспективні й малоперспективні тощо [196].

Так, М. А. Хвесик та М. В. Ільїна, з позиції обґрунтування методологічного підходу до комплексної класифікації сільських територій стверджують, що «під сільськими територіями слід розуміти фізико-географічний та економічний простір, що виник унаслідок зміни людиною природного ландшафту на комплексне багатофункціональне утворення, головними компонентами якого є просторово-ресурсний базис виробництва, природне середовище для рекреаційної діяльності й місце життєдіяльності людських спільнот як інфраструктурна основа для надання відпочинку населенню» [196]. На переконання В. Г. Прушківського та В. І. Колесникова найбільш конструктивними підходами до трактування сільських територій є системний та просторовий, згідно з якими «сільська територія – це просторова біоеколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищами і населенням, які на ній функціонують та проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних і суспільних потреб» [141].

З урахуванням наукових і практичних дискусій [176; 147, с. 30], сільську територію можна розглядати з комплексним поєднанням наступних аспектів:

1. Географічний (територіальний, просторовий) аспект: визначена область, яка має конкретні географічні межі та розташування.
2. Нормативно-правовий аспект: містить території, що охоплюють сільські населені пункти (сільські поселення) як частини адміністративно-

територіального устрою країни, регіону, району з визначеними межами. Також враховує території, які використовуються для сільськогосподарського виробництва поза або між населеними пунктами, не мають вираженої міської забудови чи виробництва і характеризуються відсутністю адміністративної приналежності.

3. Статусний аспект: сільська територія є суб'єктом управлінської діяльності згідно з повноваженнями, визначеними законодавством. Також має містити органи місцевого самоврядування із регламентованою приналежністю.

4. Управлінський аспект: сільська територія є об'єктом державної регіональної політики, а також політики розвитку громад і територій (зокрема сільських).

5. Економічний аспект: сільська територія є середовищем використання ресурсного потенціалу, виходячи з можливостей, які присутні на цій території.

6. Соціальний аспект: сільська територія є місцем проживання населення, яке формує територіальну громаду, що відображається у створенні населених пунктів.

7. Функціональний аспект: сільська територія виконує низку функцій як обжита місцевість поза межами міст.

Перелічені вище аспекти визначають відмінність між сільськими територіями та сільською місцевістю. За ЗУ «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» сільська місцевість трактується як «території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови» [135].

Сільські території, на відміну від сільської місцевості, є відносно самостійними суб'єктами управління місцевою економікою і визначають свої межі на основі спорідненості або пов'язаності ресурсів. Сільські території є «обжитими місцевостями», сутність яких, де крім географічних ознак, враховуються й інші характеристики. Серед позицій деяких науковців можна зустріти ототожнення змісту понять «сільська територія» і «сільська місцевість».

Проте варто зауважити, що сільська територія є значно ширшим поняттям, що розкриває широкий функціонал власного розвитку.

Варто зазначити, що попри широту та різноаспектність наукових варіантів трактування терміну «сільська територія», в українському законодавстві відсутнє чітке визначення сутності сільських територій, яке було б імплементовано в якості правової норми. Необхідно зазначити, що у вітчизняній нормотворчій практиці поняття «сільські території» вперше застосовано, як складовий компонент терміну «комплексний розвиток сільських територій», що одночасно розглядається в якості складової державної аграрної політики та наряду державної соціальної політики, у схвалених Указом Президента України 29 квітня 1998 року «Основних напрямках розвитку агропромислового комплексу України на 1998 – 2000 роки» [129]. Таким чином можемо стверджувати, що забезпечення комплексного розвитку сільських територій традиційно входило до переліку пріоритетних напрямів аграрної політики держави на різних етапах її розвитку.

Розглянемо трактування категорії «сільські території», які наведені в нормативно-правових документах та їх проєктах. У вітчизняній практиці законотворення однією зі спроб правового врегулювання змісту поняття «сільська територія» був проєкт Закону «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» [131], внесений народними депутатами України М. В. Сокирко, М. М. Одайником, відповідно до якого сільська територія – це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15–50 %. Сільська територія поділяється на: чітко виражену сільську місцевість – частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50 %; сільську місцевість – частка сільського населення становить 15–50 % чисельності всіх жителів.

Згідно з проєктом Закону України «Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення» [138], сільська місцевість – територія, на якій розташовані сільські поселення (села, селища),

сільськогосподарські та інші угіддя, ліси, водоймища, об'єкти транспортної та іншої інфраструктури, що обслуговуються мешканцями сільських населених пунктів; а сільське поселення (сільський населений пункт) – облаштоване об'єктами соціального, виробничого призначення та відповідною інфраструктурою місце постійного проживання людей, зайнятих переважно у сільському господарстві, переробленні сільськогосподарської продукції або інших галузях (лісовому, водному господарстві, транспорті тощо).

Інша спроба узаконити визначення категорії «сільські території» знайшла своє відображення у проєкті закону України «Про сільське господарство» [133]. Відповідно до нього сільські території – це історично сформована у законодавчо визначених межах системна сукупність сільських населених пунктів і прилеглих до них земельних, лісових, водних та рекреаційних ресурсів, що поєднують у собі адміністративно-територіальну (села, сільські ради) та територіально-функціональну (виробництво продукції, її перероблення, зберігання та реалізація) приналежність щодо створення належних умов праці й життєдіяльності сільського населення. Запропоновано також в рамках законопроєкту визначення категорії «сільське поселення» як села (хутора, слобідки), окремого в межах територіально-адміністративної одиниці середовища постійного проживання населення, яке здійснює переважно сільськогосподарську діяльність.

Однак, усі проєкти у зазначених вище законах зазнали невдачі. Внаслідок цього вони не були впроваджені в життя, що призвело до зупинки очікуваних змін і залишило проблему невирішеною.

Відтак, в законодавстві України досі не сформовано цілісного масиву правових норм, які б виокремлювали сільські території, як унікальний об'єкт владного впливу на державному, регіональному та місцевому рівнях; визначали конкретність, послідовність, передбачуваність і дієвість державної політики у цій сфері. Також не визначено методологічно-правових критеріїв щодо ідентифікації сільських територій на жодному з ієрархічних рівнів системи адміністративно-територіального устрою України.

На рис. 1.2 зображено бачення змісту сільських територій та вказується на змістоутворювальну основу просторово-територіальних та функціональних ознак сільських територій.

Рис. 1.2. Зміст сільської території за просторово-територіальними й функціональними ознаками

Джерело: [39]

Сільські території мають широкий функціонал завдань і цілей, які набувають виробничого, рекреаційного, політичного, соціально-демографічного, просторово комунікаційного, соціально-контролюючого й екологічного характеру [84, с. 55]. Це означає, що ефективний розвиток сільських територій вимагає системного підходу, орієнтованого на різнобічні потреби й виклики, що існують на цих територіях. Сільські території можна розглядати водночас, як потужний рушій для економічних перетворень, і як важливий ресурс для забезпечення сталого розвитку.

Розвиток є однією з головних філософських категорій, що використовується як у практичній діяльності, так і у різноманітних галузях

знань, відображаючи зміни, які не завжди мають позитивний характер. Економічний розвиток – це більш ширше поняття, яке охоплює як збільшення обсягу виробництва, так і зміни у сфері виробничих і економічних відносин, ставлення до власності, розподілу тощо. В загальному вигляді його можна розуміти як результат взаємодії економічних, соціальних, політичних та інших факторів, що дозволяють сформувати основу соціального прогресу [80].

Розвиток сільських територій є складним і закономірним процесом зміни їх функціональних ознак (інституційно-утворювальних, безпекових, соціально-політичних та економіко-виробничих), що забезпечує конкурентне покращення соціальних, економічних та політичних індикаторів (рис. 1.2). Під конкурентним покращенням індикаторів йдеться не лише про позитивну динаміку на рівні конкретної сільської території, але й про порівняння із загальнонаціональними, регіональними тенденціями, а також тенденціями інших поселень, що мають подібні соціально-економічні характеристики.

Економічний розвиток сільських територій – це процес покращення їх економіко-виробничих характеристик, який проявляється у результаті використання природноресурсного, інфраструктурного та інтелектуального потенціалу в оптимальній структурі локальної економіки. Такий розвиток є наслідком впливу ринкових регуляторів та управлінських рішень владних органів на різних рівнях (держави, регіону, громади) з метою створення умов для інноваційного розвитку. Необхідність інновацій у процесах економічного розвитку пов'язана з глобальними тенденціями прогресу. Згідно з висловлюванням С. Приказки, економічний розвиток – це, перш за все, поява нового, раніше невідомого, іншими словами – інновація [124].

Концепція добробуту людини висуває вимоги щодо відображення економічного розвитку у соціальних показниках, тому важливо усвідомлювати, що соціально-економічний розвиток сільських територій – процес, що покращує соціальне, політичне та ринкове середовище і забезпечує сприятливі умови для зайнятості, підприємництва, навчання, розвитку, політичної й громадської

активності. Це все безпосередньо знаходить позитивне відображення на показниках добробуту населення.

Поставлені перед суспільством виклики щодо сталого розвитку підкреслюють необхідність активізації еколого-економічного напрямку розвитку сільських територій шляхом збалансування економічних інтересів локальної економіки та цілей сталого розвитку загалом. Як зазначають В. Славова та О. Коваленко, «сільська територія – це економічно-екологічна категорія, регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно й екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь» [162, с. 69]. В умовах сучасності сільські території мають орієнтуватись на цілі сталого розвитку, зосереджуючись зокрема на екологічному аспекті. Таким чином ефективно впровадження сільського зеленого туризму в економічні структури сільських територій є доцільним і бажаним в процесі розвитку таких територій.

Сільський туризм відіграє значну роль у функціональності сільських територій, сприяючи їхньому соціально-економічному та культурному розвитку. Згідно з табл. 1.4, де представлено комплекс функцій сільських територій, сфера сільського зеленого туризму має потенціал стати ключовим чинником у забезпеченні їх поліфункціональності. Це, у свою чергу, дозволяє поєднувати економічну активність, збереження екологічного балансу та розвиток місцевих традицій і культури, створюючи сприятливі умови для сталого розвитку регіонів.

Аналізуючи роль сільського зеленого туризму, яку він відіграє у функціональності сільських територій, важливо окремо зосередитися на аспектах безпеки. Безсумнівним є той факт, що сільські території мають велике значення для продовольчої безпеки країни, збереження та розвитку історико-культурної спадщини суспільства, а також збереження тих укладів, що існували століттями та залишились до наших днів [72, с. 134].

Таблиця 1.4

Сільський туризм як фактор забезпечення поліфункціональності сільських територій

№	Функціональність сільських територій	Роль сільського туризму
1	2	3
1	ІНСТИТУЦІЙНО-УТВОРЮЮЧА	
1.1	Природна – наявність особливих геологічних, ландшафтних, флористичних, фауністичних і кліматичних умов	Ефективне використання природних та кліматичних особливостей території для створення туристичного продукту, спрямованого на задоволення потреб у відпочинку, рекреації, пізнанні, розвитку і вихованні
1.2	Соціально-економічна – людський розвиток в наявних економічних умовах визначеної території	Сільський туризм стимулює розселення в межах сільських територій та забезпечує господарювання на місцях проживання
1.3	Виробничо-господарська – економічна активність і спеціалізація залежно від ресурсного потенціалу	Формування структури локальної економіки з інтеракцією з іншими, часто прилеглими, галузями економічної діяльності
2	БЕЗПЕКОВА	
2.1	Продовольча – забезпечення продовольчої безпеки (громади, регіону, країни тощо)	Сприяння розвитку сільськогосподарського виробництва у всіх його аспектах, включаючи специфічні вузькоспеціалізовані галузі, де вироблені товари можуть бути привабливими та унікальними для туристів
2.2	Демографічна – забезпечення відтворення населення	Створення умов для зайнятості та справедливої оплати праці з метою зниження міграції населення до міських районів, залучення людського потенціалу з інших населених пунктів та підвищення рівня народжуваності через поліпшення добробуту сільського населення
2.3	Соціокультурна – забезпечення національної самоідентичності та самобутності етнічних груп	Сприяння збереженню місцевої автентики: одягу, фольклору, кухні, звичаїв та традицій, а також особливостей побуту і способу життя
3	СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА	
3.1	Соціальна – формування умов для проживання населення, яке обирає сільський спосіб життя, з належною інфраструктурною підтримкою	Стимулювання розбудови об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема з пріоритетом на транспортну, торговельну, спортивну і розважальну інфраструктури
3.2	Історико-культурна – збереження і примноження звичаїв та традицій, притаманних конкретній території, регіону	Активна підтримка процесу збереження та відтворення місцевих традицій, звичаїв та фольклорних особливостей з метою пропозиції унікального туристичного продукту. Це сприяє не лише збереженню культурної спадщини, але й сприяє розвитку туристичного сектору та привертає увагу до унікального характеру місцевості

Продовження таблиці 1.4

1	2	3
3.3	Політична – відображення рівня та якості життя населення, що визначає політичну стійкість і рівень соціальної напруги	Підвищення рівня та якості життя населення шляхом впливу на економіко-виробничу та соціальну функціональність, створення умов для розвитку творчого та підприємницького соціального класу у сільській місцевості, включаючи підприємців та самозайнятих осіб. Цей клас може формувати різні громадські об'єднання, активно приймати участь у житті громади та представляти її інтереси у політичних структурах
3.4	Екологічна – збереження та охорона навколишнього природного середовища	Стимулювання розвитку підприємництва та створення зайнятості в екологічно безпечних сферах сільського зеленого туризму, таких як агротуризм та екологічний туризм. Окрім цього, ведення бізнесу у сфері сільського туризму зменшує інтерес до господарювання в промислових галузях економіки, які негативно впливають на екологію
4	ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧА	
4.1	Економічна – розвиток галузей господарювання, на яких сільські території можуть спеціалізуватись (монофункціональна в сільському господарстві) та формувати загальну структуру економіки регіону/країни	Створення умов для розвитку бізнесу і самозайнятості не лише в галузі сільського господарства, але й у сфері послуг (зокрема транспорт і харчування), ремеслах та інших сегментах економічної діяльності, які виробляють продукцію для туристичних потреб
4.2	Виробнича – задоволення потреб населення сільських територій у продуктах харчування, необхідній сировині для інших галузей переробної промисловості	Поліпшення якості сільськогосподарської та інших видів продукції, що виробляється на сільських територіях в умовах створення високоякісного продукту сільського туризму, підвищення кваліфікації тих, хто зайнятий у даній сфері економічної діяльності

Джерело: [39]

Сільський туризм здійснює позитивний вплив на сферу етнополітичної безпеки. Насамперед йдеться про збереження автентики етнічних груп України, таких як бойки, гуцули, покутяни, долиняни, поляни, волиняни, поліщуки (захід), литвини, севрюки (північ), подоляни, серкеси (центр) та інші. Групи горян, зокрема бойки й гуцули, відзначаються більшою мірою збереженою автентичністю.

Для інших етнічних спільнот, які майже повністю втратили свою унікальність, сільський туризм може виступати як каталізатор для процесу

відродження та запобігання остаточній втраті традицій і звичаїв у їхньому побуті, харчуванні, одязі та обрядах. Також сільський зелений туризм може сприяти відродженню традицій і звичаїв на територіях України, де проживають групи іншої народності (вірмени, євреї, рома, болгари, греки, кримські татари). У результаті поєднання власних традицій з місцевими формується унікальний місцевий етнокультурний простір. Такий колоритний симбіоз приваблює інтерес туристів і є основою для створення відповідних послуг у сфері сільського туризму, основою яких є потреби пізнання і розвитку, а також національного та патріотичного виховання.

В етнополітичному вимірі особлива роль сільського туризму відображається у збереженні сільського способу життя. Сьогодні на селі можемо спостерігати за процесом виникнення нової диференціації, яка пов'язана із функціональними трансформаціями соціальної структури села, зниженням чисельності селян, зайнятих у сфері сільського господарства. Також для сільських територій в сучасному контексті притаманні співіснування і змішування традиційного і модерного укладу життя, які або поєднуються, або нашаровуються один на одного. Відбувається формування перехідних соціальних спільнот, для яких характерними є як модернові, так і традиційні цінності та норми [205, с. 90]. Оскільки подібні трансформації є не завжди прийнятними для етнополітичної безпеки та збереження культури і традицій сіл, сільський зелений туризм може виступати важливим чинником для збереження автентичності тих поселень, де виражено особливості сільського способу життя – в побуті, господарюванні, відпочинку, споживанні, соціальній взаємодії всередині суспільства, участі в громадському житті села тощо.

Бувши однією зі стратегічних складників сфери туризму, сільський туризм сприяє формуванню важливої ланки місцевої економіки, її локальної структури, розкриваючи таким чином економіко-виробничу функціональність сільських територій (табл. 1.4). Теорія локальної або, як ще її називають – місцевої економіки набуває все більшої популярності в економічній науці країн Європи і напряду стосується сільських територій. Зазвичай економіка сільських територій

аграрно орієнтована, однак, залежно від її вагомості розрізняють різну економічну спеціалізацію сільських територій (рис.1.3).

Рис. 1.3. Спеціалізація економіки сільських територій

Джерело: сформовано автором на основі [41]

Монофункціональність економіки сільських територій – актуальна й поширена проблема багатьох країн, незважаючи на те, що частіше обговорюються проблеми вузькоспеціалізованих економік міст. Згідно зі змістом Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, визначено необхідність сприяння диверсифікації підприємницької діяльності на сільських територіях, розвитку сільського туризму, відродженню підсобних промислів і ремесел у рамках розвитку організаційно-правових форм господарювання [25]. Розвиток сільського зеленого туризму має значний потенціал для реалізації зазначених цілей. Аналіз соціально-економічних показників розвитку українського села відображає результати досягнення цілей програми до 2015 року, що у підсумку бажає значно кращих тенденцій.

Монофункціональність економіки сільських територій призводить до ряду деструктивів, а саме [41]:

- обмежує можливості накопичення інвестиційних ресурсів у сільській економіці в достатній кількості, зокрема для інвестиційних проєктів інноваційного спрямування [9];

- унеможлиблює ефективне використання ресурсного потенціалу за різними компонентами;
- обмежує можливості населення у сфері зайнятості, реалізації бізнес-ідей та підприємницького потенціалу;
- створює серйозну загрозу для галузі, на основі якої розвивається локальна економіка, у випадку непередбачуваних обставин. Наприклад, загроза для галузі сільського господарства через негоди і стихійні лиха, а для сфери туризму – пандемія, терористичні акти, воєнний конфлікт тощо.

Варто зазначити, що деструктивний вплив на розвиток туризму, зокрема сільського зеленого, може бути спричинена поліфункціональністю локальної економіки. Так, розміщені в сільській місцевості промислові об'єкти з високим показником екологічного навантаження, знижують туристичну привабливість через негативний вплив на природно-кліматичні та історико-культурні атракції. У противагу цьому, розвиток сільського зеленого туризму на сільських територіях сприяє поліфункціональності, активізуючи суміжні галузі економічної діяльності, такі як сфера послуг, ремесла, промисли та сільське господарство (див. рис. 1.4) [41]. Важливо враховувати, що водночас поліфункціональність не повинна вести до надмірного та необґрунтованого навантаження на природне середовище, оскільки в такому випадку послуги сільського туризму можуть втратити свою конкурентоспроможність.

Отже, розвиток сільського туризму відіграє важливу роль у забезпеченні поліфункціональності економіки сільських територій, сприяючи їхньому сталому розвитку та підвищенню рівня життя місцевого населення. Однак, орієнтація економіки сільських територій лише на розвиток туризму, тобто її монофункціональність, є суттєвим ризиком, який може призвести до нестабільності. Внаслідок пандемій, стихійних лих (повеней, зсувів ґрунту, землетрусів тощо), природних факторів (відсутність снігу взимку, прохолодні весна та літо, дощі восени та інші) або воєнних конфліктів формується кризове становище локальної економіки, що позбавляє селян стабільного доходу. Тому для забезпечення стійкості економіки необхідно впроваджувати

багатофункціональні моделі розвитку, які дозволяють диверсифікувати джерела доходу та адаптуватися до змінних умов.

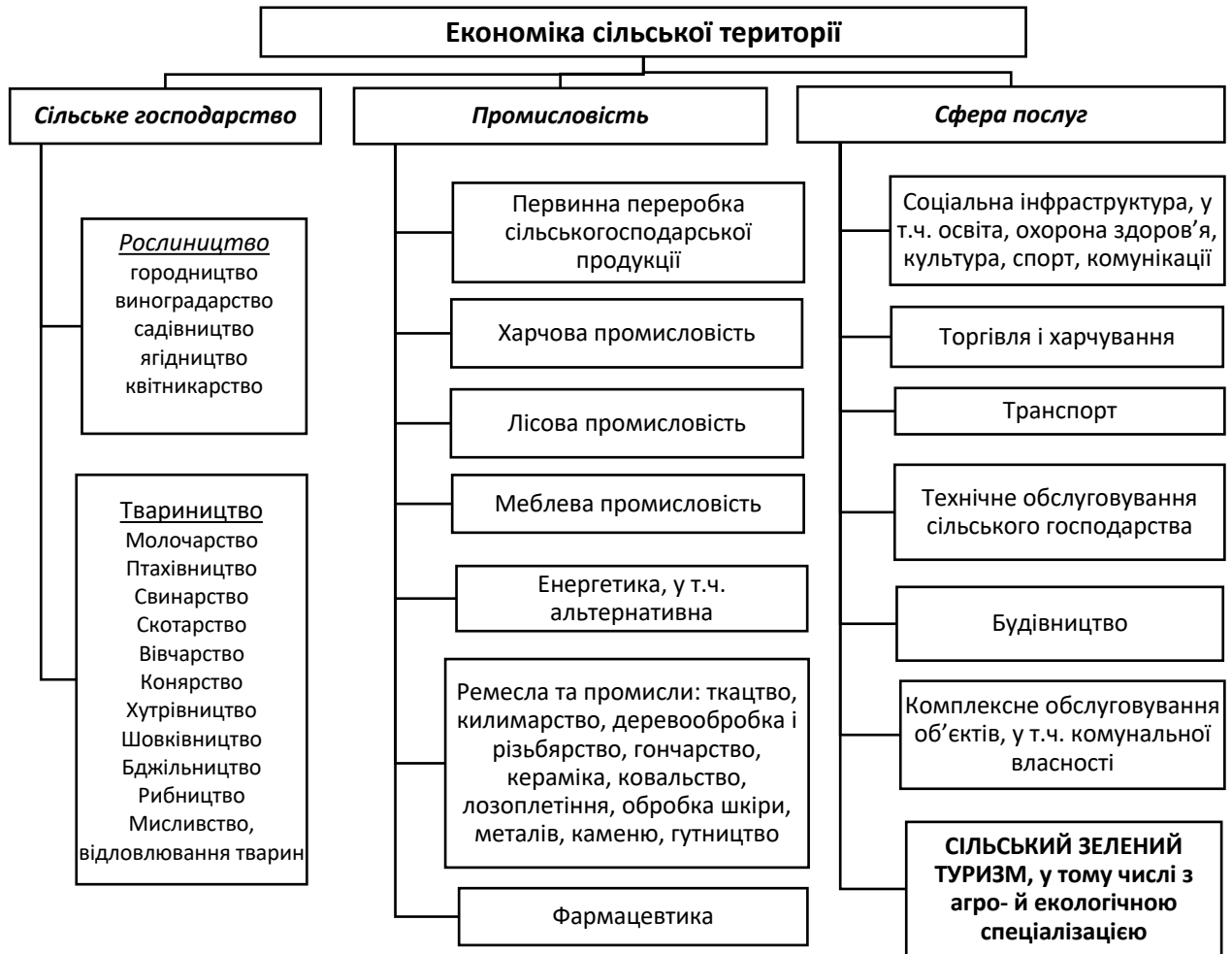

Рис. 1.4. Місце сільського туризму серед видів економічної діяльності сільських територій

Джерело: сформовано автором на основі [39]

В Україні більшість економік сільських територій є монофункціональними, а саме – агроспеціалізованими, що в кращому випадку супроводжується діяльністю агрохолдингів, а в гіршому – ці території характеризуються економічною стагнацією, масовою еміграцією населення, його депопуляцією. Мале і середнє підприємництво в сільських територіях не достатньо широко практикується, а тому цільове регулювання є необхідним. Відповідно до Указу Президента України «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села», основними засобами забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення мають бути: «утвердження статусу селянина як

реального власника та господаря на землі; запровадження спрощеного порядку реєстрації та звітності суб'єктів господарювання в аграрному секторі; розмежування підсобної та підприємницької форм господарювання сільських сімей, сприяння перетворенню особистих підсобних господарств у господарства товарного типу; підтримка розвитку особистих підсобних господарств як форми самозайнятості сільського населення; залучення приватного сектора у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму); регулювання трудової міграції сільського населення, спрямування її з труднонадлишкових регіонів до депресивних сільських територій; запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працею сільських жителів» [128].

Практика показує, що державна політика територіального розвитку в Україні залишається переважно декларативною, тому важливо, щоб ринкові механізми та органи місцевого самоврядування (у процесі реформ децентралізації) відігравали більш значущу роль. Саме тому, для стимулювання економічного зростання сільських територій необхідно сприяти перетворенню цих територій на туристичні дестинації зі становленням локальної туристичної економіки [41, с. 10].

Процес становлення локальної туристичної економіки має пройти кілька етапів, починаючи з підтримки від органів місцевого самоврядування у створенні необхідної інфраструктури на «етапі розвідки». На першому етапі обмежене коло осіб приваблюють місцеві історико-культурні та природно-кліматичні ресурси. Подальший крок – це перехід на «етап взаємодії», коли туристична сфера активно розвивається [208, с. 73]. Сільська територія має можливість отримати статус туристичної дестинації за умови активного розвитку локальної туристичної економіки, результатом якого є помітний вплив на загальну економічну ситуацію, зокрема зайнятість населення і підприємництво, та на суміжні види економічної діяльності.

Під поняттям туристичної дестинації розуміють «місце відвідування, територія якого має певні кордони, приваблива для тимчасового перебування

відвідувачів завдяки наявності туристичних ресурсів природного або штучного походження, є метою подорожі, має розвинути транспортну та комунікаційні зв'язки та містить: підприємства інфраструктури туризму, що пропонують якісні послуги і товари; посередницькі підприємства, що забезпечують виробництво й реалізацію туристичного продукту; підприємства, що забезпечують реалізацію мети подорожі туриста та підприємства, що пропонують сформований туристичний продукт відповідно до наявного попиту» [150, с. 36].

Відповідно до підходу, орієнтованого на потреби клієнта, туристична дестинація визначається тією привабливістю, якою вона притягує конкретний сегмент споживачів. Тому головним критерієм стає туристична привабливість, яка є цінною і бажаною для значної кількості туристів. Це визначає специфіку поняття «туристична дестинація» і підкреслює його принципову відмінність від термінів «туристичний центр» або «туристичний регіон» [181].

Спеціалізація туристичної дестинації на сільському зеленому туризмі або конкретній його послугі визначає конкурентоспроможність туристичного продукту, а також вказує на напрямок соціально-економічного розвитку території. Останнє передбачає необхідність розбудови інфраструктури (загальної й спеціальної), ефективної інформаційно-промоційної підтримки та збереження природно-кліматичних особливостей, історичної й культурної автентичності місцевості. Розвиток сільського туризму повинен бути включений до управлінської системи формування так званих «розумних туристичних дестинацій». За словами Д. Басюк, С. Срібна та Т. Примака, такі «smart-дестинації» дають змогу оптимізувати антропогенне навантаження на туристичну територію, боротися з надлишком туристичного потоку, тобто «овер-туризмом», та водночас сприяють покращенню якості життя місцевого населення [5].

Наразі галузь сільського туризму створює міжгалузевий економічний простір, спрямований на виробництво та реалізацію «нішевого» туристичного продукту чи послуги відповідних суб'єктів туристичної сфери. Цей продукт (послуга) здатен задовольнити специфічні туристичні потреби, використовуючи

систему взаємодії суспільних потреб та рекреаційних можливостей, які базуються на історичному, культурному та природному потенціалі територій. Дана сфера діє як мультиплікатор для зростання макро- та мезоекономічних показників регіональної економіки, демонструючи тим самим синергетичний ефект економічних, соціальних та екологічних аспектів концепції територіального розвитку [200].

Внаслідок активного попиту на сільський туризм як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні відбувається насичення туристичного ринку різноманітними локальними туристичними продуктами (послугами) сільських територій. Розповсюдження спеціалізованих видів туризму (екологічний, агро-, етно-, гастрономічний, рекреаційний, оздоровчий туризм) в сільських районах призводить до виникнення і формування характерних зональних особливостей територій в структурі підприємництва та сприяє поширенню «нішових» видів туризму.

В Україні підприємницька діяльність на сільських територіях, залежно від області, до якої така територія належить, має власні пріоритети та особливості у розвитку сільськогосподарської галузі, обумовлені природно-ресурсною частиною кожної території. Місцеві сільськогосподарські виробники спеціалізуються на виробництві конкретних регіональних продуктів, наприклад – херсонські кавуни, ніжинські огірки, мелітопольська черешня, сумська картопля, бессарабські виноградники тощо. Такі регіональні продукти можуть слугувати ключовим орієнтиром при виборі туристичної спеціалізації територіальними громадами, формуванні туристичного бренду та розробці місцевих туристичних продуктів. Зазначимо, що для створення локального туристичного продукту рекомендується обирати такий вид туристичної діяльності, що відображає унікальність території. Визначення спеціалізації виробництва та реалізації туристичного продукту базується на аналізі та оцінці туристичного потенціалу регіону чи конкретної сільської території.

Отже, до сільських територій відносять: поселення сільського типу, території між селами без ознак міської забудови та виробництва, території

сільськогосподарського виробництва. Залежно від наявних ресурсів регіону, сільські території тяжіють до локальної спеціалізації чи специфічної особливості, що диференціюють їх від інших територій. Останніми роками, в умовах висхідного інтересу до туризму на світовому рівні, спостерігається збільшення зусиль у напрямку розвитку сільських територій шляхом впровадження та популяризації різноманітних туристичних видів економічної діяльності.

Сільський зелений туризм, маючи низку переваг для його розвитку на сільських територіях, забезпечує перехід до моделі поліфункціональної локальної економіки. Важливо відзначити, що цей вид туризму не призводить до надмірного антропогенного впливу на природні екосистеми та об'єкти туристичної інфраструктури. Головною метою економічного розвитку сільських територій, що володіють достатніми ресурсами для розвитку сільського туризму, є формування локальної туристичної економіки. При цьому сільський туризм відіграє роль ядра міжгалузевих взаємодій, завдяки своєму «синтетичному» походженню. Внаслідок цього сільські поселення можуть перетворюватися на конкурентоздатні туристичні дестинації та, в перспективі, стати потужними туристичними центрами на рівні регіону та країни.

Стратегічні пріоритети сільських територій визначають необхідність узгодження підходів до розробки стандартів надання послуг у галузі сільського туризму, розвитку сільської економіки та створення конкурентоспроможного туристичного продукту в сільських районах, враховуючи чітку диференціацію їх видів та адаптацію до вимог і очікувань споживачів. Забезпечення результативного та комплексного (економічного, соціального, екологічного) використання наявного природно-ресурсного та людського потенціалу дозволяє вирішувати завдання щодо рекреаційного природокористування й охорони навколишнього природного середовища. Також це сприятиме вдосконаленню територіального розміщення об'єктів сільського туризму та поліпшенню їхнього матеріально-побутового забезпечення через впровадження ефективних бізнес-моделей і програм розвитку сільських територій.

1.3. Методичні підходи до вивчення впливу сільського туризму на розвиток сільських територій

Розвиток сільського туризму нерозривно пов'язаний із наявністю сприятливих умов для провадження підприємницької діяльності у даній сфері. Однак, одну з ключових ролей у прийнятті рішення про початок бізнесу також відіграють наявна власність та інфраструктурні об'єкти, що належать потенційному підприємцю. Таким чином умовою для початку підприємницької діяльності є чітке розуміння сильних і слабких сторін. Тому питання оцінки доцільності створення туристичних об'єктів сільського зеленого туризму на обраних сільських територіях стають актуальними.

У процесі пізнання і здійснення наукового аналізу будь-якого явища виникає потреба у виборі конкретних способів, методів та прийомів дослідження. Від обраних інструментів буде залежати ефективність та результативність дослідження.

Успішне функціонування підприємництва у сфері сільського туризму залежить від об'єктивної оцінки умов та перспектив його розвитку. Тобто необхідним є аналіз мікро-, макро- та мегатрендів і чинників, що їх спричиняють та створюють потенційні можливості для цього. Процес проведення такої оцінки зводиться до використання різних прийомів і методів економічного аналізу. Наукові дослідження базуються на філософських (фундаментальних), загально- та конкретно-наукових принципах, системі загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціальних методів і технік.

Перед початком розробки та впровадження бізнес-плану для сільської садиби, яка буде використовуватися для туристичних цілей, важливо провести ретельний аналіз місцевості та території, де вона розташована. До того ж для ведення господарської діяльності у цій сфері варто врахувати наступні особливості:

1. У даній ситуації обмежена можливість вибору місцевості для старту бізнесу. Згідно з принципом автентичності та класичного підходу до надання

послуг у цій ланці туристичної діяльності, сільська садиба має бути створена до початку ведення бізнесу. З іншого боку, її можуть побудувати, але її розташування обмежене територією, де проживають господарі такої садиби. Саме через це потрібен детальний аналіз тієї місцевості, де планується надавати відповідні послуги. Важливо, щоб ця місцевість була чистою, позбавленою промислових підприємств та шуму доріг поруч. Також великим плюсом є наявність водойми на території або у безпосередній близькості від неї.

2. Важливо провести всебічний аналіз потенційних можливостей сільської місцевості для розвитку сільського зеленого туризму та визначити види послуг, які можна буде запропонувати майбутнім відвідувачам. Ці послуги можуть бути пов'язані з історичними та культурними умовами та традиціями, що характерні для даної місцевості, і/або можуть використовувати природний потенціал території, пропонуючи туристам такі послуги як прогулянки в лісі, збір ягід, човнові прогулянки, походи в гори тощо.

3. Необхідно провести аналіз розташування садиби в конкретному селі або селищі та визначити чи буде можливість у відвідувачів придбати місцеві продукти та сувеніри. Окрім цього, потрібно також водночас забезпечити певний рівень ізоляції та спокою для туристів, які шукають відпочинок від суспільства.

4. Доцільно проаналізувати наявність на сільській території природних музеїв, історичних пам'яток та палаців, щоб визначити можливість організації професійних екскурсій для відвідувачів садиби. Це означає, що потрібно чітко визначити перелік послуг, які можуть надаватися іншими селянами.

Важливим є визначення та опис методики, використання якої дозволяє визначити все вищезгадане. Загалом методика – це сукупність методів і способів пізнання, які гармонійно доповнюють один одного у процесі дослідження конкретного об'єкта. Метод – інструмент пізнання, концепція вивчення стану, особливостей функціонування та розвитку такого об'єкта.

Відповідно до О. Павликівської, метод у широкому сенсі означає «шлях до чогось», спосіб соціальної діяльності в будь-якій формі, зокрема не тільки в пізнавальній. Таким чином, метод – не що інше, як сукупність правил, прийомів,

способів, норм пізнання та діяльності. Іншими словами, «метод – це система приписів, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату пізнання і дії» [110, с. 139]. Своєю чергою О. В. Крушельницька розглядає метод наукового дослідження «як систему розумових і (або) практичних операцій (процедур), які спрямовані на вирішення певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети» [79].

У нашому дослідженні ми використовуємо діалектичний метод як науковий принцип пізнання дійсності. Цей метод дозволяє розглядати підприємництво у сфері сільського зеленого туризму як процес, якому характерні постійний рух та розвиток. Завдяки використанню діалектичного методу, ми можемо пояснити причинно-наслідкові зв'язки між підприємництвом у даній сфері туризму та іншими економічними явищами, враховуючи суперечності між ними, що дозволяє нам забезпечити об'єктивну оцінку дійсності.

У ході дослідження було застосовано наступні загальнонаукові принципи: історичний, системний, термінологічний, моделювання, когнітивний (пізнавальний), функціональний, мультиплікаційний принципи, монографічний та абстрактно-логічний методи. Вони зробили можливим детальне вивчення особливостей сільського туризму як сфери підприємницької діяльності та його впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій. Варто зазначити, що дослідження сільського зеленого туризму є неможливим без використання історичного та системного принципів, оскільки вони є основою для вивчення умов формування та становлення сільського зеленого туризму як виду економічної діяльності та окремої галузі народного господарства. Необхідно також враховувати взаємозв'язок між підприємницькою діяльністю у сфері сільського туризму і суспільно-економічними процесами (їх впливом зокрема). Розвиток сільського зеленого туризму залежить від пришвидшених темпів урбанізації, погіршення стану навколишнього середовища, рівня доходів населення, розвитку інфраструктури та низки інших чинників. Таким чином,

дослідження сільського зеленого туризму вимагає вивчення всієї сукупності чинників, умов та особливостей, які формують сприятливе середовище для розвитку підприємництва в цій сфері.

Необхідність використання історичного методу в дисертаційній роботі обґрунтовується тим, що у кожній окремій країні розвиток економіки відбувається з урахуванням традицій, які сформувалися і змінюються під впливом історичних подій. Тому ми повинні враховувати історичний контекст та досвід інших країн при вивченні підприємництва у сфері сільського зеленого туризму.

Згідно з В. М. Шейко та Н. М. Кушнарєнко, когнітивний (пізнавальний) принцип є не менш важливим, оскільки при його застосуванні центром дослідження є людина як член суспільства, представник певного етносу, психологічний суб'єкт [203, с. 60]. Відповідно до культурних особливостей, ментальності та світогляду, сільське населення як окрема верства населення сприймає всі соціально-економічні та політичні процеси. Таким чином, усі зміни, що відбуваються в державі, безпосередньо впливають на економічну поведінку сільського населення.

Отже, постає необхідність дослідження ролі й впливу держави на створення умов для функціонування і розвитку сільського зеленого туризму. Також актуальним є вивчення взаємозв'язку між інституціональними змінами та ефективністю державного регулювання процесу розвитку діяльності суб'єктів сільського зеленого туризму.

Поруч з іншими методами, які використовуються в нашому дослідженні, слід зазначити важливість використання термінологічного принципу. Сільський туризм є новим явищем для економіки України, що є однією з причин відсутності чітко визначеного термінологічного апарату в наукових розробках. Існують різні трактування економічної сутності сільського туризму, проте жодне з них не розкриває у повному обсязі зміст, умови формування та функціонування, а також вплив на економіку як на національному рівні, так і на рівні сільських територій. Відсутність єдиної законодавчо затвердженої системи понять, в якій сільський

туризм є ключовим елементом, є об'єктивним чинником для використання термінологічного підходу. Одним із завдань дисертаційної роботи є формування чіткого та повного визначення, яке включає найважливіші характеристики сільського туризму як особливого виду економічної діяльності.

Селянин, у власності якого є агрооселя, може здійснювати підприємницьку діяльність, що включає надання послуг проживання, харчування та дозвілля з метою створення додаткового джерела доходу від своєї діяльності. Успішність цієї діяльності, а отже, й рівень доходів селянина-підприємця, залежить від особистих якостей усіх членів сім'ї, у тому числі від їх бажання та здібності до праці. Крім того, такий селянин активно взаємодіє з іншими членами сільської громади, які можуть бути його конкурентами, і з якими він спільно використовує наявний природно-кліматичний та ресурсний потенціал сільської території. Макросередовище має значний вплив на функціонування агрооселі. Зокрема такий вплив здійснюють умови діяльності у сфері сільської економіки, інтегрування з іншими галузями та сферами економічної діяльності, можливості для взаємодії з іншими суб'єктами господарювання, а також рівень стимулів і обсяг державної підтримки. Відповідно до функціонально-структурного підходу, усе вищесказане дає змогу розглядати сільський туризм одночасно й елементом системи, і окремою системою [36].

Підприємницька діяльність у сфері сільського зеленого туризму активно розвивається і в інших країнах світу, для економіки яких він не є новим та недослідженим явищем. Використання статистико-економічного методу, зокрема порівняння, дозволяє дослідити показники обсягів туристичної діяльності в різних регіонах України. Для встановлення взаємозалежності між рівнем туристичних потоків та станом інфраструктури доцільно використати метод статистичних групувань.

Метод моделювання соціально-економічних процесів тісно пов'язаний із принципом мультиплікації. Це зумовлено тим, що дохід домогосподарств є одним із видів і джерел формування внутрішніх інвестицій. Відповідно до теорії мультиплікатора можна припустити, що зі зростанням доходів населення,

зокрема сільського, і інвестицій, можна очікувати на зростання ВВП та надходжень до бюджету. При цьому до уваги взято розвиток сільських територій, зниження рівня безробіття на селі, покращання добробуту населення, підвищення рівня освітньо-культурної сфери, медицини тощо. Таким чином, метод моделювання з урахуванням принципу мультиплікації дає змогу відобразити взаємозалежності між рівнем доходу сільського населення та рівнем розвитку територій і передбачити проблеми, які потребують вирішення в реформуванні соціально-економічної сфери села [104].

Метод моделювання процесу надання послуг сільського зеленого туризму є ефективним засобом детермінації якісних та кількісних ознак, формалізації функціональних залежностей і тенденцій розвитку. У процесі дослідження створюються моделі, які зображають логічні зв'язки та взаємозалежності у формі таблиць, формул та графіків. Кожна з цих форм моделей відображає певну характеристику та особливість сільського зеленого туризму як виду підприємницької діяльності та сфери господарювання. Так, у табличній формі ми подали характеристику сільського зеленого туризму (див. табл. 1.2; 1.3), а за допомогою графічної моделі показано логіку процесу зміни обраних показників за певний період часу та функціональну залежність між ними.

Згідно з методологією синергетичного підходу сільський туризм розглядається як соціально-економічне явище і досліджується як система, що самоорганізується, основою для виникнення і зміни якої є випадкові процеси, особливо в кризових і нестабільних станах. Тому, можна зазначити, що сільський зелений туризм виник в умовах зростання рівня безробіття на селі та досягнення ним критичної межі, з одного боку, а з іншого – як реакція жителів міських територій на зростання рівня урбанізації та погіршення стану навколишнього середовища.

Інструментарій синергетичного підходу дає змогу визначити, що:

- сільському зеленому туризму як системі неможливо нав'язати напрями й шляхи розвитку, можливо лише сприяти процесу самоорганізації його суб'єктів;

- неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи (і покращити рівень інфраструктури, і підвищити добробут населення, і вдосконалити інституційне середовище);
- для сільського зеленого туризму існує декілька альтернативних шляхів розвитку (наприклад, або за умов дотримання принципу користування спільним, тобто на локальному рівні, або розробка комплексної системи заходів сприяння розвитку сільських територій на державному рівні);
- кожний елемент системи несе інформацію про результат майбутньої взаємодії з іншими елементами. Це означає, що існує зв'язок між кількістю агроосель, які розташовані на території сільської місцевості, та кількістю працездатного населення, яке має достатній рівень знань і бажання для ведення підприємницької діяльності та отримання доходів. Варто також зважати на наявність природних умов, що сприятимуть зростанню ролі сільського зеленого туризму на певній території [15]. Вважається, що здатність до підприємництва об'єктивно є кількісно обмеженою, оскільки не всі сільські мешканці мають хист до підприємницької діяльності та не всі оселі є придатними до такого виду діяльності. Тому підприємництво в цій сфері може трактуватись як обмежений ресурс, використання якого залучається в економічний оборот на конкурентній основі.

Очевидно, що важливого значення у становленні підприємництва у сфері сільського туризму надається можливостям сільської території з її природними та кліматичними умовами. Водночас варто брати до уваги й інші можливості – кількість населення сільських територій, його середній вік, наявність освіти, менталітет, бажання працювати тощо. Враховуючи вплив кожного окремого чинника, за допомогою методу індукції формується загальна концептуальна схема функціонування агроосель у сфері сільського зеленого туризму.

Сільський туризм співіснує з іншими сферами людської діяльності на підприємницьких засадах, тому він також потребує державних програм розвитку та фінансування суміжних з ним сфер (наприклад, розвиток підприємництва агроосель сільського зеленого туризму сповільнюється в разі незадовільного

стану інфраструктури, але розвивається за умов сприяння розвитку сільської місцевості). Послідовно розглядаючи взаємодію сільського зеленого туризму з іншими формами господарювання і досліджуючи його як елемент складної економічної системи на державному рівні, ми переходимо на локальний рівень, використовуючи метод дедукції як інструмент пізнання і виявлення закономірностей його розвитку.

Для визначення ступеня впливу зовнішніх (політичних, економічних, соціальних, культурних, правових тощо) і внутрішніх (рівень кваліфікації персоналу, залученого до надання послуг сільського зеленого туризму, менеджмент організації, що здійснює проєкт, тощо) чинників на можливість успішного провадження підприємницької діяльності у сфері сільського туризму використовується інституційний аналіз.

Основні задачі, які розв’язувалися за допомогою інституційного аналізу, полягали у:

- аналізі політичної орієнтації та макроекономічної політики уряду щодо питань підприємництва у сфері сільського зеленого туризму;
- визначенні пріоритетних цілей та напрямів розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму;
- оцінці фактичного стану туристичного підприємництва на селі та визначенні параметрів його успішної реалізації;
- створенні можливостей та стимулів для узгодженості цілей підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму з інтересами його учасників;
- локальній інституціоналізації підприємницької діяльності на основі координації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування та економічної самоорганізації суб’єктів підприємництва.

Оцінка зовнішніх чинників впливу на підприємницьку діяльність у сфері сільського зеленого туризму за допомогою інституційного аналізу дає нам змогу визначити обмеження в процесі прийняття рішень власниками агроосель. Такі обмеження є результатом правових та управлінських рамок, в яких агрооселя

повинна працювати, що передбачає захист споживачів і навколишнього середовища, сплату податків, установлення мінімального рівня заробітної плати тощо.

Характеристика внутрішнього середовища туристичної підприємницької діяльності на селі на основі інституційного аналізу ґрунтується на принципах правильної організації, дає змогу зробити висновок про спроможність агрооселі досягти поставлених цілей [187 с. 212-214]. Сільський туризм провадиться мешканцями сільських територій з метою отримання доходу та наповнення сімейного бюджету. Змістом діяльності агрооселі вважається операція, пов'язана з наданням послуг туристу. Дохід, який отримується в результаті цієї операції, визначається зі ступеня завершеності процесу надання послуг, якщо результат може бути вірогідно оцінений. Послуга вважається наданою в повному обсязі, якщо турист закінчив користуватися наданим йому приміщенням, тобто звільнив кімнату (покинув агрооселю). З метою оцінки результатів діяльності послуга садиби ідентифікується з добою. Одиниця послуги (ліжко-доба) вважається наданою в повному обсязі після закінчення доби. Оцінка ступеня завершеності операції з надання послуг проводиться визначенням питомої ваги обсягу послуг, наданих за певний період, у загальному обсязі послуг, які мають бути надані, таким чином:

$$K \text{ п.в.} = \frac{\text{Обсяг виконаних послуг на звітну дату}}{\text{Загальний обсяг послуг, які були надані}} * 100 \%,$$
 де $K \text{ п.в.}$ – коефіцієнт питомої ваги, %.

У світовій туристичній індустрії більшість підприємств застосовує таку методику «накопичення» для визначення доходу основної діяльності. Цей метод найточніше відображає процеси та результати, що мають місце в готелях. Фінансові звіти, побудовані на основі цього методу, містять найточніші дані про доходи та витрати.

У сфері сільського зеленого туризму доходи від реалізації послуг агрооселі в основному складаються з доходів від:

- здачі кімнат для ночівлі чи проживання;
- реалізації послуг харчування на території агрооселі;

- надання побутового обслуговування (прання, прасування тощо);
- пасажирських перевезень;
- екскурсійної діяльності;
- інших послуг (телекомунікаційні, за користування спорядженням, прокат велосипедів тощо).

Поруч із доходами агрооселі формуються також витрати, які виникають насамперед у процесі надання послуг: утримання приміщень агрооселі (електропостачання, теплопостачання, прання та прасування білизни, абонентська плата за телефон, Інтернет тощо). Важливо також зазначити, що в рахунках на комунальні послуги суми не розподілені між приміщеннями агрооселі. Водночас користуються цими приміщеннями і власники, які постійно проживають, і туристи, які протягом конкретного періоду часу перебувають в агрооселі. Вагомою частиною витрат є витрати на обладнання кімнат для туристів (закупівля ліжок, меблів, засобів особистої гігієни, рушників тощо), а також витрати на їх ремонт і технічне обслуговування. Як правило, результат від надання послуг сільського зеленого туризму власниками агроосель обчислюється порівнянням доходів, отриманих під час обслуговування відпочивальників, та поточних витрат, які було здійснено для надання послуг туристам. За межами оцінки є доходи і витрати (втррати) сільських територій, хоча саме їх характеристики є тими чинниками, що локалізують весь процес.

Підприємництво у сфері сільського зеленого туризму є специфічною та особливою діяльністю, яка ґрунтується на одночасному використанні власних ресурсів (приватні будинки власників домогосподарств) та природних ресурсів, які є спільними. Часто ці ресурси можуть бути втраченими, якщо інтереси окремих суб'єктів не узгоджуються з можливостями спільних ресурсів. Вислів «трагедія спільного» став символом і для підприємництва у сфері сільського зеленого туризму. Адже деградація навколишнього середовища неминуча, коли багато людей разом використовують дефіцитний ресурс. Гарретта Хардіна підтверджує цю думку і зазначає, що у суспільстві, де вільна експлуатація

ресурсів загального користування вважається аксіомою, усі його члени, діючи у власних інтересах, кожним кроком наближають руїну [210, с. 1, 244].

На основі положень теорії керування спільними ресурсами, що її обґрунтувала лауреат Нобелівської премії Е. Остром, ми здійснили спробу розглянути діяльність господарчих суб'єктів у сфері сільського туризму на засадах координації їхньої взаємодії з метою досягнення економічно вигідних рішень, що ґрунтуються на спільному інтересі. Суть підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму з позицій цієї теорії полягає в тому, що, коли людину неможливо усунути від отримання благ, які отримують усі інші, кожна людина мотивується не вносити свій внесок у спільні зусилля, але користуватися зусиллями інших. Спокуса отримати щось задарма, на думку Е. Остром, може домінувати в процесі прийняття рішень, і тому все закінчується тим, чого ніхто не бажає. Крім того, деякі можуть створювати блага, у той час, як інші будуть бездіяльними, що призводить до меншого, ніж оптимальний, рівня забезпечення колективного добробуту [108, с. 23].

Аргументованою є думка про необхідність розвитку сфери сільського зеленого туризму шляхом збільшення кількості агроосель. Але не завжди це узгоджується з наявними для такого зростання можливостями. Щодо розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму, існує загроза перенасичення користувачами спільних обмежених ресурсів. Звичайно, усі жителі села відповідно до положень Конституції України, мають право на вільне і безперешкодне користування природними ресурсами без завдання їм шкоди [73]. Проте успішність розвитку сільського зеленого туризму залежить, насамперед від розумного та обґрунтованого використання обмежених ресурсів для задоволення потреб споживачів. Вільний доступ людини до природних багатств спричиняє низку негативних наслідків, головний із яких – знищення ресурсного потенціалу території.

Підприємництво у сфері сільського зеленого туризму розвивається переважно на територіях, де наявні особливі «природні творіння» (річки, ліси, гори, моря тощо), що ще не ушкоджені «досягненнями» людства та науки. За цих

передумов кожне домогосподарство, яке має можливості для започаткування економічної діяльності у сфері зеленого туризму, потенційно є суб'єктом господарської діяльності і, володіючи базовим капіталом (власне житло, земля, трудові ресурси селянського двору), може надавати туристичні послуги споживачам. Це може істотно збільшити пропозицію послуг, однак при цьому зростання кількості користувачів ресурсів у разі недотримання правил та обмежень може призвести до незворотних втрат якості спільних ресурсів. Для уникнення такого стану потрібні певні домовленості між учасниками відносин «селянин – природа – споживач», бажано на інституційному рівні, що допоможе зберегти туристичний потенціал сільських територій.

Загалом поняття «потенціал» розглядається як сукупність усіх можливостей, засобів, запасів, джерел, що використовуються (або можуть використовуватись) при даному рівні розвитку продуктивних сил для досягнення певної мети [55; 179]. Логічним є припущення, що кількість агроосель на певній обмеженій території не може бути занадто великою чи, навпаки – надто малою, оскільки надлишкова кількість суб'єктів господарювання – користувачів спільним веде не тільки до зменшення доходів (як обмеженого ресурсу) у розрахунку на економічну одиницю, а й стримує розвиток усієї сфери сільського зеленого туризму через скорочення інвестиційних можливостей і стимулів. З іншого боку, невелика кількість агроосель створює умови для отримання наддоходів та монополізує ринок.

Дати кількісну характеристику цього припущення практично неможливо, проте достатньо об'єктивною є оцінка обмежувальних чинників, які зменшують можливість використання потенціалу чи знижують ефективність його використання. Найвагомим чинником впливу на потенціал сільського зеленого туризму є екологічне навантаження на територію. Люди обирають місце відпочинку з урахуванням зони розміщення об'єктів. Не менш важливим за значенням є рівень антропогенного навантаження на територію, у тому числі стан дорожнього покриття, наявність водо-, тепло- та електропостачання, відвід каналізації, зв'язок тощо. Одночасно, віддаючи перевагу природно-кліматичним

і ландшафтним характеристикам, користувачі обиратимуть перш за все агрооселі, в яких можна користуватись звичними для них побутовими благами. Іншим чинником, який обмежує використання наявного потенціалу, є соціальний, що охоплює рівень освіти, знань та культури жителів сільських територій. Даний чинник є узагальнюючим при формуванні у споживачів уявлення про їхній відпочинок, створюючи позитивний імідж садиби. Уміння сформувати туристичний продукт та продати його в ринкових умовах надає конкурентних переваг, а його відсутність призводить до втрат позицій, виконуючи сануючу функцію.

Дослідження стану підприємництва у сфері сільського зеленого туризму, виявлення особливостей і тенденцій його розвитку проведено на методологічних засадах і наукових положеннях, з дотриманням певної методичної послідовності, яку зображено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Етапи економічного аналізу підприємництва у сфері сільського туризму

Джерело: удосконалено автором на основі [63]

Необхідність дотримання такої послідовності забезпечує отримання максимально точних та вірогідних даних, що є основою для формування рекомендацій щодо розвитку та вдосконалення сільського туризму як виду підприємницької діяльності та фактору соціально-економічного розвитку сільських територій. Чіткість при проведенні дослідження підприємництва у сфері сільського зеленого туризму є необхідною умовою, дотримання якої впливає на кінцевий результат.

Таким чином, методичний підхід до аналізу складових потенціалу підприємницької діяльності у сфері сільського туризму через вимірювання навантаження на користування спільними ресурсами його функціонування дає змогу обґрунтувати прогностичну модель розвитку цього явища і кількісні та якісні параметри цього процесу, що в сукупності з іншими методами та прийомами наукового дослідження дозволяє глибоко та всебічно розглянути сільський туризм, оцінивши його місце та роль у економіці сільських територій.

Висновки до розділу 1

1. Розглянуто історію зародження та розвитку сільського туризму, показано основні напрямки розвитку даної галузі в різні періоди її розвитку в Україні та Європі, де становлення сільського туризму датується другою половиною XX ст. Виділено та схарактеризовано три основні етапи у процесі розвитку сільського туризму в Україні: формування, становлення приватних форм сільського зеленого туризму та становлення сільського туризму як самостійної галузі.

2. Економічна сутність сільського туризму як сфери економічної діяльності й форми підприємництва виражена через різноманітні поняття та визначення, які конкретизують його як об'єкт дослідження. Такі дефініції як «сільський туризм», «сільський зелений туризм», «зелений туризм», «екотуризм», «агротуризм» демонструють багатогранність даного виду діяльності, вказуючи на складність наукової інтерпретації та потребу

термінологічної ідентифікації для чіткого розмежування окремих понять. На підставі аналізу наукових позицій та узагальнення сучасної термінології щодо визначення сутності поняття «сільський зелений туризм», його відмінностей від екологічного туризму та агротуризму, узагальнено концептуальне розуміння дефініцій, що дозволило сформулювати авторське бачення, згідно з яким сільський зелений туризм (сільський туризм) – це підприємницька діяльність і відпочинковий вид туризму, що зосереджений на сільських територіях і передбачає залучення майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, а також використання природного, культурного, етнографічного та соціального потенціалу регіону.

3. Україна має всі необхідні передумови, які підтверджують наявність потенціалу для розвитку сільського туризму. Зокрема йдеться про природно-кліматичні умови, багату історичну спадщину та окремі соціально-економічні аспекти сільських територій. Проте, відсутність належного рівня законодавчої бази для регулювання діяльності у сфері сільського туризму є стримувальним фактором розвитку.

4. У процесі дослідження понятійно-термінологічного апарату сільських територій встановлено їх відмінність від поняття сільської місцевості, сформовано комплексний підхід щодо розуміння сільських територій, розкрито зміст сільської території за просторово-територіальними й функціональними ознаками.

5. Сільські території є важливим елементом національної економіки і пріоритетним об'єктом державного регулювання, з великим ресурсним потенціалом для розвитку. Сталий розвиток сільських територій повинен орієнтуватися на інтеграцію економічних, соціальних та екологічних аспектів. Монофункціональність сільських територій не спроможна вирішити проблеми депопуляції, безробіття та соціальної ізоляції сільського населення, а тільки поглиблює їх.

6. Розвиток сільського туризму може забезпечити додаткову зайнятість та стійкий дохід для місцевих жителів, сприяючи зниженню рівня міграції до

міст. Він також слугує засобом збереження культурної спадщини, стимулюючи попит на унікальні місцеві продукти і традиції. Сільський зелений туризм сприяє диверсифікації (поліфункціональності) економіки на місцевому рівні, активізуючи не лише аграрний сектор, а й суміжні галузі – ремесла, місцеву промисловість і сферу послуг, що зменшує економічну монофункціональність цих територій. Для успішного розвитку сільського туризму необхідна державна підтримка, зокрема, нормативно-правове регулювання, інфраструктурні інвестиції та сприяння в побудові конкурентоспроможної туристичної дестинації. Інтеграція сільського зеленого туризму в економічну структуру сільських територій може стати одним з ключових чинників для сталого розвитку.

7. Розвиток підприємництва в сільському зеленому туризмі має соціально-економічну природу, що потребує застосування певних методичних підходів для глибшого розуміння суті цього явища та механізмів, які стимулюють або стримують його розвиток як економічного процесу. На сьогодні не існує єдиної методики визначення економічної ефективності сільського туризму та єдиної системи узгоджених показників, які б змогли схарактеризувати діяльність у сфері сільського туризму повною мірою. Поєднання різноманітних методичних підходів і прийомів дозволяє отримати об'єктивні результати дослідження. Такий підхід ґрунтується на теоретичних засадах інституціоналізму, теорії організації та сучасних підходах до боротьби з бідністю, які адаптовані до специфіки підприємництва в селах.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

2.1. Туристично-рекреаційний потенціал України: динаміка та перспективи

Досягнення комплексного соціально-економічного розвитку є одним із пріоритетних завдань країни та її окремих регіонів зокрема. При цьому актуальним завданням є оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території. Варто зазначити, що успішність туристичної галузі країни безпосередньо залежить від ефективного використання її туристично-рекреаційного потенціалу. Актуальність вивчення туристично-рекреаційного потенціалу також зумовлена важливими історичними змінами, які відбуваються внаслідок повномасштабної війни в Україні. Значна кількість галузей і сфер діяльності, включаючи туристичну індустрію, опинилися у вкрай складному становищі через війну та пандемію COVID-19.

Розвиток туризму в Україні має задовольняти туристичні інтереси та потреби і водночас враховувати соціально-політичні та економічні умови з метою збереження рекреаційного потенціалу. Світовий досвід доводить нам, що рекреаційне господарство, зокрема, туризм, може суттєво впливати на соціально-економічний розвиток. Враховуючи окреслене, проаналізуємо туристично-рекреаційний потенціал України.

Туристично-рекреаційний потенціал характеризує наявність на певній території різноманітних можливостей та ресурсів, які можуть бути використані для розвитку туризму за відповідних умов. Оцінка можливостей для розвитку різних видів туризму на конкретній місцевості ґрунтується на всебічному аналізі та практичному застосуванні багатьох складових туристично-рекреаційного потенціалу.

Горин Г. В. трактує туристично-рекреаційний потенціал як «сукупність як безпосередньо рекреаційно-туристичних ресурсів, так і всіх наявних ресурсів (природно-ресурсні, виробничі, трудові, фінансово-інвестиційні, технологічні, інформаційні та екологічні) і можливостей відповідного регіону, які можуть використовуватись або використовуються в цілях виконання фізіологічного існування людини (відпочинок, оздоровлення та туризм), забезпечення діяльності суб'єктів рекреаційно-туристичної сфери економіки, досягнення стійкості регіонального розвитку» [31]. Різні автори мають дещо різні погляди на складові рекреаційно-туристичного потенціалу, а також різні принципи об'єднання та інтеграції початкових оцінок рекреаційних умов і ресурсів. Проте, загалом переважає комплексний підхід до характеристики умов і ресурсів, спрямований на визначення інтегрованого рекреаційно-туристичного потенціалу. В одній із розробок туристично-рекреаційний потенціал представлено як поєднання чотирьох компонентів: природно-ресурсного, історико-культурного, економічного та соціального.

У структурі природних ресурсів України (див. рис. 2.1) найбільшу частку займають земельні ресурси, що складають 44,4 % від загального ресурсного потенціалу. На другому місці розташовані мінеральні ресурси, які становлять 28,3 %, далі йдуть водні ресурси з часткою 13,1 %, а природні рекреаційні ресурси займають четверту позицію з 9,5 %. Найменша частка припадає на лісові ресурси – лише 4,2 %, та фауністичні ресурси, які складають всього 0,5 % від природно-ресурсного потенціалу України [116].

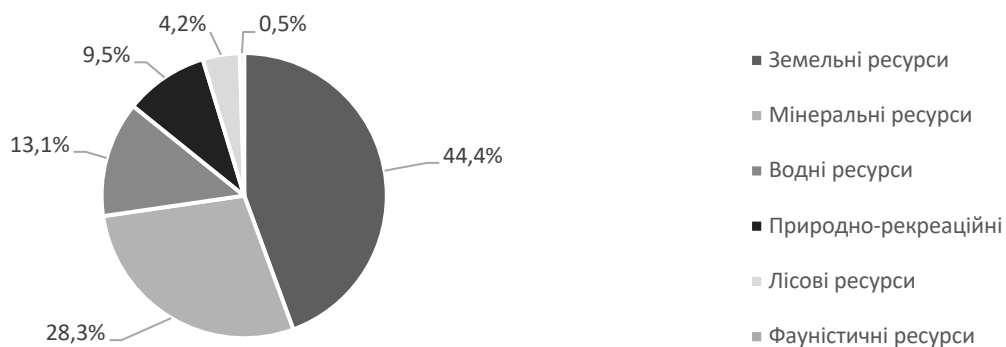

Рис. 2.1. Структура природно-ресурсного потенціалу України

Джерело: побудовано автором на основі [116]

Загалом Україна – країна зі сприятливим кліматом та різноманітною природою. На території нашої країни є гори, річки, водосховища, моря, що урізноманітнює можливості для відпочинку населення. Наявність водних просторів є дуже важливим для розвитку сільського зеленого туризму, оскільки наявність на сільських територіях водойм є великою перевагою для залучення туристів. Україна має всі необхідні умови і ресурси для розвитку туристично-рекреаційного господарства та перетворення його на провідну галузь економіки, яка може стати ваговою частиною європейського туристичного ринку.

Україна має багатий культурно-історичний потенціал, який включає численні архітектурні пам'ятки та об'єкти світової культурної спадщини, що сприяє розвитку туризму і збереженню національної ідентичності. На її території знаходиться понад 140 тисяч пам'яток історії та культури. Під охороною держави знаходиться понад 70 тисяч історичних і культурних пам'яток, з яких понад 12 тисяч є надзвичайно цінними для туризму архітектурними об'єктами, що представляють монументальне мистецтво від III століття до н. е. Історичні та архітектурні пам'ятки розподілені по території України нерівномірно. Найбільша їх кількість сконцентрована в західних областях, а також у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях і в Республіці Крим. На сході та півдні країни таких пам'яток значно менше, і найстаріші з них датуються XVII століттям, що пояснюється пізнішим освоєнням цих регіонів.

Важливими складниками культурно-історичного потенціалу є об'єкти, внесені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО (Софійський собор, Києво-Печерська Лавра, букові ліси Карпат тощо). Окрім об'єктів ЮНЕСКО, Україна має багато інших значущих культурних та історичних пам'яток. Наприклад, у Кам'янець-Подільському знаходиться одна з найбільш збережених середньовічних фортець, а в Умані — відомий дендропарк «Софіївка». Міста Одеса, Харків, Полтава та багато інших також багаті на історичні та культурні об'єкти, які представляють різні епохи та архітектурні стилі. Окрім того, збереглися пам'ятки, пов'язані з колонізацією Причорномор'я стародавніми греками, зокрема руїни Херсонесу та Пантікапея в Криму, а також Ольвії в

Миколаївській області. Часті напади іноземних загарбників на українські землі призвели до будівництва численних замків і фортець, що мають європейське значення. Серед найцінніших можна виділити замки в Ужгороді, Кременці, Луцьку, Острозі та інших містах. Таким чином, культурно-історичний потенціал України є надзвичайно багатим і різноманітним, що створює широкі можливості для розвитку туризму і збереження національної спадщини.

Санаторно-курортний та рекреаційний потенціал базується на природних ресурсах, розвиненій інфраструктурі та історичній традиції санаторно-курортного лікування. Станом на сьогодні, цей сектор продовжує відігравати важливу роль у розвитку внутрішнього туризму та забезпеченні здоров'я населення. В Україні діє понад 300 санаторіїв та курортів, які спеціалізуються на лікуванні різних захворювань. Сучасні санаторії пропонують широкий спектр медичних послуг, включаючи бальнеотерапію, грязелікування, фізіотерапію, дієтотерапію і впроваджують новітні медичні технології та розширюють спектр послуг, що надаються, сприяючи підвищенню якості обслуговування та привабливості для туристів. Важливу роль відіграють також численні готелі та пансіонати, які забезпечують комфортне проживання туристів. Багато з них розташовані у безпосередній близькості до природних ресурсів та лікувальних установ.

Останні тенденції показують зростання популярності екотуризму, який включає піші походи, велотури та відпочинок на природі. Карпати та Полісся стають центрами екотуристичних маршрутів, пропонуючи відвідувачам можливості для активного відпочинку в гармонії з природою. Загалом, санаторно-курортний і рекреаційний потенціал України продовжує розвиватися, адаптуючись до сучасних вимог і викликів, сприяючи зміцненню здоров'я населення та розвитку внутрішнього туризму.

До найважливіших рекреаційних ресурсів України відносять бальнеологічні джерела (мінеральні води, грязі, озокерит), сприятливі кліматичні умови, різноманітність ландшафтів та можливості для пізнавального туризму. Україна має значний потенціал у бальнеологічних ресурсах,

охоплюючи всі основні групи мінеральних вод. Деякі з них, зокрема «Миргородська», «Куяльник», «Поляна квасова», «Березівські мінеральні води» та «Нафтуся», отримали світове визнання та вважаються унікальними. Особливо велика кількість бальнеологічних джерел та свердловин мінеральних вод зосереджена в Карпатському регіоні. Тут діють понад 200 джерел і свердловин, що мають велике значення для лікування та відпочинку [62]. Важливим бальнеологічним регіоном в Україні є Поділля, де розташовано 10 родовищ і 16 ділянок мінеральних вод. У регіоні діють різноманітні курорти, такі як Заліщики (Тернопільська область), Хмільник (Вінницька область) та інші.

Україна є багатим джерелом лікувальних грязей, які складаються з різних природних утворень, таких як морські затоки, болота та озера. Ці грязі містять воду, мінеральні речовини та органічні компоненти. Грязеві курорти використовують торфові, мулові, сапропелеві грязі, поклади яких у промисловому масштабі сконцентровані на родовищах Криму, Одеської, Херсонської, Запорізької областей [35; 115]. Відомими курортами з лікувальними грязями є Бердянськ, Євпаторія, Хаджибейський курорт та інші.

Ландшафтні рекреаційні ресурси України також багаті та різноманітні, завдяки рельєфу і рослинності. Для нашої держави характерна доволі розчленована поверхня з безліччю мальовничих височин, плато, піднять, останців тощо. Особливо в цьому сенсі виділяється Правобережжя. Тут рельєф у поєднанні з місцевими кліматичними і рослинними ресурсами в цілому є унікальним не лише для Європи, а й для світу (Словечансько-Овруцький, Мізоцький кряжі, Канівські гори, Товтри, Галогори, Розточчя тощо). Близько 14 % території країни вкрито лісами. Цей показник дуже диференційований по території. У Степу лісистість не перевищує 4 %, у Криму – 10 %, на Поліссі – близько 30 %, у Карпатах – понад 60 % [86].

З погляду рекреаційного використання кліматичні ресурси України відносяться до одних з найкращих: тепле літо і помірно холодна зима зі стійким сніговим покривом. Ще однією особливістю клімату України є його велика різноманітність. Так, середня річна температура на полонинах Карпат така, як у

приполяр'ї (0 °C), а на Південному узбережжі Криму (+12,5 °C) вона відповідає температурі середземноморського узбережжя Франції [86]. Варто зазначити, що сприятливі кліматичні умови для сезонних видів відпочинку зберігаються в Україні протягом 9-11 місяців, а це дозволяє говорити про можливості практично цілорічного активного функціонування туристичної галузі. Найбільш сприятливі кліматичні умови в гірських районах України: Карпатах та Кримських горах. При чому в Карпатах найбільш доцільно розвивати зимовий відпочинок, в горах Криму – літній, в Закарпатській області – цілорічний [95].

В Україні існує велика кількість об'єктів природно-заповідного фонду України (див. додаток А), що є передумовою для відпочинку людей на природі та важливим для популяризації звички відпочивати на чистому повітрі. Згідно з даними Державного кадастру природно-заповідного фонду, на початку 2021 року нараховувалося 8633 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 4,1 млн га, що становило 6,8 % площі країни, а також морський заказник «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га, а у складі природно-заповідного фонду було 5 біосферних заповідників, 19 природних заповідників, 53 національних природних парки, 85 регіональних ландшафтних парків, 3398 заказників, 3580 пам'яток природи, 802 заповідних урочища, 28 ботсадів, 13 зоопарків, 62 дендропарки та 588 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [126].

Протягом 2023 року в Україні створили 119 нових територій природно-заповідного фонду в 16 областях та м. Київ загальною площею 14 077,164 га (табл. 2.1). Також розширили межі 12 територій та об'єктів у різних областях, а статус 6 об'єктів скасували. За кількістю створених 2023 року заповідних територій лідирує Київська і Житомирська області: створено 28 та 17 нових об'єктів та територій відповідно. За 2023 рік площа ПЗФ України зросла лише на 0,022 % (табл. 2.1), а у 2022 році цей показник склав 0,085 % [118].

Зрозуміло, що в умовах війни росії проти України в тимчасово окупованих областях і АР Крим нові природоохоронні території не створювалися. Загальна кількість територій, які досі перебувають в окупації та зоні бойових дій,

становить приблизно 812 об'єктів площею майже 1 млн. га. Серед них біосферні заповідники «Асканія-Нова», «Чорноморський», Український степовий, Луганський природні заповідники та ін. Водночас Вінницька та Тернопільська області мали для охорони природи всі можливості, однак, не скористалися ними й не створили жодного нового об'єкта ПЗФ, але трохи розширили наявні.

Таблиця 2.1

Стан та динаміка ПЗФ України по областях, 2023 рік

Назва регіону	Кількість нових ПЗФ	Частка ПЗФ, створена у 2023 році, (га)	Рейтинг (за площею)	Кількість розширених ПЗФ	Кількість скасованих ПЗФ	Частка ПЗФ створена у 2023 році (%)
Вінницька область	0	28,9	13	1	-	0,001
Волинська область	4	0,13	17	-	-	0,000006
Донецька область	2	66,5	12	-	-	0,002
Житомирська область	17	1666,6353	5	4		0,05
Закарпатська область	1	11,044	15	-	2	0,0008
Київська область	28	3142,4914	2	2	3	0,1
Кіровоградська область	11	431,3742	6	-	-	0,017
Львівська область	6	1678,3969	4	3	1	0,07
м. Київ	3	255	8	-	-	0,3
Миколаївська область	6	287,45	7	-	-	0,011
Полтавська область	4	2072,1	3	-	-	0,072
Сумська область	10	102,0657	11	1		0,004
Хмельницька область	3	20,5211	14	-	-	0,00099
Черкаська область	11	106,2634	10	-	-	0,005
Чернігівська область	3	213,6	9	-	-	0,0066
Івано-Франківська область	10	3984,8	1	-	-	0,28
Тернопільська область	0	9,892	16	1	-	0,0006
Загалом	119	14077,164		12	6	0,022

Джерело: складено автором на основі [125]

Відповідно до Європейської програми збереження біорізноманіття, Україна до 2030 року має збільшити площу природно-заповідного фонду з 6,8 % від загальної площі країни до 30 %. Станом на 2023 рік досягнуто лише 1/5

необхідного показника. Згідно з Державною стратегією сталого розвитку, до 2030 року Україна має досягти показника в 15 %, чого, зважаючи на темпи заповідання, імовірно, не станеться. Адже темпи знищення природи значно переважають темпи її збереження [125].

Частка ПЗФ мала становити на 01.01.2021 – 10,4 %, на 01.01.2025 – 12,5 %, а до 01.01.2030 – 15 % від площі України. У 2021 році показники заповідання зменшилися втричі в порівнянні з 2020 роком. Так, у 2021 році було створено понад 10 тис. га природно-заповідних територій, що становить 3,6 % від того, що планувалось створити за планами місцевих органів влади та Міндовкілля, не кажучи вже про плани згідно зі Стратегією до 2030 року. У 2022 році фактичний показник склав всього 2 % від запланованого за Стратегією до 2030 року, а у 2023 році – 3,52 % [118].

Якщо говорити про територіальне розміщення заповідників, то вони знаходяться на території різних регіонів. Це пояснюється тим, що Україна – країна різноманітних ландшафтів. Найбільша кількість заповідників зосереджена на території Закарпаття та Поліського регіону, також в Карпатах, Криму та на Чорноморському узбережжі. Найбільшим заповідником в Україні є Шацький національний парк, який розташований на Волині. Він займає понад 320 квадратних кілометрів та містить більше 20 озер. Одним з найвідоміших заповідників країни є Карпатський біосферний заповідник, який входить до складу Всесвітньої мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО, займає 57 тис. га та охоплює різноманітні гірські екосистеми.

Природно-заповідний фонд нашої області – Хмельницької – нараховує 536 об'єктів загальною площею 328663,98 гектарів. Загальнодержавний статус надано 42 об'єктам природно-заповідного фонду, місцевого значення – 494 об'єкту. До об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення включено: 2 національні природні парки, 25 заказників (10 ландшафтних, 1 лісовий, 9 ботанічних, 5 гідрологічних), 5 пам'яток природи (1 ботанічна, 1 гідрологічна, 3 геологічні), 1 ботанічний сад, 9 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. До територій та об'єктів природно-заповідного фонду

місцевого значення належать: 1 регіональний ландшафтний парк, 134 заказники, 304 пам'ятки природи, 20 заповідних урочищ, 1 ботанічний сад, 1 зоологічний парк, 6 дендрологічних парків та 27 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [54].

Серед територій та об'єктів природно-заповідного фонду Хмельницької області основними об'єктами є:

- найбільший в Україні національний природний парк «Подільські Товтри» загальною площею 261316 га, який є одним із найбільших у Європі. Парк розміщується на території двох адміністративних районів – Кам'янець-Подільського і Хмельницького, та складає 12,67 % від загальної території області;

- національний природний парк «Мале Полісся» на території Шепетівського району загальною площею 8762 га. Парк був створений у 2013 році з метою збереження цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів східної частини Малого Полісся, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення [54].

Також на території Хмельницької області розташований регіональний ландшафтний парк «Мальованка» загальною площею 16915,3 га, який займає територію Шепетівського району. Метою створення парку є збереження унікальних типів і форм рельєфу, рідкісних і на межі зникнення видів рослин та тварин, занесених до Червоної книги України. Територія РЛП «Мальованка» є не типовою для Хмельницької області, багато в чому вона унікальна і для її північного регіону. На території парку переважає відносно незмінений природний ландшафт. Лісистість території становить близько 80 %, для області цей показник складає – 11,9 %, для Шепетівського району – 29,2 %.

Заповідними перлинами Хмельниччини безперечно можна назвати:

- ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Совий яр», розташований на схилах долини р. Студениці. Він охоплює територію Китайгородської ОТГ та Староушицької ОТГ Кам'янець-Подільського району;

- ботанічну пам'ятку природи загальнодержавного значення «Товтра Самовита», розташовану поблизу с. Залуччя Чемеровецької селищної територіальної громади Кам'янець-Подільського району;
- гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Башта», розташований в заплаві р. Південний Буг між селами Ставниця, Требухівці та Головчинці Хмельницького району;
- геологічну пам'ятку природи загальнодержавного значення «Смотрицький каньйон», охоплює каньйон р. Смотрич від південної околиці с. Голосків до с. Цибулівка Кам'янець-Подільського району;
- унікальну для України та Європи геологічну пам'ятку природи загальнодержавного значення «Печера Атлантида», яка знаходиться на околиці с. Завалля Кам'янець-Подільського району;
- ботанічний заказник місцевого значення «Черчецька Товтра», який розташований в с. Черче (Залучанська сільська рада) Кам'янець-Подільського району;
- ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Циківський», що розташований неподалік с. Цикова Кам'янець-Подільського району;
- унікальний азонльний природний комплекс на півночі Хмельницької області – гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Озеро Святе», розташована на території Радошівської сільської територіальної громади Шепетівського району [54].

На території Хмельницької області розташовані також 2 водно-болотні угіддя міжнародного значення – «Бакотська затока» площею 1590 га та «Пониззя річки Смотрич» площею 1480 га. Метою створення є збереження біорізноманіття басейну річок Смотрич та Дністер, а також охорона популяцій рідкісних водоплаваючих птахів на території області. Ці угіддя відіграють важливу роль у збереженні лебедів-шипунів, коловодників болотяних, журавлів сірих, шулік та чайок, крім того, тут зростають рідкісні види рослин занесені до Червоної книги України та Додатку 2 Бернської конвенції.

Завдяки такому багатому природно-ресурсному потенціалу, галузь туризму в Україні мала б приносити значні прибутки. Проте, згідно з офіційними даними від Державного агентства розвитку туризму України у 2021 році прямий внесок туризму у ВВП України становив близько 2 % [103]. Важливо зазначити, що показник може бути значно вищим, оскільки деякі джерела враховують і непрямий вплив туризму на економіку. Таким чином, враховуючи прямий і непрямий вплив, а також те, що велика частка туристичного бізнесу в тіні, показник може бути близько 10 %.

Підтвердженням вищеописаного є аналітичні дані Національної туристичної організації України, яка зазначає, що реальна доля туризму у ВВП України значно вища за офіційний показник. Так, у 2021 році прямий внесок туризму у ВВП склав 4,08 % або 222,6 млрд грн (валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі, в основних цінах). Загальний ж внесок туризму у ВВП України в 2021 році оцінюється у 11,82 %, що дорівнює 644,2 млрд грн (валова додана вартість, що створюється в галузях туризму) [191].

Загалом частка туристичної галузі у світовому ВВП складає близько 10 %. За даними Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC) [209], у 2023 році частка туризму у світовому ВВП становила 9,1 %, що на 23,2 % більше порівняно з показником 2022 року (7,6 %). Частка сектору подорожей і туризму лише на 4,1 % менша, ніж до пандемії у 2019 році, коли цей показник складав 10,4 % (10,3 трильйона доларів США). У 2023 році частка туризму у ВВП Італії становила близько 10,2 % (194 мільярди євро) [221]. Це майже на рівні з доковідним періодом 2019 року, коли цей показник становив 200,5 мільярдів євро. Очікується, що цей сектор продовжить зростати і досягне 12 % від ВВП до 2033 року. Це все свідчить про те, що туристична галузь в Україні займає велику частку ВВП навіть за світовими мірками і має значний потенціал для розвитку.

На рис. 2.2. бачимо динаміку сплачених податків туризмом до держбюджету України згідно даних Державного агентства з розвитку туризму (ДАРТ). За перший квартал 2024 року представники туристичної галузі сплатили до бюджету 616 млн 391 тис. грн, що на 61 % більше, ніж за аналогічний період у

2023 р. (383 млн 221 тис. грн) і на 14 % більше, ніж у I кварталі 2022 р. Слід зазначити, що незважаючи на позитивну динаміку останніх років, показника до повномасштабного вторгнення розміром 629 млн 135 тис. грн у I кв. 2021 р. досі не вдалось перевищити. Не вистачило всього 2 %, щоб зрівнявся розмір податків у перших кварталах 2021 і 2024 рр.

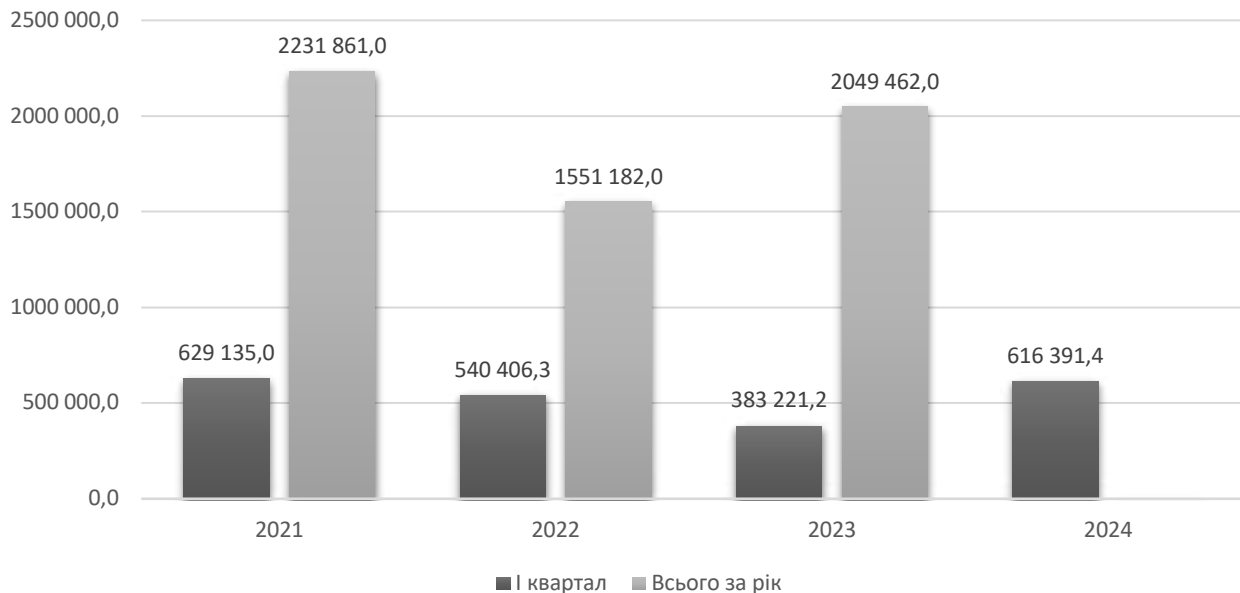

Рис. 2.2. Податкові надходження від туристичної галузі до держбюджету України (тис. грн), 2021-2024 роки

Джерело: побудовано автором за даними [188; 189]

За перші три місяці 2024 року готелі сплатили 395 млн 194 тис. грн, що на 69 % більше, ніж за аналогічний період 2023 року. Таким чином надходження від готелів перевищили показник першого кварталу 2021 року – 394 млн 576 тис. грн. Туристичні оператори сплатили 88 млн 727 тис. грн, а туристичні агентства – 50 млн 330 тис. грн. Надходження від туристичних баз та дитячих таборів відпочинку зросли на 41 % і склали 36 млн 180 тис. грн. Податкові надходження від туристичної сфери загалом за 2023 р. в порівнянні з 2022 р. зросли на 32 %, а з 2021 р. – зменшились на 8 % [188; 189].

Податкові надходження від туристичної галузі України демонструють значні коливання, пов'язані з пандемією та воєнним станом. Незважаючи на труднощі, галузь показала здатність до адаптації та відновлення, що

підтверджується зростанням податкових надходжень у 2023 році та першому кварталі 2024 року. Основний внесок у податкові надходження зробили готелі та туристичні оператори, які, незважаючи на виклики, продовжують підтримувати економіку України.

У регіональному розрізі (див. додаток Б) за даними Державного агентства розвитку туризму найбільший ріст податкових надходжень від туристичного бізнесу у I кварталі 2024 року порівняно з I кварталом 2023 року зафіксовано у чотирьох західних регіонах – Івано-Франківському (113 %), Тернопільському (90%), Рівненському (75 %), Волинському (84 %) та центральному Кіровоградському (86 %) [190]. За сумою податкових надходжень від туристичної галузі у I кв. 2024 року лідирує м. Київ – 183,7 млн грн, що навіть більше, ніж за рік до повномасштабного вторгнення у 2021 р., коли показник був 179 млн 200 тис. грн. За I кв. 2024 р. зменшилися податкові надходження порівняно з I кварталом 2021 р. у Луганській (на 99%), Херсонській (на 92 %), Одеській (на 86 %), Донецькій (на 76 %), Запорізькій (на 73 %), Харківській (на 42 %), Миколаївській (на 22 %), Чернігівській (на 16 %) областях. Загалом за 2023 рік (див. дод. Б) найбільший обсяг податкових надходжень від туризму зафіксовано у Києві (499,3 млн грн), Львівській (345,5 млн грн) та Київській (239 млн грн) областях.

Під час запровадження воєнного стану в Україні туристичний сектор зазнав значних матеріальних втрат, які збільшуються щодня. Згідно з інформацією Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), війна завдала серйозної шкоди культурним туристичним об'єктам на загальну суму 1,1 мільярда доларів США, тоді як історичні туристичні об'єкти постраждали на 19,3 мільярда доларів США [2]. Війна призвела до закриття культурних і релігійних установ, зокрема музеїв, архівів, культурних центрів, церков і монастирів. Це не тільки порушило їхню соціальну функцію, але й спричинило значні економічні втрати. Закриття туристичних об'єктів вплинуло не лише на зниження їх доходів, але й на доходи пов'язаних з ними галузей. Війна негативно вплинула на фінансове становище туристичних агентств, туроператорів, інших

творчих особистостей і фахівців: організаторів екскурсій, продавців сувенірів і креативних виробів, вуличних артистів і т.д.

За розрахунками «Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA2)» від Світового банку, ЄС, ООН та Уряду України [192], станом на 24 лютого 2023 року загальна завдана шкода (охоплює період з 24 лютого 2022 року до 24 лютого 2023 року) заподіяна сектору туризму та культури, оцінювалася у 2,6 мільярда доларів США. Збитки внаслідок воєнних подій (охоплюють період у 18 місяців після спливу 12 місяців з моменту початку вторгнення) склали 15,2 мільярда доларів США.

За оновленою у 2024 році «Швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3)» [193], завдана шкода сектору туризму і культури зросла майже на мільярд дол. США – до 3,5 млрд дол. США (з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2023 року). Ці пошкодження охоплюють різні аспекти: будівлі, міста та локації з визнаною культурною або соціальною цінністю (2,41 мільярда доларів США), рухомі культурні цінності та колекції, а також сховища предметів культури (161 мільйон доларів США), приміщення для культурних та креативних індустрій (262 мільйони доларів США), та туристичні об'єкти (650 мільйонів доларів США). З таблиці 2.2 бачимо, що найбільше постраждала Харківська область, на яку припадає понад 25 % від загального обсягу завданої шкоди. За нею слідують Донецька й Одеська області – 14 % і 7 % відповідно.

Збитки у цьому секторі, до яких, серед іншого, належать втрати доходів від туризму, мистецтва, розваг та відпочинку, культурної та креативної індустрії, у сфері освіти з питань культури, розчищення завалів та захисту цінних об'єктів, були оцінені в 19,6 млрд дол. США (завдані збитки охоплюють загалом 40 місяців, включаючи 22 місяці з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2023 року та додаткові 18 місяців до 30 червня 2025 року). Це свідчить про збільшення на 30 % менше, ніж за рік, порівняно з RDNA2. Найбільші збитки стосуються сфери туризму (9,9 млрд дол. США) й культурно-креативної індустрії (7,3 млрд дол. США) [193].

Таблиця 2.2

**Втрати та потреби сектору туризму і культури в розрізі областей
(млн дол. США)**

Область	Завдана шкода	Збитки	Потреби
Черкаська	6,7	80,8	13,1
Чернігівська	136,0	340,1	367,2
Чернівецька	2,4	19,8	4,7
Дніпропетровська	90,4	262,4	212,0
Донецька	515,1	173,0	1304,4
Івано-Франківська	3,0	63,5	5,8
Харківська	906,1	1247,7	2490,7
Херсонська	249,5	107,3	571,9
Хмельницька	33,5	37,8	90,9
Кіровоградська	5,4	188,6	14,4
м. Київ	195,1	10643,4	460,4
Київська	133,5	517,0	374,0
Луганська	264,6	81,1	637,1
Львівська	58,6	1966,6	123,0
Миколаївська	221,7	152,6	623,3
Одеська	267,5	918,9	666,8
Полтавська	8,8	679,1	18,7
Рівненська	2,3	27,0	4,5
Сумська	105,8	85,6	274,6
Тернопільська	2,1	72,9	4,2
Вінницька	24,3	7,2	63,9
Волинська	3,6	68,2	7,7
Закарпатська	2,2	318,7	5,0
Запорізька	219,4	1476,4	513,1
Житомирська	27,3	111,7	66,0
Загальнонаціональний рівень (без визначеного регіону)	5,0	2,2	19,6
Всього	3490,0	19649,6	8936,9

Джерело: [193]

Протягом наступного десятиліття (2024–2033 роки) загальні потреби на відновлення та реконструкцію, включаючи відновлення надання послуг, складуть 8,9 мільярда доларів США (табл. 2.2). Це свідчить про зростання на 30 % порівняно з RDNA2 [192], що значною мірою зумовлене збільшенням масштабів руйнувань і розширенням обсягу необхідних заходів з відновлення, які тепер включають більш комплексне відновлення, поновлення надання послуг і довгострокове відновлення територій, які постраждали від війни. Збільшення інтенсивності та масштабу ударів по об'єктах культури, зокрема тих, що

включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, є вкрай актуальними. Закономірно, що найбільша частка потреб на відновлення припадає на області, які зазнали найбільшої завданої шкоди – Харківську область (понад 2,4 млрд дол. США), Донецьку область (1,3 млрд дол. США) та Одеську область (666,8 млн дол. США).

Для подальшого розвитку туристично-рекреаційного потенціалу необхідно звернути увагу на посиленні безпеки, відновленні інфраструктури та активному просуванні внутрішнього туризму. Важливо також залучати міжнародну допомогу для реконструкції пошкоджених об'єктів та відновлення повноцінного функціонування туризму. Попри всі труднощі, туристична галузь України демонструє поступове відновлення від початку повномасштабної війни, що відображається зокрема у збільшенні податкових надходжень.

2.2. Сільський зелений туризм в Україні: стан, динаміка та вплив на сільські території

Розвиток сільського зеленого туризму в Україні набуває дедалі більшої актуальності на тлі постійних змін в економічній і соціальній сферах. Проте існує низка перешкод, які гальмують повноцінний розвиток цього сектора. Економічні дестабілізаційні процеси, що мали місце в Україні протягом останніх років, спричинили негативний вплив на ключові умови для здійснення господарської діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Цей вид туризму, який базується на наданні послуг проживання, харчування та активного відпочинку в сільській місцевості, є чутливим не лише до економічних труднощів, але й до соціальних і демографічних змін. Окрім цього, села та селяни є базою для функціонування сільського зеленого туризму, тому стан розвитку сільських територій є вкрай важливими.

Однією з основних проблем розвитку сільських територій у світі є скорочення чисельності сільського населення, значний рівень старіння та низька частка працездатного населення у загальній структурі країни. Ці виклики

безпосередньо пов'язані з природним та механічним рухами населення, що характеризуються високим рівнем смертності та міграцією. Міграція зазвичай обумовлена пошуком роботи, прагненням здобути якісну освіту, політичними переслідуваннями, релігійними та іншими гуманітарними чинниками, що змушують людей залишати свої місця проживання.

Варто зазначити, що частка сільського населення в останні роки є невеликою, а світові тенденції відображають її постійне зменшення. Так, порівняно з 1991 р. у 2023 р. вона зменшилась на 14 % та склала 43 % від усього населення Землі. Найбільше сільського населення (понад 80 %) у таких країнах, як Папуа-Нова Гвінея, Бурунді, Ліхтенштейн, Нігер, Самоа, Руанда, Малаві, Шрі-Ланка та Сент-Люсія, а зовсім немає у таких країнах та територіях, як Бермудські Острови, Гібралтар, Гонконг, Монако, Макао (Китай), Науру, Сінт-Мартен, Кувейт, Кайманові Острови та Сінгапур [215]. Такий нерівномірний розподіл сільського і міського населення у світі сформувався внаслідок впливу кліматичних та природно-економічних факторів, а також під впливом традицій щодо ведення господарства.

Розглянемо розвиток сільських територій у країнах ЄС, де досвід деяких з них може стати корисним для України, оскільки вони пройшли схожий шлях, який зараз проходить наша держава. Україна визначила європейський напрямок свого розвитку ще у 1997 році, а в червні 2022 року отримала статус країни-кандидата до ЄС. Цей статус відкриває перед Україною широкі можливості, включаючи доступ до фінансових інструментів і програм, що раніше були недоступні. Важливим є також досвід країн Балканського регіону (Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Словенія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Косово), які після збройних конфліктів у 1991–2001 роках, відомих як югославські війни, активно залучали світове товариство для фінансування програм післявоєнної відбудови та гармонізації розвитку з курсом європейської інтеграції. Подібний шлях належить пройти й Україні після завершення російсько-української війни.

Серед 27 країн-членів ЄС для порівняння головних показників розвитку сільських територій візьмемо ті країни ЄС, загальна чисельність населення яких є дещо подібною до чисельності населення України, а також Балканські країни (табл. 2.3). Подібними до України за чисельністю населення, за статистичними даними ООН, є Польща та Іспанія. За даними Світового банку, частка сільського населення у країнах ЄС у 2022 р. склала 26,5 %, з них у Польщі – 40 %, в Іспанії – 19 % [215]. Для порівняння, в Україні частка сільського населення в цьому ж році склала понад 30 % (див. табл. 2.4), що є дещо схожим за показниками з сусідньою Польщею.

Таблиця 2.3

Частка селян у загальній чисельності населення низки країн ЄС у порівнянні з Україною, 2024 рік

Країни	Кількість населення, млн осіб	Частка сільського населення, %
Іспанія	47,9	21
Польща	38,5	41
Сербія	6,7	27
Хорватія	3,8	39
Боснія і Герцеговина	3,2	44
Північна Македонія	1,8	31
Словенія	2,1	45
Чорногорія	0,6	32
Україна	37,9	21

Джерело: побудовано автором за даними [207]

Порівняно з 2022 р., в Іспанії та Польщі у 2024 р. спостерігається тенденція до збільшення частки сільського населення, проте в Україні цей показник знизився до 21 %. Подібними з Польщею є показники України щодо частки зайнятих у сільському господарстві – близько 15 % населення. В інших європейських країнах цей показник не перевищує 5 %.

Розглянемо детальніше структуру населення України в динаміці. З таблиці 2.4 де представлено інформацію про структуру населення в Україні та Хмельницькій області зокрема, бачимо, що переважає міське населення. Згідно з наявними даними, у період з 2018 р. по 2022 р. кількість сільського населення в Україні зменшилася з 13 млн осіб до 12,5 млн осіб. На Хмельниччині скорочення

сільського населення за аналогічний період склало 6,5 %, що значно більше за середній показник по Україні – 3,8 %. Разом з цим, частка сільського населення у Хмельницькій області у 2022 році склала майже 42 % проти 30 % в загальному по Україні.

Таблиця 2.4

**Чисельність сільського населення в загальній кількості населення
України та Хмельницької області за 2018-2022 рр.**

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відносне відхилення 2022 від 2018, %
Україна:						
Усього, млн осіб	42,4	42,2	41,9	41,6	41,2	-2,8
Міське населення, млн осіб	29,4	29,3	29,1	29,0	28,7	-2,38
Сільське населення, млн осіб	13,0	12,9	12,8	12,6	12,5	-3,8
Питома вага сільського населення, %	30,7	30,6	30,5	30,4	30,3	-
Хмельницька область:						
Усього, млн осіб	1,27	1,26	1,25	1,24	1,23	-3,58
Міське населення, млн осіб	0,72	0,72	0,72	0,72	0,71	-1,34
Сільське населення, млн осіб	0,55	0,54	0,53	0,53	0,52	-6,50
Питома вага сільського населення, %	43,27	42,91	42,56	42,27	41,95	-

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків та за даними [173; 98]

Таблиця 2.4 ілюструє динаміку питомої ваги сільського населення в загальній чисельності населення Хмельницької області та України, що відображає не лише загальне зменшення кількості сільських жителів, але й поступове зниження їх частки у структурі населення країни. Ця тенденція свідчить про постійне скорочення сільського населення, яке, ймовірно, триватиме і надалі, що матиме значний вплив на соціально-економічну ситуацію в сільських районах, включаючи можливості для розвитку сільського зеленого туризму. Зниження питомої ваги сільського населення може посилити соціальні диспропорції між міськими та сільськими регіонами, що може ще більше

прискорити міграційні процеси та поглибити демографічну кризу сільських територій.

Скорочення частки сільського населення можна пояснити низкою факторів, включаючи масштабні міграційні процеси. Так, однією з основних проблем є масова міграція сільського населення до великих міст та регіональних центрів (див. додаток В). На рис. 2.3 бачимо, що за 2018-2021 рр. відбувалося міграційне скорочення, тобто кількість осіб, що покидає сільські території переважає кількість осіб, що прибувають до них.

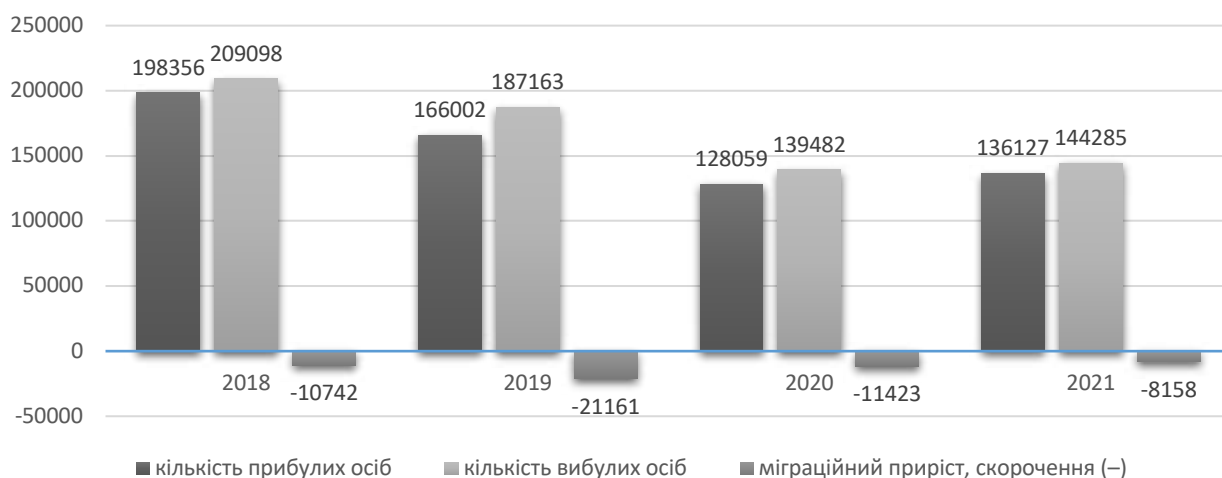

Рис. 2.3. Міграційний рух сільського населення у 2018-2021 роках

Джерело: побудовано автором за даними [99]

Станом на 2021 р. міграційне скорочення склало 8158 осіб, що на 2584 особи менше, ніж у 2018 р. Однак, незважаючи на невелику позитивну тенденцію, міграційного приросту за досліджуваний період так і не відбулось. Разом з цим міграційний приріст міської місцевості за той самий період (див. дод. В) відображає ситуацію, коли жителі сіл залишають свої домівки у пошуках кращих умов життя та роботи в міських агломераціях.

Загальноукраїнські тенденції щодо міграційного руху сільського населення повторюються зокрема і у Хмельницькій області, де у 2021 році міграційне скорочення склало 1277 ос. (див. дод. Г). Слід зазначити, що міграційний приріст у сільській місцевості станом на 2021 р. спостерігався лише

у трьох областях – Київській, Волинській та Одеській [99]. Тобто для більшості областей України притаманний відтік мешканців із сільської місцевості.

Також слід враховувати, що офіційна статистика повністю не відображає вплив трудової міграції, як всередині країни, так і за її межами. Постійний відтік українських громадян на роботу до європейських країн став звичайною практикою та важливою частиною соціальних процесів. Ці демографічні зміни суттєво гальмують розвиток сільського зеленого туризму, оскільки перш за все мігрує молодь, яка могла б бути основною рушійною силою у створенні нових туристичних проєктів та інших бізнес-ініціатив. Однак саме ця група населення найбільше прагне виїхати за кордон, щоб отримати стабільний і вищий дохід.

За даними Державної служби статистики України [99], основну частину мігрантів, які покидають сільську місцевість, складають особи віком від 15 до 39 років, причому 63 % з них — це жінки. Ця статистика лише підтверджує ті факти, що відбуваються серйозні демографічні зміни в сільській місцевості, які мають значний вплив на соціально-економічний розвиток регіонів.

Молодь, зокрема жінки, є основною частиною населення, яка могла б сприяти розвитку сільських громад і стимулювати зростання місцевої економіки. Втрата цієї категорії населення призводить до поглиблення демографічної кризи, зменшення працездатного населення та зниження народжуваності в сільських районах. Окрім того, відтік молодих жінок з села має серйозні соціальні наслідки. Це призводить до розриву традиційних сільських родинних структур, зменшує кількість населення, зайнятого у сільському господарстві, і ускладнює збереження та передачу культурних і господарських традицій.

Проблема природного приросту населення на сільських територіях України є однією з ключових демографічних викликів, що мають значний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Зокрема, сільські регіони стикаються з постійним скороченням кількості населення, що обумовлено міграційними процесами, низьким рівнем народжуваності та високим рівнем смертності.

За даними Державної служби статистики України, у 2021 році в Україні зареєстровано природне скорочення населення на рівні 442,3 тисячі осіб, що є

найбільшим показником за останні десятиліття [99]. При цьому народжуваність у сільській місцевості залишається значно нижчою, ніж у міських агломераціях (див. дод. Д). Станом на 2021 рік кількість померлих перевищила кількість живонароджених на 294184 осіб у міській місцевості та на 148096 осіб у сільській. Однак згідно з даними рис. 2.4 бачимо, що у перерахунку на 1000 осіб наявного населення, від природного скорочення найбільше страждає саме сільська місцевість.

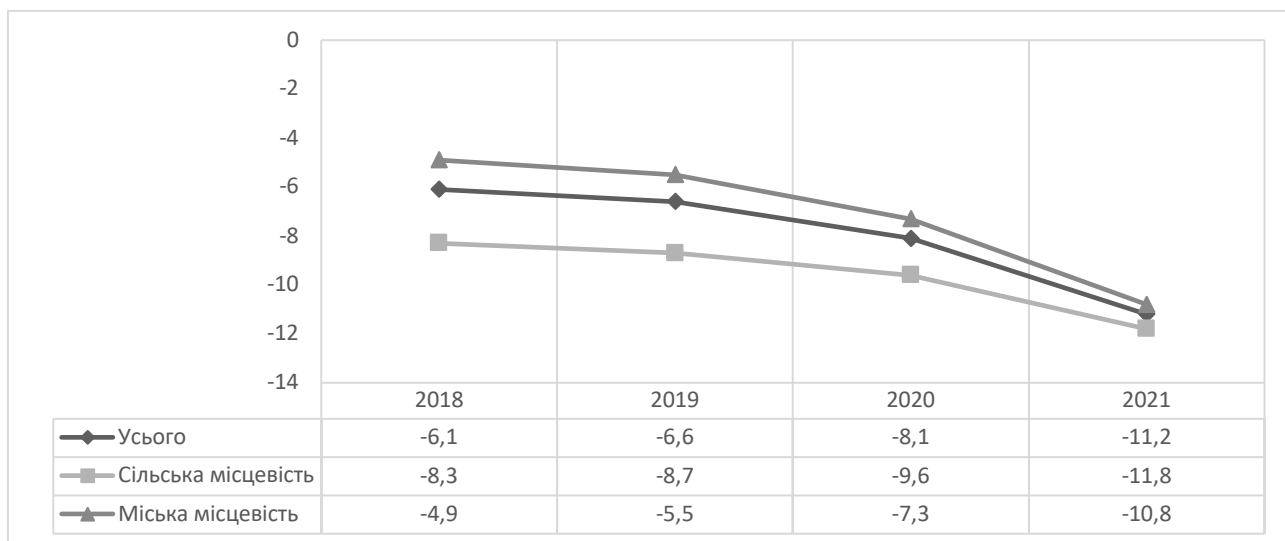

Рис. 2.4. Природне скорочення на 1000 осіб наявного населення за типом місцевості у 2018-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [99]

У 2018 році природне скорочення населення сільських територій було майже вдвічі більше, порівняно з міською місцевістю. Проте, у 2021 році дані показники між містом і селом були майже ідентичні (рис. 2.4). Варто зазначити, що таке нівелювання різниці склалося не через позитивні демографічні процеси на сільських територіях, а через погіршення ситуації у містах і поглиблення демографічної кризи на всіх типах території. На додаток, можемо спостерігати негативну тенденцію скорочення населення на території всієї України з 1991 року, незалежно від типу місцевості. Виключенням став 1991 рік для міських територій, де показник природного приросту на 1000 осіб наявного населення склав 1,1 (див. дод. Д). Такий тривалий у часі процес скорочення населення свідчить про депопуляцію населення на всій території України.

Хмельницька область не стала виключенням і згідно з даними Державної служби статистики України [99], у 2021 р. природне скорочення в області склало 14825 осіб. Сільська місцевість продемонструвала природне скорочення у розмірі 17,2 особи на 1000 осіб наявного населення, що значно більше показника міської місцевості області (8,3) та середнього показника по Україні для сільської місцевості – 11,8. Очевидно, що дані тенденції здійснюють негативний вплив на розвиток сфери сільського зеленого туризму.

Однією з основних причин природного скорочення населення на сільських територіях є відсутність належних умов для життя та працевлаштування, що спричиняє масову міграцію молоді до міських агломерацій або за кордон. Це призводить до старіння сільського населення, оскільки молоді люди, які є основними демографічними групами для відтворення населення, покидають сільські території. Відповідно, кількість новонароджених у сільській місцевості значно зменшується. Також зменшується здатність регіонів до створення нових туристичних об'єктів, оскільки відсутність молодих і енергійних людей у сільській місцевості робить такі регіони менш привабливими для інвесторів і туристів, що лише посилює проблему економічного занепаду і призводить до поступового зниження економічної активності.

Крім того, недостатній доступ до якісних медичних послуг і незадовільні соціально-економічні умови життя в сільських районах сприяють підвищенню рівня смертності, особливо серед літніх людей. Ці фактори створюють ситуацію, коли природний приріст населення на сільських територіях стає негативним, тобто кількість померлих перевищує кількість народжених. Така демографічна ситуація призводить до поступового знелюднення сільських територій, що своєю чергою, ускладнює розвиток місцевої економіки та збереження традиційного способу життя.

Сфера сільського зеленого туризму характеризується специфічною особливістю: основну роль у розвитку сільського туризму відіграє власник сільської садиби, який разом зі своєю родиною зустрічає гостей і надає їм послуги. Тому наявність високої мотивації господарів займатися відповідним

бізнесом, залучати до нього членів своєї родини є важливою умовою для успішного функціонування такого бізнесу, поступового та постійного розвитку, оновлення інфраструктури. Однак складна демографічна ситуація в країні створює значні труднощі для залучення нових підприємців у цей сектор.

Важливим фактором для розвитку сільського зеленого туризму є наявність стабільних можливостей працевлаштування для місцевих жителів, що може стимулювати їх залишатися в сільській місцевості. Зрозуміло, що організація туристичних послуг господарем базується на використанні його власності – сільської садиби, однак для розвитку такої господарської діяльності може виникнути потреба в залученні додаткового персоналу. На початкових етапах підприємці, які вирішують займатися сільським туризмом, часто поєднують цю діяльність з основною роботою, оскільки надання туристичних послуг є лише додатковим джерелом доходу. Тільки з часом, за умов успішного розвитку бізнесу, родина може повністю присвятити себе туристичній діяльності. Проте для цього необхідно забезпечити стабільний потік туристів протягом усього року, що є досить складним завданням.

Проблема зайнятості охоплює всю країну і є наслідком впливу загальноекономічних процесів та структурних змін, що відбуваються в умовах ринкових трансформацій. Макроекономічні фактори, такі як економічні кризи, зміни на ринку праці, глобалізація та технологічні зміни, значно впливають на рівень зайнятості населення. Окрім цього, ринкові трансформації, включаючи приватизацію та реструктуризацію промисловості, призводять до скорочення робочих місць у традиційних секторах економіки. Це створює виклики для багатьох людей, які змушені пристосовуватися до нових умов або шукати можливості для перекваліфікації та адаптації до нових галузей. Для аналізу тенденцій працевлаштування сільського населення, проаналізуємо зайнятість населення за даними таблиці 2.5.

За даними Державної служби статистики України за 2021 рік [57], рівень зайнятості населення працездатного віку в сільській місцевості становив 62 %, у той час, як у міських районах цей показник був дещо вищим — 66,8 %. Якщо

говорити про рівень зайнятості у відношенні до загальної кількості населення, то показник склав 50,5 % для міст і 46,7 % для сіл, що склало 10816,5 тис. осіб і 4876,9 тис. осіб відповідно (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році

Всього			У т.ч. за віковими групами, років (у % до населення відповідного віку)								Працевдатного віку, %
	тис. осіб	%	15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	71+	
Усе населення віком від 15 р.	15693,4	49,3	24,8	70,4	74,0	75,0	76,8	68,3	12,8	2,2	65,3
Жінки	7451,4	42,9	22,4	59,8	63,9	67,2	74,2	66,5	11,0	1,7	60,7
Чоловіки	8242,0	56,9	27,1	80,5	83,7	82,7	79,5	70,3	15,4	3,3	69,9
Міська місцевість	10816,5	50,5	22,7	73,8	75,5	75,8	78,7	69,7	12,0	1,7	66,8
Сільська місцевість	4876,9	46,7	28,7	64,4	70,9	72,7	72,5	65,5	14,4	2,9	62,0

Джерело: складено автором на основі даних [57]

Як змінювався рівень зайнятості населення України в розрізі сільських і міських територій за останні роки зображено на рис. 2.5. За період 2018-2021 років рівень зайнятості міського населення впав на 7,6 %, а сільського – на 8,3 %.

Це свідчить про те, що проблема зайнятості характерна не тільки для жителів сільських територій, а й для мешканців міст.

Рис. 2.5. Динаміка рівня зайнятості за типом місцевості, 2018-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [57]

Найбільшу частку (72,5 %) серед зайнятого населення сільської місцевості становлять особи віком 40-49 років, а найменшу – люди віком понад 60 років. Рівень зайнятості молоді у віці 15-24 роки – 28,7 %, що порівняно із зайнятістю людей віком 25-29 років (64,4 %) є вдвічі меншим. Також з табл. 2.5 бачимо, що зайнятість жінок працездатного віку значно нижча, порівняно з чоловіками. Особливо великий розрив спостерігається у віковій категорії 25-29 років, де рівень зайнятості чоловіків більш як на 20 % вищий, ніж жінок.

Проблема зайнятості жінок у сільській місцевості України є однією з ключових соціальних проблем, яка впливає на економічний розвиток регіонів і добробут сімей. У порівнянні з чоловіками, жінки в сільських районах натрапляють на певні труднощі на ринку праці, що зумовлено соціальними та економічними факторами. Жінки в сільській місцевості часто несуть на собі більшу частину сімейних обов'язків, зокрема догляд за дітьми та старшими родичами, що ускладнює їхній вихід на ринок праці або можливість працювати на повну зайнятість. Це призводить до обмеження кар'єрних можливостей та зменшення доходів у порівнянні з чоловіками. У сільських районах можливості для освіти та професійного розвитку часто обмежені, що особливо впливає на працевлаштування жінок. Відсутність доступу до навчальних програм, які могли б підвищити їхню кваліфікацію, обмежує шанси на краще працевлаштування і конкурентоспроможність на ринку праці. Також жінки можуть стикатися з гендерною дискримінацією на ринку праці, коли пріоритет у наймі віддається чоловікам, що знижує їхні шанси на отримання стабільної роботи з гідною оплатою. В результаті цих факторів, рівень безробіття серед жінок у сільській місцевості є вищим, а їхня зайнятість часто має неформальний характер. Це знижує їхні доходи, збільшує економічну залежність від чоловіків та створює нерівні можливості для реалізації професійного потенціалу. Поліпшення рівня зайнятості жінок у сільській місцевості потребує комплексного підходу, включаючи розвиток інфраструктури, створення нових робочих місць у несільськогосподарських секторах, а також забезпечення доступу до освітніх програм і підтримку малого підприємництва серед жінок. Одним із таких видів

підприємництва міг би стати сільський зелений туризм, що сприяв би підвищенню рівня зайнятості жінок.

Сільський зелений туризм сприяє вирішенню не лише соціально-економічних питань у сільській місцевості, а й позитивно впливає на зайнятість сільського населення, зокрема жінок, надаючи їм додаткові можливості для заробітку. Цей вид діяльності розширює можливості працевлаштування сільських жителів не тільки у традиційних виробничих сферах, але й у сфері обслуговування, що допомагає диверсифікувати їхні джерела доходів. Однак варто зазначити, що зайнятість у рекреаційній сфері має подвійний характер. Значна частина робочих місць у цій галузі є сезонною або з частковою зайнятістю, що, вважається негативним явищем через нестабільність роботи. Через це в туристичній галузі значні ресурси спрямовуються на створення умов для подовження туристичного сезону та забезпечення цілорічної зайнятості.

Щодо сільського зеленого туризму, проблема сезонності не є такою гострою, оскільки власники садиб можуть поєднувати надання послуг туристам із традиційною сільськогосподарською діяльністю. Вони продовжують займатися звичною роботою на землі, отримуючи додаткові доходи від прийому туристів. Це дозволяє уникнути залежності від сезонних коливань у туристичному секторі, характерних для спеціалізованих баз відпочинку і сільських садиб, що мають спеціалізовану орієнтацію на туристів і являються міні-турбазами відпочинку. Для середньостатистичної сільської родини з наявним житловим фондом, яка може приймати туристів, сезонність у туристичному секторі впливає переважно опосередковано, тоді як власники туристичних баз мають пряму залежність від сезонних потоків відпочиваючих [18, с. 29-35].

Як свідчить практика, родина, яка починає займатися сільським зеленим туризмом, вирішує не лише питання власної зайнятості, але й сприяє створенню нових робочих місць. Важливою перевагою є те, що для початку такої діяльності не потрібно отримувати ліцензії чи мати спеціальну освіту. До організації послуг, таких як краєзнавчі екскурсії та інші туристичні активності, можуть

залучатися на договірній основі також працівники соціальної сфери — вчителі, лікарі, працівники сільських клубів та інші.

Для більш детального аналізу зайнятості населення розглянемо зайнятість за видами економічної діяльності (рис. 2.6). З аналізу даних діаграми можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу в структурі зайнятості населення займає сфера гуртової та роздрібної торгівлі – 23 %, на другому місці за часткою зайнятих – сільське, лісове та рибне господарство (17 %), у промисловості ж зайнято близько 15 %.

Сектор торгівлі залишається одним із ключових двигунів економіки України, забезпечуючи робочі місця для понад 20 % населення. У 2022 році, незважаючи на значні виклики, зокрема через російську воєнну агресію, сектор продемонстрував свою стійкість та ефективність. Важкі втрати зазнали підприємства в регіонах, які найбільше постраждали від бойових дій. Прямі фінансові збитки від руйнування торгових об'єктів, знищення й розкрадання складів продукції, транспорту, побутової техніки, інструментів тощо, становлять десятки мільярдів гривень.

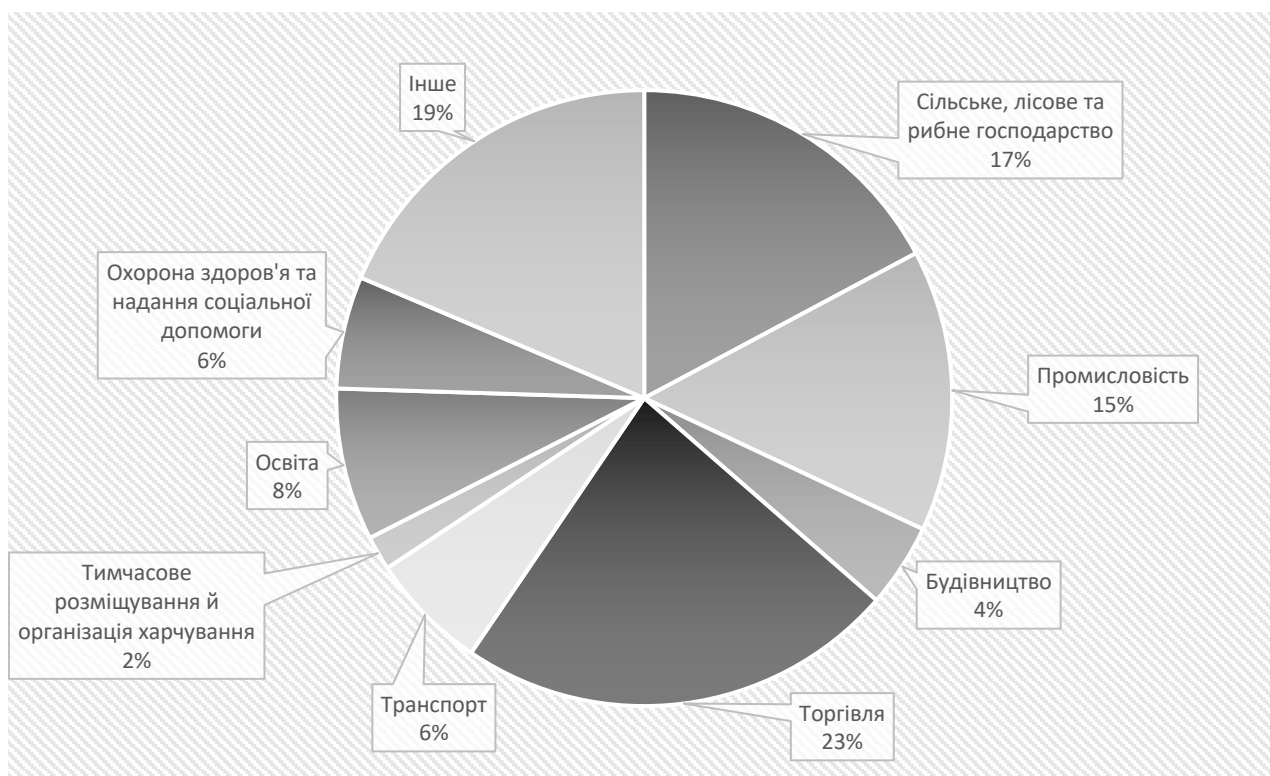

Рис. 2.6. Сфери зайнятості населення у 2021 році

Джерело: побудовано автором за даними [144]

Сектор сільського господарства залишається важливим для сільських регіонів і України в цілому, однак впродовж останніх років спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості працівників, що зумовлено зростанням ефективності сільськогосподарської техніки та змінами в організації виробництва. Водночас у зв'язку з війною, суттєвого скорочення штату на підприємствах не прогнозується, а в деяких випадках говорять навіть про перспективу їх розширення. Протягом 2022 року багато аграрних підприємств натрапили на труднощі в пошуку працівників через масову зовнішню міграцію та мобілізацію. Унаслідок цього компанії змушені були шукати заміну мобілізованим співробітникам, а великі підприємства впровадили внутрішні програми для перепідготовки працівників, особливо жінок, на нові спеціальності, такі як водії чи водії навантажувачів [177].

Варто зазначити, що в регіонах, де нижчі умови для забезпечення ефективності аграрного виробництва, характерним є поступове руйнування сільськогосподарської інфраструктури та самозасіяння полів лісовими насадженнями. Це призвело до створення екологічно чистих просторів, особливо помітних у північних регіонах України, де щільність населення невелика, а якість ґрунтів значно поступається лісостеповим районам. Утворення таких територій, вільних від забруднення великими промисловими заводами та без інтенсивного сільського господарства, є сприятливим середовищем для розвитку сільського зеленого туризму. Подібне поєднання природних і екологічних умов є рідкісним навіть у країнах Європейського Союзу, що робить Україну привабливою для розвитку даного виду туризму. З іншого боку, ситуація із негативними наслідками сільськогосподарського виробництва залишається складною. Ця галузь продовжує відігравати ключову роль в економічному розвитку України, забезпечуючи потужний експортний потенціал. Для досягнення цих результатів аграрії активно застосовують різні види мінеральних і органічних добрив, що є необхідним елементом сучасного сільського господарства. Проте, на думку сталого розвитку сільського зеленого туризму така практика не є сприятливою. Сільські садиби, розташовані подалі від районів аграрного виробництва,

зазвичай приваблюють більше туристів, але водночас важливим недоліком є складний доступ до таких віддалених місць.

На зайнятість у сфері закладів розміщення туристів припадає низький відсоток – 2 % (рис. 2.6), що вказує на незначний ступінь розвитку цього сектора в Україні. Ситуація особливо погіршилася після пандемії COVID-19, яка призвела до значного скорочення числа туристів через карантинні обмеження та закриття кордонів. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), глобальний туризм упав на 73 % у 2020 році, і Україна не стала винятком. Під час війни цей сектор продовжує натрапляти на труднощі. Воєнні дії та нестабільна безпекова ситуація в Україні негативно впливають на попит на туристичні послуги, особливо в зонах бойових дій або прилеглих до них регіонах. Крім того, частина населення, яка могла б працювати в цьому секторі, була мобілізована або виїхала за межі країни через війну, що значно ускладнило функціонування закладів розміщення. У таких умовах відбувається переорієнтацію на внутрішній туризм, а деякі заклади перетворюються на притулки для внутрішньо переміщених осіб, що дозволяє їм залишатися активними в умовах кризи.

Зайнятість населення є індикатором потенційної кількості осіб, які мають стабільні доходи і можуть стати споживачами туристичних послуг за умови сприятливої ситуації. Оцінку цього потенціалу можна уточнити за допомогою показника середньомісячної заробітної плати працівників. Аналіз динаміки середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності представлено у таблиці 2.6. За період 2021-2023 рр. можемо спостерігати ріст заробітної плати за всіма видами економічної діяльності у гривневому еквіваленті, однак у перерахунку до середньорічного офіційного курсу гривні до долара США бачимо неоднозначну динаміку. Безперечно це пов'язано з політично-економічною ситуацією в Україні впродовж останніх років.

Загалом в Україні розмір середньої заробітної плати зріс на 24,5 % гривнях і склав 17442 грн, а в перерахунку на дол. США спостерігалось падіння на 7,1 % (табл. 2.6). Найбільше отримують працівники сфери інформації та

телекомунікації – 37946 грн, а найменша заробітна плата за 2023 рік спостерігалася у працівників бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури – 10990 грн. Найкращу динаміку за досліджуваний період продемонструвала сфера гуртової і роздрібної торгівлі – 53 % росту у гривнях та 14 % у доларах США. Найбільший спад заробітної плати у перерахунку на долар США відбувся у сфері творчості, мистецтва та розваг, працівники якої втратили майже чверть свого реального заробітку. У національній валюті розмір їхньої заробітної плати залишився майже незмінним – 11345 грн у 2023 р. проти 11315 грн у 2021 р.

Таблиця 2.6

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2021-2023 роках

<i>Вид діяльності</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>	<i>2023</i>	Відносне відхилення 2023 від 2021, % (у гривневому еквіваленті)	Відносне відхилення 2023 від 2021, % (у перерахунку на дол. США)
Усього	14014	14847	17442	24,5	-7,1
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	12287	13061	14625	19,0	-11,2
з них сільське господарство	11733	12243	14184	20,9	-9,8
Промисловість	14902	15176	18390	23,4	-7,9
Будівництво	11289	9781	12634	11,9	-16,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	13488	15103	20630	53,0	14,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	13837	13731	17184	24,2	-7,3
наземний і трубопровідний транспорт	13121	13111	15452	17,8	-12,1
водний транспорт	14473	14773	21858	51,0	12,7
авіаційний транспорт	28506	24963	31391	10,1	-17,8
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	14961	14763	19056	27,4	-5,0
поштова та кур'єрська діяльність	8214	8592	11830	44,0	7,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	8543	9367	12300	44,0	7,4

Продовження таблиці 2.6

Інформація та телекомунікації	25530	30829	37946	48,6	10,9
Фінансова та страхова діяльність	23975	27986	34393	43,5	7,0
Операції з нерухомим майном	11142	11560	15509	39,2	3,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	19369	20497	23413	20,9	-9,8
з неї наукові дослідження та розробки	15179	16360	19359	27,5	-4,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	11186	12291	14395	28,7	-4,0
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	19048	20764	23395	22,8	-8,4
Освіта	11817	11999	12439	5,3	-21,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11616	13738	14688	26,4	-5,7
з них охорона здоров'я	11825	14002	14970	26,6	-5,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	12508	11567	13336	6,6	-20,5
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	11315	11050	11345	0,3	-25,2
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	10462	10469	10990	5,0	-21,6
Надання інших видів послуг	13279	14554	18332	38,1	3,0

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків та за даними [156; 109]

За видом діяльності «Тимчасове розміщування й організація харчування», куди відноситься і сільський зелений туризм середньомісячна заробітна плата зросла на 44 % у гривнях, на 7 % у доларах США і досягла показника у 12300 грн у 2023 році. Зростання заробітної плати в туристичній сфері свідчить про поступове збільшення попиту на послуги, що надаються в цій галузі, адже розмір заробітної плати значною мірою залежить від кількості відвідувачів і обсягів наданих послуг. Незважаючи на це, зарплати в секторі тимчасового розміщування й організації харчування залишаються одними з найнижчих серед інших галузей економіки та відстають від середньої по країні. Одним із чинників, що впливає на формування показника офіційної заробітної плати, є тіньова економіка, що досі поширена в туристичному секторі, зокрема в сільському зеленому туризмі. Це ускладнює точну оцінку рівня доходів працівників та стримує подальший розвиток галузі.

Аналізуючи середню заробітну плату в різних галузях, можна дійти висновку, що відпочинок у сільській місцевості є доступним для працівників з невисокими доходами. Сільський зелений туризм відомий своєю помірною вартістю, що робить його особливо привабливим вибором для осіб, зайнятих у секторах, де заробітна плата є нижче середнього показника по Україні, наприклад освіта. Через порівняно низький рівень доходів цих працівників та обмежені можливості для дорогих видів відпочинку, сільський зелений туризм стає цілком прийнятним варіантом, який дозволяє відновити сили та відпочити від міської метушні.

Важливим для всебічної оцінки ситуації на українському ринку праці є аналіз не тільки зайнятості населення, але й безробіття. Інформація про зайнятість та безробіття населення (за методологією Міжнародної організації праці) визначається і оприлюднюється органами державної статистики на підставі аналізу робочої сили. У зв'язку із воєнними діями, Державна служба статистики України не має можливості проводити відповідні дослідження. Тому, показники щодо зайнятості та безробіття населення (за методологією МОП) за 2021 рік є останніми опублікованими даними від Державної служби статистики.

Зазначається, що у 2021 році рівень безробіття серед населення працездатного віку склав 10,3 %, а серед усього населення віком старше 15 р. – 9,8 %. Кількість безробітного населення становила 1,7 млн осіб, зокрема 842 тис. жінок та 870 тис. чоловіків. Рівень безробіття серед жінок склав 10,1 %, що трохи більше, ніж серед чоловіків (9,5 %). Державна служба статистики зазначає, що у 2021 році серед сільського населення безробітними за методологією МОП було близько 580 тисяч осіб або ж 10,6 %, що більше аналогічного показника міських поселень (9,5 %) [144].

Варто зазначити, що економічна активність у сільській місцевості відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку регіонів і сільського зеленого туризму, оскільки наявність робочих місць та можливостей для підприємницької діяльності стимулює місцевих жителів залишатися у своїх громадах. Таким чином, високі показники безробіття негативно впливають на розвиток сільських

територій і сільського туризму, особливо враховуючи високий рівень безробіття серед молоді. В Україні рівень безробіття населення віком до 25 років був майже удвічі більшим за середній рівень по країні та склав 19,1 %. В середньому по країнах Євросоюзу, у 2021 році рівень безробіття становив 7,0 %, зокрема серед молоді у віці до 25 років – 16,6 % [157].

Зважаючи на відсутність офіційної статистичної інформації щодо рівня безробіття (за методологією МОП), розпочинаючи з лютого 2022 р., доцільно використовувати експертні оцінки та результати соціологічних досліджень. Так, відповідно до оцінки Національного банку України, рівень безробіття (за методологією МОП) у 2022 р., ймовірно, перевищував 30 % [68]. Ці дані також підтверджуються оцінками дослідницької агенції «Info Sapiens», яка зазначає, що у травні 2022 року рівень безробіття досягнув позначки у 30,7 % (рис. 2.7). Згідно з даними «Info Sapiens», показник безробіття протягом I півріччя 2024 р. коливався в межах 20,9 % – 13,1 % і попри те, що в червні досягнуто найнижчого рівня з початку повномасштабної війни, показник залишається високим і позитивної стійкої закономірності щодо його зміни не спостерігають.

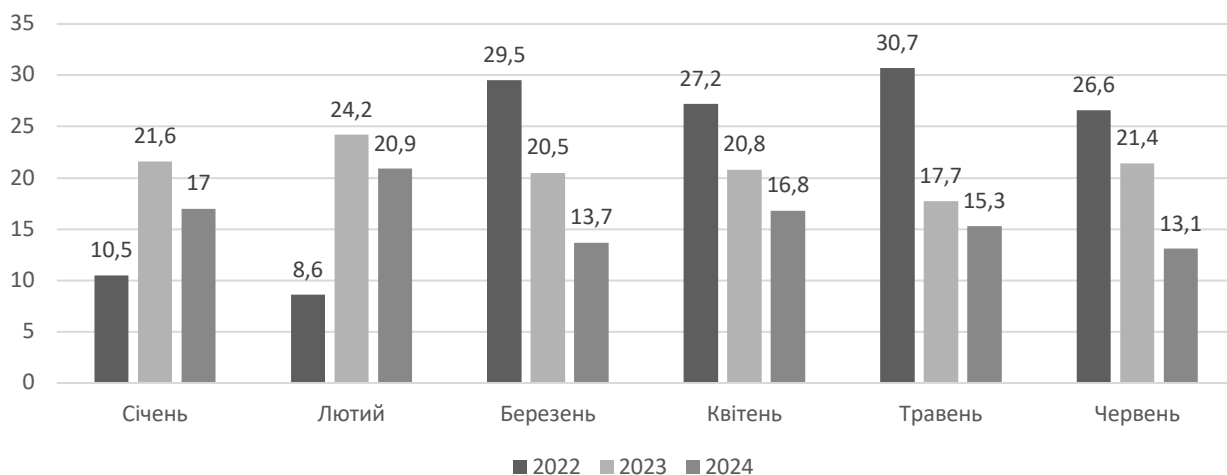

Рис. 2.7. Рівень безробіття в Україні за I півріччя 2022-2024 роки, %

Джерело: побудовано автором за даними [151]

Для більш повної характеристики соціально-економічних умов розвитку сільського туризму розглянемо статеву-вікову структуру сільського населення (табл. 2.7). Наведена інформація вказує на те, що серед населення сільських

територій у 2022 році найбільшу питому вагу становили жінки – 52,4 % по Україні та 53 % по Хмельницькій області. Слід зазначити, що показники Хмельницької області майже ідентичні загальноукраїнським.

Таблиця 2.7

Статеві-вікова структура сільського населення у 2022 році, %

	Україна		Хмельницька область	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Усього	47,6	52,4	47,0	53,0
0–15	51,5	48,5	51,3	48,7
15–49	51,7	48,3	52,7	47,3
16–59	51,0	49,0	51,8	48,2
16–64	50,3	49,7	51,1	48,9
60 років і старше	36,9	63,1	35,1	64,9
65 років і старше	33,7	66,3	31,8	68,2

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків за даними [99]

Спостерігається нерівномірність між кількістю чоловіків і жінок, особливо у старших вікових групах. Жінки, як правило, живуть довше, тому в старших вікових категоріях їх більше, ніж чоловіків. Так, після 60 років у структурі сільського населення жінки становлять більше, ніж 60 % (табл. 2.7). Ще однією особливістю є те, що більша частина сільського населення зосереджена у вікових групах 50 років і більше – 8,8 млн осіб у 2022 році, що становить близько 70 % від загальної кількості сільського населення в Україні [99]. Найбільш численними є групи людей пенсійного віку (60 років і більше), тоді як частка дітей та молоді є відносно низькою. Така диспропорція посилює економічні та соціальні виклики в селах, адже старіння населення призводить до зменшення робочої сили та зниження продуктивності. Це, своєю чергою, обумовлює необхідність змін у соціальній політиці для підтримки старших поколінь на селі.

Враховуючи всі дослідженні соціально-економічні показники сільських територій України, можемо стверджувати, що якість життя сільського населення є незадовільною і потребує заходів щодо її поліпшення. Низький рівень життя у сільській місцевості порівняно з міськими територіями недостатньо розвинена

соціальна інфраструктура, політика «неперспективних» сіл і, з іншого боку, концепція укрупнення сільських поселень (що фахівці трактують в якості засобів експропріації селянства, знищення ніші культивування фермерських традицій [117], виїзд активної молоді у міста і за межі країни (трудова заробітчанина), висока смертність чоловіків середнього віку у мирні часи, а тим більше – під час війни, відчутні трансформації у сімейній поведінці і традиціях шлюбу значно посилюють процес депопуляції українських сіл [34]. Українсько-російська війна суттєво вплинула на якість життя сільського населення країни, спричинивши значні демографічні, екологічні та соціально-економічні втрати. Велика кількість людей була змушена залишити свої домівки на прифронтових територіях, шукаючи безпеки в інших регіонах або за кордоном. Наслідки цих процесів для демографічного й соціального розвитку України ще мають бути детально оцінені, але вже зараз очевидно, що їхній вплив є руйнівним.

Для всебічної оцінки розвитку сільського зеленого туризму в Україні необхідно враховувати глобальні економічні й туристичні тенденції, які значно впливають на туристичний сектор в умовах відкритої економіки країни. Україна все більше інтегрується у світові економічні процеси, тому тенденції в міжнародному туризмі стають визначальними для розуміння перспектив розвитку сільського туризму. Аналіз динаміки туристичних потоків є важливим інструментом для визначення поточного стану й потенціалу туризму, зокрема і сільського туризму в Україні.

Динаміка туристичних потоків, яку зображено на рис. 2.8, показує наскільки чутливою є сфера туризму до негативних факторів зовнішнього чи внутрішнього середовища (зокрема вплив подій 2008, 2014, 2020, 2022 років). З рис. 2.8 бачимо, що найбільш згубний вплив на туристичні потоки за останні роки здійснила пандемія COVID-19 та початок повномасштабної війни. Дане дослідження показало, що починаючи з 2014 року, частка в'їзних туристів залишається значно меншою, порівняно з часткою виїзних. Така тенденція безперечно має негативний вплив на розвиток туристичної галузі та соціально-економічного стану України.

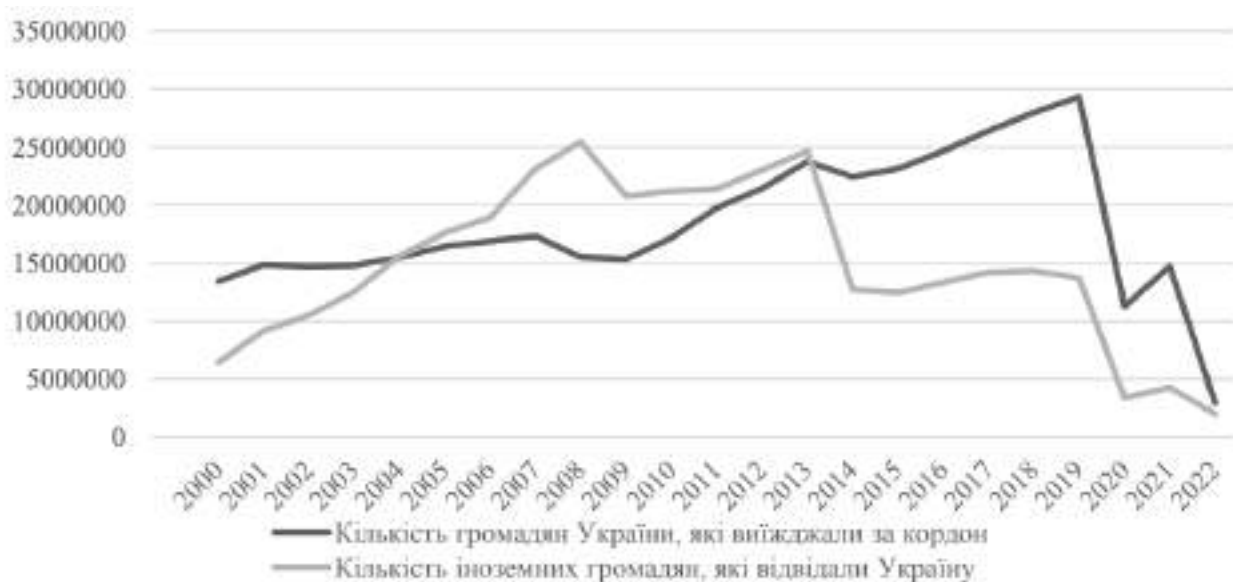

Рис. 2.8. Динаміка туристичних потоків в Україні 2000-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [188; 42]

Водночас, внутрішній туризм в Україні впродовж останніх років переживає період активного зростання. Зменшення кількості українців, які подорожують за кордон, природно призвело до збільшення числа тих, хто обирає внутрішній туризм. Підвищений попит на подорожі всередині країни зумовлений необхідністю відновлення здоров'я, перезавантаження та реабілітації військових та їх рідних, а також впровадженими обмеженнями на виїзд чоловіків за кордон і фінансовими труднощами багатьох туристів, які раніше обирали закордонні курорти. Кількість внутрішніх поїздок у 2023 році зросла в дев'ять разів порівняно з 2022 роком і в 2,5 раза порівняно з 2021 роком. Найбільш популярним напрямком для туристів всередині країни, зважаючи на воєнні дії, є курорти західних областей України [202].

Державне агентство розвитку туризму (ДАРТ) виділяє наступні зміни тенденцій внутрішнього туристичного ринку [21]:

- звужуються часові рамки для планування подорожей: туристи все частіше обирають тури в останню мить або за короткий період до поїздки;
- найбільший попит мають західні регіони України, зокрема Карпатський регіон;

- переважають подорожі невеликою кількістю людей у малозаселені місця, сільські території (соло-туризм; родинні подорожі; мама або бабуся з дітьми, онуками).
- зростає популярність санаторно-оздоровчих турів;
- поширюється літній відпочинок для двох терміном на три дні, особливо у форматі вікенд-турів.

Згідно з даними опитування в рамках спільного проєкту U-Report та ДАРТ щодо дослідження внутрішнього туризму, 51 % молоді звертає увагу під час вибору місця для подорожей на природу, для 46 % респондентів важливим є доступний бюджет подорожі, 36 % звертають увагу на культурну спадщину та історичні пам'ятки, а 27 % дбають в першу чергу щодо безпеки та стабільності регіону. Для 16 % респондентів має значення місцева культура, а для інших 16 % популярність місця для подорожей, ще 13 % опитаних погодяться подорожувати в певний регіон, якщо там буде смачна місцева кухня, а 5 % респондентів під час вибору місця подорожі звертають увагу на розвиненість крафтового виробництва [17].

Зазначені зміни в туристичному секторі України впродовж останніх років підтверджують важливість розвитку сільського туризму, особливо в контексті пріоритетності піклування про здоров'я та перезавантаження після стресу для українців, адже головним актуальним запитом для туристів є відновлення ментального здоров'я. Сільський зелений туризм за умови його ефективного розвитку може стати джерелом задоволення внутрішнього туристичного попиту, а також сприяти соціально-економічному розвитку сіл.

У процесі функціонування та розвитку сільського зеленого туризму певну роль відіграє Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, що ставить перед собою місію «об'єднати господарів садиб та туристів на найпотужніших комунікаційних та маркетингових платформах, створити туристам привабливу та якісну альтернативу при виборі відпочинку у вигляді сільського зеленого туризму і допомогти господарям садиб досягти сталого розвитку» [171]. Спілка сільського зеленого туризму України також прагне:

«впроваджувати перехід від роз'єднаних садиб до кластерів сільського зеленого туризму в Україні. Стати учасником зеленої та агротуристичної ЕкоСистем. Формування і підтримка відповідного середовища, яке надасть можливість покращити добробут сільського населення та якість життя шляхом диверсифікації господарської діяльності, повніше використання та збереження природного та історико-культурного потенціалу сільської місцевості» [171].

Громадською організацією «Спілка СЗТ України» було затверджено Програму добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба». Зроблено це, як зазначено в Положенні, з метою розвитку форм поселень у сільських садибах, підвищення якості комплексного обслуговування туристів, надаваних послуг розміщення та сприяння розвитку сільських територій в Україні [140]. Знак «Українська гостинна садиба» (див. рис. 2.9) включає композицію зі словосполучення українською – «Українська гостинна садиба», англійською – «Ukrainian Guest House» та графічного символу, на якому зображена українська хатинка. Під хатинкою розміщені одна, дві або три квітки мальви. Кількість квіток визначає одну з чотирьох можливих категорій агроосель:

- базова – позначається без квітки;
- перша – однією квіткою;
- друга – двома квітками;
- третя – трьома квітками [159].

Рис. 2.9. Знак «Українська гостинна садиба»

Джерело: [159]

Знак «Українська гостинна садиба» діаметром 0,5 м надається власнику для розміщення на зовнішній стороні будинку. Такий знак на агросадибі інформує потенційних клієнтів про рівень комфорту та якість наданих послуг, дозволяючи власнику встановлювати відповідну вартість проживання. Він видається строком на три роки, що підтверджується відповідним сертифікатом Спілки СЗТ України й служить як маркетинговий інструмент. Процес категоризації садиб є добровільним і відбувається на підставі поданої власником заяви разом із відповідним пакетом документів. Згідно з даними Спілки, знак «Українська гостинна садиба» отримали 210 агросадиб у 21 області України: 96 садиб базового рівня, 38 – першого рівня, 41 – другого, та 35 –третього, який є найвищим [159].

Визначити точну кількість садиб сільського зеленого туризму, які обслуговують туристів, досить складно, оскільки більша частина таких об'єктів (за різними оцінками, до 80–90%) залишається незареєстрованою та перебуває «у тіні». Ця ситуація спричиняє суттєві відмінності у статистичних даних, що ускладнює проведення наукових досліджень у сфері сільського зеленого туризму. Основною причиною цих розбіжностей є неповна статистична інформація щодо діяльних садиб. Загалом в Україні переважає незареєстрована форма ведення туристичного бізнесу в сфері сільського туризму, оскільки власники, як правило, ведуть бізнес як фізичні особи. Зокрема, лише 25 % суб'єктів сільського туризму зареєстровані як підприємства, а решта 75 % — як фізичні особи, що пов'язано з недостатньою підтримкою з боку державної та місцевої влади [113, с. 78–85].

Наразі облік та статистика сільського зеленого туризму в Україні не ведуться в повному обсязі, що ускладнює оцінку реальних масштабів його розвитку. Деякий моніторинг кількості та стану садиб сільського туризму здійснюють неурядові організації, районні адміністрації та інші державні установи в окремих областях. Проте ці дані переважно слугують для внутрішніх потреб туристичних відділів і не створюють цілісної загальнодержавної статистики [182].

З огляду на це, для забезпечення максимально точного аналізу основних тенденцій розвитку сільського зеленого туризму Хмельницької області доцільно використовувати дані, що за запитом були надані Хмельницькою обласною державною адміністрацією (див. дод. Е), а в загальному по Україні – відкриті офіційні статистичні дані. На рис. 2.10 зображена динаміка кількості садиб сільського зеленого туризму в загальному по Україні та по Хмельницькій області зокрема. Відстежуючи динаміку, бачимо, що найбільш негативний вплив зумовлений початком повномасштабної війни у 2022 році. Невизначеність, спад туристичної галузі загалом по країні, необхідність дислокувати чи перевозити бізнес із районів бойових дій, дестабілізація економічної ситуації в країні суттєво вплинула на зменшення підприємницької активності в Україні та закриття або ж перехід до статусу «незареєстрованих» значної кількості садиб сільського туризму. Варто зауважити, що вплив пандемії COVID-19 був своєрідним поштовхом до розвитку туризму на сільських територіях як одного з видів внутрішнього туризму, оскільки в 2020 році спостерігалось збереження позитивної динаміки (рис. 2.10). Звісно ж, як зазначалося раніше, навіть найбільший показник за весь досліджуваний період – 553 зареєстровані садиби по Україні в 2021 році не відображає реальної кількості робочих суб'єктів сільського зеленого туризму через високу «тінізацію» економічної діяльності в даній сфері економіки.

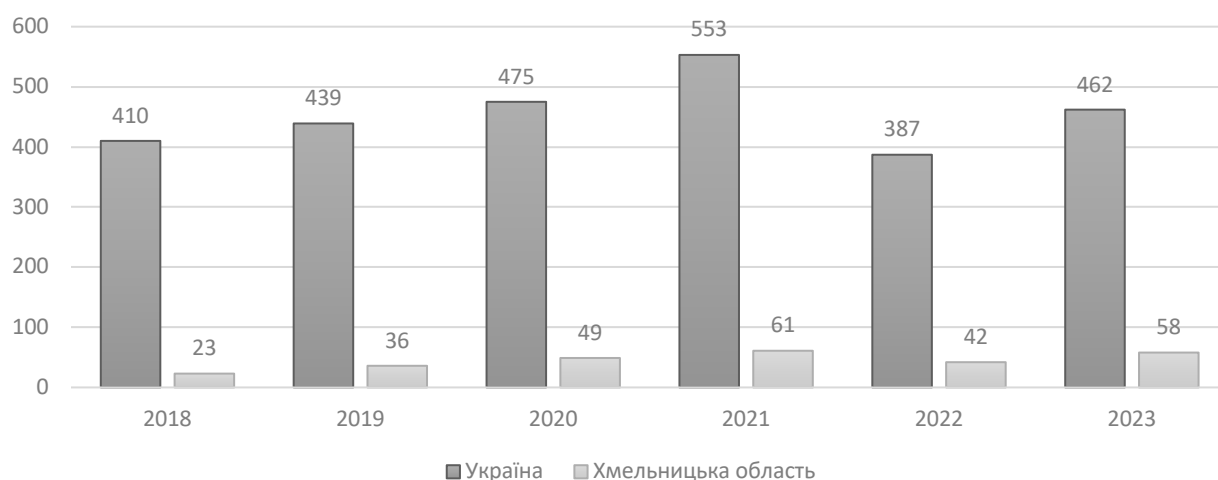

Рис. 2.10. Динаміка зареєстрованих сільських садиб, 2018-2023 рр.

Джерело: сформовано автором на основі даних [42; 197]

У Хмельницькій області станом на 2021 рік функціонувала 61 садиба зеленого туризму (рис. 2.10). Станом на 2023 рік області все ж не вдалося досягнути довоєнного показника 2021 року, проте спостерігається позитивна динаміка щодо відновлення діяльності сільського туризму, як і по Україні загалом. Садиби сільського туризму пропонують різноманітні послуги для відпочивальників, такі як проживання, харчування, екскурсійне обслуговування, участь у народних обрядах та навчання народним традиціям. Особливе місце серед цих послуг займає проживання на березі річки. Садиби також пропонують можливості для активного відпочинку, такі як велопрогулянки, плавання на човні, збирання грибів, ягід та лікарських рослин, риболовля, а також катання на конях. Додатково, гостям пропонують пасивні форми розваг, такі як сауни, фіточаї та косметичний масаж [90].

У межах Хмельницької області станом на 2023 рік було зареєстровано 58 садиб сільського туризму за даними Хмельницької обласної державної адміністрації (рис. 2.10). Характерною ознакою сільського туризму Хмельниччини є нерівномірність розподілу садиб (див. дод. Е). На рис. 2.11 зображено схематичний розподіл садиб сільського туризму по районах області.

Рис. 2.11. Картосхема садиб сільського туризму Хмельниччини

Джерело: [90]

Найбільше садіб зеленого туризму знаходиться у Кам'янець-Подільському районі – близько 50, а найменше – у Шепетівському районі (див. дод. Е). Нерівномірний розподіл садіб та агроосель області пояснюється рядом факторів, основними з яких є: різний рівень розвитку інфраструктури та комунікацій в області, високий рівень концентрації туристичних принад у Кам'янець-Подільському районі, наявність великої кількості додаткових заходів (ярмарки, фестивалі, майстер-класи) для залучення туристів у Кам'янець-Подільському районі.

Незважаючи на те, що у Шепетівському районі на даний час слабо розвинутий сільський туризм, першим населеним пунктом, де почали розвивати зелений туризм на Хмельниччині, можна вважати селище Гриців Шепетівського району. У 2002 році всі агрооселі тут об'єднали у перший в Україні кластер сільського туризму «Оберіг». До нього увійшли 10 агроосель, здатних забезпечити нічліжними і гастрономічними послугами близько двох сотень туристів. «Оберіг» координував роботу місцевих «зелених» підприємців, взаємодіяв з органами місцевої влади та громадськими організаціями, забезпечував дотримання стандартів з обслуговування туристів, займався освітньою діяльністю. Наразі грицівський зелений туризм переформатувався і не всі агрооселі-першопрохідці взагалі працюють, а ті що залишилися – працюють не на постійній основі [44].

Варто зауважити, що для сільського туризму в Україні характерні різноманітні види розміщення, що дещо відрізняються від загального розуміння «сільської хати». Серед них виділяють [105]:

- сільський будинок - проживання разом із родиною господаря в одному будинку до 5 кімнат з можливістю розміщення до 10 осіб, наявність мінімального рівня сервісу та сільськогосподарського виробництва;
- гостинний будинок - традиційний більший одноразовий пансіонат з 5-10 кімнатами, що розрахований на 10-15 і більше осіб, а також з більш розвиненим сервісом;

- котедж або міні-готель - сучасна будівля, побудована з метою ведення туристичного бізнесу, обладнана усіма зручностями, побутовою технікою, можлива наявність додаткового комфорту (сауна, камін, басейн), а господарі проживають окремо;

- кемпінг - туристична база з автостоянкою, можлива наявність заправок, магазинів.

Вищесказане підтверджується і органами державної влади. Так, за даними Хмельницької облдержадміністрації, в області офіційно функціонують приблизно 200 готелів, близько половини з яких насправді сільські зелені садиби [197]. Сільський зелений туризм може стати джерелом заробітку для мешканців територіальних громад та сприяти наповненню бюджетів, як вже відбувається у Кам'янець-Подільській та низці інших територіальних громад. Туризм – серед пріоритетів і у Сатанівській територіальній громаді. Якщо у самому Сатанові діють здебільшого санаторії, то у селах – невеликі зелені садиби [44]. Важливо пам'ятати, що «зелений» бізнес невіддільний від комплексного розвитку громади. Однак чимало сільських мешканців не наважуються на відкриття власної справи через ряд негативних факторів. Серед останніх варто виділити: сезонність, недовіра до туристів, незнання механізмів роботи «зеленого» бізнесу, відсутність чіткого і прозорого регулювання на законодавчому рівні, недостатня державна підтримка власників садиб сільського зеленого туризму.

З огляду на те, що відсутня структурована статистична інформація щодо сільського туризму по Україні, за основу дослідження взаємозв'язків між розвитком сільського зеленого туризму і економічною активністю населення сільських територій візьмемо Хмельницьку область. У процесі дослідження впливу сільського туризму на розвиток сільських територій, враховуючи нерівномірність розподілу садиб сільського зеленого туризму по області, доцільно здійснити поділ на три групи за межами теперішніх районів області. Результати проведеного дослідження, що відображають цей розподіл, а також ключові показники для кожної групи, структуровані в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Вплив сільського туризму на економічну активність населення сільських територій Хмельницької області (січень 2022 року)

Показники	Групи районів області за рівнем розвитку сільського туризму, кількість садиб на 1000 осіб населення			В середньому по Хмельницькій області (сільські території)
	I	II	III	
	Кам'янець-Подільський район	Хмельницький район	Шепетівський район	
Кількість садиб на 1000 осіб сільського населення	0,34	0,02	0,03	0,12
Чисельність наявного сільського населення – всього, осіб	150765	253128	111624	515517
Рівень зайнятості сільського населення, %	52,3	47,5	41,6	45,4
Рівень безробіття (за методологією МОП) сільського населення, %	9,6	10,4	13,2	11,7

Джерело: власні дослідження на основі даних [197; 26; 174]

У ході проведеного дослідження було виявлено, що у районі, де розташована найбільша кількість садиб і де сільський туризм досяг високого рівня розвитку, спостерігається вищий рівень зайнятості й нижчий рівень безробіття сільського населення. Окрім того, порівнюючи два райони з майже однаковою площею – Кам'янець-Подільський (4,52 тис. кв. км) і Шепетівський (5,35 тис. кв. км), бачимо, що чисельність наявного населення сільських територій Кам'янець-Подільського району більша. Тобто, можемо стверджувати, що розвиток сільського туризму сприяє зменшенню рівня міграції. Завдяки вищим можливостям працевлаштування, які створює розвиток туристичної інфраструктури, сільські мешканці мають меншу потребу залишати свої громади в пошуках кращих умов для життя і роботи, що своєю чергою, сприяє стабілізації демографічної ситуації в сільській місцевості.

З табл. 2.8 бачимо, що сільські території Хмельницького району, попри найменший коефіцієнт садиб сільського туризму серед районів, мають високий показник рівня зайнятості. Загалом таким показникам безробіття і зайнятості сільських територій Хмельницького району сприяє наявність низки потужних підприємств на території району, а також м. Хмельницький, який є розвинутим обласним центром, що забезпечує робочими місцями прилеглі сільські території. Однак, розвиток сільського туризму в районі сприятиме диверсифікації економіки та розвитку сільських територій не тільки в близькій доступності до обласного центру, але й у віддалених від нього громадах. Таким чином, завдяки сільському туризму різниця в економічному розвитку сільських громад може бути суттєво нівельована.

Отже, на фоні загострення економічних, соціальних та демографічних змін в Україні, які створюють серйозні виклики для розвитку сільських територій, сільський зелений туризм є багатоперспективною та багатоцільовою галуззю господарювання, що сприяє розв'язанню проблем сільських територій та задоволення туристичних потреб. Розвиток сільського зеленого туризму забезпечує створення джерел додаткового заробітку, зокрема через обслуговування туристів, надання послуг проживання, харчування, організацію екскурсій тощо. Сільський зелений туризм стає не лише інструментом економічного зростання, а й сприяє соціальній стабільності та підвищенню рівня життя місцевого населення. Основними складнощами у процесі дослідження сільського туризму є відсутність повних статистичних даних і тінізація ведення туристичного бізнесу у сфері сільського туризму.

2.3. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку сільських територій для успішного впровадження туристичної діяльності

Посилення конкуренції між країнами у світовій економіці та швидка глобалізація вимагають від держав максимально використовувати всі можливі ресурси для зміцнення своїх конкурентних позицій і стимулювання

економічного та соціального розвитку. У цих умовах особлива увага повинна приділятися розвитку сільських територій, що мають значний потенціал, який, на жаль, не реалізується у повному обсязі. Особливо це стосується країн, що розвиваються, таких як Україна, які залишаються на нижчих рівнях економічного розвитку порівняно зі світовими лідерами.

У сучасних умовах розвитку сільських територій обов'язковою умовою є забезпечення належною інфраструктурою, яка створює умови для максимальної реалізації всіх функцій розвитку територіальних громад та сприяє підвищенню їхньої інвестиційної привабливості. Розвиток інфраструктури сільських територій з урахуванням наявних глобальних та регіональних тенденцій, активізації територіальної мобільності населення, спрямованої на забезпечення енергоефективності та енергонезалежності, буде сприяти забезпеченню гармонійного розвитку як економічної, так і соціальної сфери територіальних одиниць. Важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна інфраструктура, адже вона покликана створити максимально можливі умови для розвитку молодих поколінь, сформувати в них новий тип економічного мислення та світосприйняття, яке необхідне для соціального та професійного життя, накопичення вмінь і навичок, підвищити якість життя населення, сприяти довголіттю та збереженню здоров'я населення, збільшити включеність вразливих верств населення в суспільне життя, забезпечити підвищення платоспроможності населення та його культурного й духовного розвитку. Важливість розвитку інфраструктури у формуванні ефективних економік підтверджується широким колом практичних результатів, які мають місце в багатьох країнах світу, що обумовлює актуальність проведення глибинних досліджень у цій сфері [178].

Розвиток сільської місцевості стикається з помітними відмінностями порівняно з містами, які мають численні переваги у сфері інфраструктури та низки інших можливостей. Аналіз наукових досліджень, проведених як закордонними, так і українськими вченими [220; 217; 85; 1], показує, що одним із ключових чинників, який впливає на розвиток сільських територій, є стан

інфраструктури. Інфраструктурне забезпечення є однією з головних проблем в сільських районах України і стримувальним фактором для розвитку водночас.

Інфраструктурна оснащеність сільської місцевості загалом і абсолютної більшості сільських населених пунктів в Україні істотно нижча, ніж міських поселень, а доступ сільських жителів до об'єктів інфраструктури в малих і периферійних селах гірший, ніж у поселеннях — центрах виробничих чи територіальних утворень [67]. Світовий досвід засвідчує, що подібна ситуація трапляється і в інших країнах. Разом із цим, у країнах ЄС зазначені розбіжності, як правило, мінімізуються; уряд, місцеве самоврядування, органи самоорганізації населення дбають над «еквівалентністю» умов життя [213], а поліпшення інфраструктурної оснащеності сільських територій розглядається як один із найдієвіших засобів «закріплення» людей у сільській місцевості.

Європейський досвід формування ефективної та привабливої інфраструктури сільських територій включає просторовий розвиток територій, який базується на чіткому плануванні кількості об'єктів інфраструктурного забезпечення в розрахунку на одного жителя. Процеси формування інноваційних підходів до організації життєвого середовища сільських мешканців, але й нових підходів у прийнятті грамотних управлінських рішень, що дасть можливість посилити сумісну діяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад і кожного з членів громади і спрямувати її в одному напрямі — забезпечення збалансованого розвитку інфраструктури сільської місцевості [178].

Низький рівень інфраструктурного забезпечення сіл є однією з основних причин втрати трудового потенціалу сільських територій і перешкоджає їхньому повноцінному виробничому і соціальному розвитку. Враховуючи вагому роль агропромислового сектора, а також виробничий та трудовий потенціал, розвиток сільських територій є пріоритетним напрямком. Для усунення цієї проблеми, необхідно ретельно проаналізувати тенденції та виклики, а також активно впроваджувати сучасні підходи до розвитку сільської інфраструктури, враховуючи світовий досвід у вирішенні подібних проблем.

Той факт, що з 60,3 мільйона гектарів території України майже 70 % займають сільськогосподарські угіддя, свідчить про переважно сільський характер країни. Станом на 1 січня 2022 року, згідно з даними Державної служби статистики України, частка сільського населення становила 30,3 %. На додаток, з 29711 населених пунктів 28369 були сільськими, серед 1720 територіальних громад 870 - сільські, 467 - селищні, і навіть у деяких міських територіальних громадах більшість населення складають селяни [74]. Оцінюючи розвиток сільських територій в Україні, також можна відзначити збільшення частки цих територій у загальному земельному фонді країни, особливо з 2010 року, одночасно зі скороченням частки сільського населення. Таким чином, Україна лише частково наслідуює глобальні тенденції до зниження частки сільського населення, водночас збільшуючи свої сільські території (до періоду повномасштабної війни на території України).

Наведені вище статистичні дані свідчать про важливу роль сільських територій для соціально-економічного розвитку країни, так само як і у випадку з іншими країнами світу. З огляду на це, вирішення проблем сільських територій та громад повинно стати ключовим пріоритетом для держави та місцевих органів влади. Особливо важлива роль належить органам управління територіальних громад, які, завдяки процесу децентралізації, є найближчими до сільських жителів. Ігнорування цих питань може призвести до подальшого зниження чисельності сільського населення і зникнення сіл з карти України.

Воєнне вторгнення російської федерації в Україну, активні бойові дії та окупація окремих територій призвели до значного забруднення українських земель та неможливості ведення господарської діяльності на відповідних територіях навіть протягом багатьох років після завершення війни. Це ускладнює, а в деяких випадках робить неможливим ефективне впровадження і розвиток туристичного бізнесу, сільського зеленого туризму зокрема.

Площа території України постраждалої від окупації, мінування та ведення бойових дій у загальній площі країни становила 31,74 %. Станом на 2022 рік площа постраждалих сільськогосподарських угідь складала 10514,13 тис. га, а

площа угідь, які у 2022 році були придатні для використання у сільськогосподарській діяльності, становила 32924,00 тис. га, що на 26,04 % менше порівняно із показником до початку повномасштабного вторгнення. Площа ріллі та перелогів, що не зазнали змін під час воєнної агресії, становила 22280,45 тис. га, що на 31,93 % менше, ніж до початку воєнних дій. Площа сіножатей та пасовищ скоротилась на 43,45 %, це пояснюється тим, що в найбільш постраждалих від війни областях зосереджена найбільша частка відповідних земель – від 17,5 % в Чернігівській області до 21,88 % у Луганській області. Що стосується лісів та інших лісовкритих земель, то їх площа порівняно із довоєнним періодом зменшилась на 26,05 % з 10686,6 тис. га до 7903,03 тис. га [43].

Станом на початок 2024 р. площа територій України, придатних для ведення господарської діяльності, склала 48109,77 тис. га, тобто збільшилась на 16,78 % порівняно із 2022 р. та на 2,83 % відносно 2023 р. внаслідок деокупації частини Харківської та Херсонської областей. Площа лісів на лісовкритих земель збільшилась на 18,53 % порівняно із 2022 р., сільськогосподарських угідь – на 16,69 %, зокрема ріллі та перелогів – на 15,31 %, сіножатей і пасовищ – на 24,07 % [43].

З даних табл. 2.9 щодо розподілу земельних ресурсів за областями, наведених у таблиці, бачимо, що з початком повномасштабної війни частка загальної площі доступних земель скоротилася на 20,29 %. Найбільш негативні зміни спостерігаються у східних і південних областях відповідно до локацій ведення воєнних дій, що унеможлиблює ведення туристичної діяльності на відповідних міських чи сільських територіях.

За результатами Третьої швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3) [193], від початку повномасштабної війни до кінця 2023 року було завдано колосальних збитків сектору інфраструктури України. Так, було пошкоджено 8 400 км автомагістралей, шосе та інших доріг державного значення, понад 140 мостів у національній мережі доріг та 150 мостів на обласних і сільських дорогах, понад 200 залізничних станцій та понад 150

залізничних мостів. Завдана шкода телекомунікаційному та цифровому секторам на суму 2,1 млрд доларів США, пошкоджено або зруйновано 207 водоочисних споруд і помпових станцій та 234 каналізаційні очисні споруди і помпові станції. В результаті 9,6 мільйона людей мають нестабільний, обмежений доступ до безпечного водопостачання та санітарних послуг або взагалі не мають такого доступу. На 4,8 млрд доларів США завдано шкоди в муніципальному секторі, з яких 42 % – в секторі централізованого теплопостачання. Окрім того, завдано величезної шкоди навколишньому середовищу: площа пошкоджених лісів склала 211 574 га та ще 543 526 га природних ландшафтів спалено [193]. Звісно, оцінити кінцевий обсяг завданої шкоди можливо лише після завершення війни.

Таблиця 2.9

Розподіл земельних ресурсів України за областями, поч. 2024 р.

Область	Заг. площа до вторгнення, тис.га	Частка недоступних земель, %	Доступні землі, тис. га				
			загальна площа	с.-г. угіддя	рілля та перелоги	сіножаті та пасовища	ліси та лісовкриті землі
Вінницька	2649,20	0	2649,20	2014,19	1726,48	236,31	380,43
Волинська	2014,40	0	2014,40	1047,49	672,81	362,59	696,98
Дніпро- петровська	3192,30	0	3192,30	2512,02	2152,57	309,01	0,00
Донецька	2657,70	64	956,77	736,71	596,10	118,64	73,67
Житомирська	2982,70	0	2982,70	1509,25	1175,18	313,18	1124,48
Закарпатська	1275,30	0	1275,30	451,46	200,22	224,45	724,37
Запорізька	2718,30	74	706,76	583,08	494,73	0,00	31,10
Івано- Франківська	1392,70	0	1392,70	630,89	404,00	210,20	635,07

Продовження таблиці 2.9

Київська	2816,20	0	2816,20	1855,88	1529,20	278,80	811,07
Кіровоградська	2458,80	0	2458,80	2032,20	1764,68	242,44	130,81
Луганська	1838,97	100	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Львівська	2183,10	0	2183,10	1261,83	794,65	211,76	694,23
Миколаївська	2458,55	3	2384,79	1934,07	1655,05	245,63	131,16
Одеська	3331,38	0	3331,38	2517,19	2104,10	82,29	223,54
Полтавська	2875,00	0	2875,00	2164,88	1776,46	359,38	284,63
Рівненська	2005,10	0	2005,10	926,36	661,68	254,65	806,05
Сумська	2383,20	15	2025,72	1442,31	1043,25	380,84	390,96
Тернопільська	1382,47	0	1382,47	1050,68	861,28	40,09	201,84
Харківська	3441,82	20	2753,46	2111,90	1698,88	413,02	366,21
Херсонська	2846,10	80	569,22	393,33	357,47	31,31	30,74
Хмельницька	2062,90	0	2062,90	1565,74	1254,24	270,24	286,74
Черкаська	2091,60	0	2091,60	1451,57	1280,06	143,27	338,84
Чернівецька	809,60	0	809,60	469,57	324,65	0,00	258,26
Чернігівська	3190,30	0	3190,30	2060,93	1477,11	558,30	746,53
Україна	57057,69	0	48109,77	32723,51	26004,85	5286,40	9367,70
<i>Зміна у % порівняно з довоєнним періодом</i>	-		- 20,29	- 20,79	- 21,02	- 29,84	- 12,34

Джерело: [43]

У довоєнний період багатьом сільським територіям був характерний низький рівень інфраструктури, що ускладнював доступ туристів до віддалених населених пунктів, а з початком воєнних дій ситуація тільки погіршується.

Відсутність сучасних доріг, транспортного сполучення, а також належних умов проживання та обслуговування туристів робить такі регіони менш привабливими для відвідувачів.

Воєнні дії спричинили значний негативний вплив на процеси інфраструктурного розвитку. У зв'язку з цим повноцінне відновлення інфраструктури територіальних громад, особливо у населених пунктах зі значними руйнуваннями, потребує більш ґрунтовного аналізу та планування. Метою відновлення інфраструктури села є повернення до довоєнного стану на основі відповідності сучасним підходам до планування. Раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та розміщення робочих місць, сталість системи сільської мобільності повинні бути інклюзивними, енергоефективними та екологічними [23].

Досліджуючи інфраструктурне забезпечення сільських територій, варто зазначити, що воно значно варіюється залежно від рівня економічного розвитку держави. Це зумовлено тим, що розбудова інфраструктури, особливо на сільських територіях, які зазвичай займають велику площу та характеризується низькою щільністю населення, потребує значних інвестицій. Щодо тенденції розвитку інфраструктури сільських територій в економічно розвинених країнах, варто відзначити поступову відмову від прямих субсидій і дотацій на користь грантової підтримки, спрямованої на розвиток інфраструктури. Основний акцент робиться на досягнення інфраструктурного паритету між сільськими та міськими районами, покращення якості життя та підтримки сільського бізнесу. Це сприяє створенню умов, які дозволяють сільським територіям конкурувати з міськими за рівнем життя і можливостями для підприємництва.

На основі аналізу низки міжнародних досліджень [214; 219; 204], є зрозумілим, що інфраструктурні проблеми на сільських територіях країн-аутсайдерів, до якої відносять і Україну, є особливо гострими. Країни, що раніше були частиною СРСР, натрапляють на труднощі в утриманні інфраструктури, збудованої в радянський період. Інші країни-аутсайдери часто не мають необхідних фінансових і господарських ресурсів для розбудови достатньої

інфраструктури, що впливає на ефективний розвиток їхньої економіки. Основною метою інфраструктурного забезпечення в таких країнах є підтримка мінімального рівня розвитку. Фінансування розвитку інфраструктури зазвичай здійснюється шляхом міжнародних агровиробників та благодійних організацій.

Однією з особливостей процесу формування та розвитку інфраструктури сільських територій в Україні є те, що більша частина цієї інфраструктури була створена ще в радянські часи, здебільшого за кошти держави, колгоспів та радгоспів. Проте після здобуття незалежності та переходу до ринкової економіки, система управління сільськими територіями зазнала значних трансформацій. В умовах хронічного дефіциту фінансових ресурсів у державних та місцевих органів влади, підтримка збудованої раніше інфраструктури є значною проблемою. Особливо це стосується житлово-комунальних, освітніх і медичних об'єктів, які часто опиняються в занедбаному стані через брак коштів на їх утримання та оновлення. Винятком є окремі регіони, де сільські території активно використовуються для надання рекреаційних послуг, зокрема узбережжя Азовського та Чорного морів, Карпати, Шацькі озера. Тут, завдяки розвитку туристичної індустрії та появі приватних інвестицій, спостерігається певний прогрес у розвитку інфраструктури. Також варто відзначити зростання впровадження Інтернет-мереж, яке стає ключовим фактором у модернізації сільських громад та підвищенні рівня доступу до сучасних інформаційних і комунікаційних технологій [70]. Така ситуація підкреслює необхідність подальших інвестицій у модернізацію інфраструктури сільських територій, зокрема коштом державних програм та приватних ініціатив.

Доповнюючи наукові праці таких дослідників як М. М. Мамчин, І. І. Жагаляк, Ю. Я. Добуш [85], А. М. Авчухова та О. О. Кочемировська [1], варто окреслити наступні ключові проблеми, які впливають на розвиток інфраструктури сільських територій в Україні. Однією з основних є недостатня державна підтримка та фінансування державних програм, спрямованих на розвиток інфраструктури. Окрім цього, значний дефіцит фінансових ресурсів на місцевому рівні робить неможливим належне фінансування проєктів розвитку.

Приватний сектор, зокрема агровиробники та великі агрохолдинги, зазвичай не виявляють бажання інвестувати в інфраструктуру сільських територій, оскільки вбачають у цьому мало вигоди для свого бізнесу. Сільські території також страждають від низької інвестиційної привабливості, що перешкоджає залученню як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів. Додатково варто зазначити, що недостатня активність територіальних громад і органів місцевого самоврядування у залученні грантового фінансування також негативно впливає на розвиток інфраструктури. Відсутність стратегічного планування щодо інфраструктурного забезпечення на рівні окремих сільських громад та регіонів, а також країни загалом, є ще однією важливою проблемою. Окрім цього, рівень залучення інвестицій до розбудови інфраструктури залишається низьким, що також впливає на ефективність розвитку сільських територій.

Для сільських територій, які об'єктивно віддалені від, так званих, центрів дислокації економічних ресурсів, особливо важливим є розвиток безпосередньо дорожньо-транспортної інфраструктури. Питання транспортного забезпечення є однією з головних перешкод для розвитку сільського зеленого туризму як на Хмельниччині, так і по всій Україні. Незадовільний стан доріг районного значення негативно впливає на доступність туристичних об'єктів, хоча автошляхи обласного значення знаходяться у трохи кращому стані. Водночас важливою проблемою є не тільки неякісне дорожнє покриття, а й відсутність належної розмітки, дорожніх знаків, автостоянок і громадських туалетів на автошляхах, що значно ускладнює туристичні поїздки. Розв'язання цих проблем не потребує значних фінансових витрат, а скоріше належного виконання своїх обов'язків органами місцевої влади та відповідними дорожніми службами.

Для більш ґрунтовного аналізу стану дорожньо-транспортної інфраструктури сільських територій України, рівень якої залишається недостатнім, розглянемо детальніше низку основних проблем [97, с. 156-166]:

1. Занедбаність і низька ефективність використання автобусних станцій та кінцевих зупинок руху автобусного пасажирського транспорту. Через брак належного фінансування та збитковість значна частина з них припинила

свою діяльність або була перетворена на об'єкти стихійної торгівлі чи стоянки для автомобілів. Наявні вокзали, автостанції та зупинки характеризуються низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення. Приміщення та зали очікування перебувають у стані морального зносу, а також відзначається відсутність належної торговельно-сервісної інфраструктури, систем інформування та звукового оповіщення для пасажирів. Координація пасажирських перевезень на міжміських та приміських маршрутах ускладнена, оскільки процес перепрофілювання автостанцій призводить до їхнього виключення з транспортної системи, а також до перешкод у створенні автоматизованої системи продажу та бронювання квитків. Водночас збільшується кількість неконтрольованих стихійних зупинок, що негативно впливає на якість та безпеку пасажирських перевезень у сільській місцевості.

2. Недостатній розвиток і оновлення об'єктів придорожного сервісу європейського рівня на дорогах місцевого значення та облаштування зупинок автобусного транспорту на території віддалених сільських населених пунктів. Такі об'єкти як місця для стоянки транспортних засобів, приміщення для відпочинку мандрівників, пункти технічного обслуговування та харчування представлені в недостатній кількості. Існує дефіцит спеціалізованих споруд та засобів для забезпечення безпеки руху, таких як освітлення, системи технологічного зв'язку, примусові обмежувачі швидкості на під'їздах до сіл. Така ситуація створює певні труднощі як для транспортних засобів, так і для тих, хто подорожує, обмежуючи зручність і безпеку пересування сільськими територіями.

3. Низький рівень якості функціонування пасажирського автомобільного транспорту та його інфраструктури. На багатьох транспортних маршрутах, особливо у віддалених від обласного центру сільських місцевостях, використовуються транспортні засоби, які давно морально застаріли або переобладнані з вантажних автобусів. Ці транспортні засоби мають низький рівень комфорту, що негативно впливає на якість перевезень. До того ж наявні проблеми ускладнюються поганим станом дорожнього покриття, що значно

знижує ефективність транспортного сполучення. Додатково, перевізники відмовляються обслуговувати окремі малорентабельні маршрути, що ускладнює організацію перевезень та забезпечення належного транспортного обслуговування населення в цих напрямках.

4. Незадовільна якість ремонтних і будівельних робіт на автошляхах, а також недостатнє усунення ямковості не забезпечують необхідних техніко-експлуатаційних параметрів покриття. Це стає причиною подальшого руйнування доріг, особливо в осінньо-зимовий період. Основними факторами, що призводять до цієї ситуації, є використання застарілої техніки та недотримання технології укладання асфальту. Зокрема, застосування асфальтобетону, який погано витримує коливання температур, призводить до швидкого зносу доріг, особливо в гірських районах із мінливими кліматичними умовами, скорочуючи їхній термін служби до 2-3 років.

5. Система державного управління автомобільними дорогами є недостатньо ефективною. Райавтодори наразі виконують лише обмежений спектр робіт з експлуатаційного обслуговування доріг, які перебувають у підпорядкуванні регіональних дорожніх служб, та не несуть відповідальності за їхній загальний стан. У свою чергу, регіональні підрозділи облавтодорів переважно займаються лише ямковим ремонтом покриття, через що окремі ділянки доріг залишаються в незадовільному стані. В основному фінансування спрямоване на обслуговування автошляхів, прилеглих до обласного центру, що призводить до порушення нормативних термінів капітального ремонту дорожнього покриття в сільській місцевості.

6. Дорожні конструкції зазнають значних руйнувань через збільшення навантаження від сучасного вантажного транспорту та зростання інтенсивності руху, до чого реальна мережа автомобільних доріг не пристосована. На багатьох автошляхах у сільській місцевості західних областей України недостатня кількість комплексів вагового контролю, що відповідають європейським стандартам. Заходи збереження асфальтного покриття націлені переважно на обмеження руху великогабаритного транспорту дорогами, що прямують до

митних переходів (Львів–Рава-Руська, Львів–Краковець, Ужгород–Чоп тощо), міжобласними трасами та довкола обласних центрів. Однак, понад 90 % доріг в Україні спроектовані для навантаження на вісь автомобіля до 6 тонн, тоді як сучасні вантажівки мають навантаження близько 11,5 тонн.

Окрім наведених вище основних проблем, існують інші перешкоди покращення дорожньо-транспортної інфраструктури на сільських територіях України: недостатня врегульованість інституційного забезпечення; неналагодженість ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування, районних та обласних державних адміністрацій з організації пасажирських перевезень і контролю за їх функціонуванням; брак розгалуженої системи транспортно-логістичних центрів; обмеженість практики залучення інвестиційних ресурсів для розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури сільських територій; невідповідність європейським стандартам; відсутність ефективного фінансового контролю за використанням державних коштів, призначених на ремонт та утримання автомобільних доріг, розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури тощо [97, с. 156-166].

Розглянемо стан транспортного забезпечення Хмельницької області та України в цілому як одного з вагомих факторів інфраструктурного забезпечення для успішного впровадження туристичної діяльності. Туристи, які подорожують в межах Хмельницької області, можуть скористатися основними транспортними шляхами між важливими туристичними напрямками, такими як Хмельницький – Кам'янець-Подільський, Хмельницький – Сатанів, Кам'янець-Подільський – Сатанів тощо. Основні пасажирські перевезення в регіоні здійснюються залізничним транспортом та автомобільним сполученням. Згідно зі статистичними даними [184] за період 2018-2021рр., пасажирообіг залізничного та автомобільного транспорту України скоротився майже вдвічі, зокрема через зміни у транспортних потоках та економічні виклики.

Стан транспортного забезпечення сільських територій України та Хмельницької області відображає загальні проблеми транспортної інфраструктури в країні. Транспортне забезпечення сільських територій

України, включно з Хмельницькою областю, характеризується недостатнім рівнем розвиненості інфраструктури, низькою щільністю шляхів сполучення та обмеженою інтенсивністю пасажирських перевезень.

Щільність автомобільних доріг в Україні на 1 тис. км² території в середньому становить близько 280 км (табл. 2.10). Проте в сільських районах цей показник зазвичай є значно нижчим як і показник інтенсивності пасажирських перевезень [184]. Це зокрема впливає на доступ до важливих послуг, що перешкоджає соціально-економічному розвитку цих регіонів.

Таблиця 2.10

Стан транспортного забезпечення Хмельницької області, 2021 рік

Регіон	Щільність шляхів сполучення, км шляхів на 1 тис. км ² території		Інтенсивність перевезення пасажирів, млн. пас. км на 1 км довжини шляхів	
	залізничні колії	автомобільні дороги з твердим покриттям	залізничні колії	автомобільні дороги з твердим покриттям
Хмельницька область	35,82	349,51	0,41	0,05
Україна	34,19	274,52	0,79	0,12

Джерело: власні розрахунки за даними [184]

З даних таблиці 2.10 бачимо, що показник щільності шляхів сполучення в Хмельницькій області несуттєво відрізняється від загальноукраїнського показника щодо залізничних колій, а показник щільності автомобільних доріг з твердим покриттям є навіть вищим, ніж середній по Україні. Протилежна тенденція спостерігається з інтенсивністю перевезення пасажирів, де показники області значно менше загальнодержавних. Важливо відзначити, що Україна загалом і Хмельницька область зокрема потребують подальших інвестицій у транспортну інфраструктуру, особливо в сільській місцевості, щоб забезпечити рівний доступ до ринків і послуг, зменшити рівень ізоляції сільських громад, а також сприяти їхньому економічному розвитку.

Розбудова дорожньо-транспортної інфраструктури має стати ключовим проєктом для підвищення доступності сільських територій в Україні. У

перспективі, такий підхід сприятиме розширенню інфраструктурного забезпечення сіл, зокрема у виробничій сфері (дороги, канали, порти, склади, системи зв'язку) та соціальній (школи, лікарні, бібліотеки, культурні центри, спортивні споруди). Інтеграція цих елементів інфраструктури, включаючи галузі транспорту, зв'язку, освіти, охорони здоров'я, закладе міцну основу для комплексного розвитку сільських територій, що підвищить соціально-економічну стійкість України.

Успішність туристичної діяльності напряду пов'язана з туристичною привабливістю території, яку не можна уявити без урахування її ключового аспекту – надання спеціалізованих туристичних послуг. Під цими послугами на сільських територіях мається на увазі набір товарів і послуг, які не входять до основного туристичного договору (путівки), але є бажаними для туристів. Йдеться, зокрема, про можливість придбати унікальні місцеві сувеніри, а також участь у розважальних заходах або майстер-класах, що відображають особливості регіону. Якщо певна місцевість відома своїми ремеслами, наприклад, гончарством, це підвищує інтерес туристів до придбання місцевих гончарних виробів. До того, вони можуть бути зацікавлені в тому, щоб самостійно спробувати виготовити вироби з глини. У такому випадку доцільним є створення умов для надання таких послуг: наявність майстерні для проведення майстер-класів, а також крамниці для реалізації готових виробів. Такий магазин може бути розташований безпосередньо на території господаря-майстра, що дозволить максимально інтегрувати туристичний досвід з місцевою культурою [49].

Туристи надають перевагу відпочинку, де всі аспекти ретельно сплановані та продумані заздалегідь. Особливо на сільських територіях, де попит на стилізовані етнічні споруди, наприклад, колиби або національні будівлі з терасами біля водойм, значно перевищує попит на класичні закриті ресторани вишуканого типу. Це пов'язано з прагненням туристів до автентичного та природного досвіду. Для родин, зокрема для дружин та дітей, коли чоловіки беруть участь у мисливстві чи риболовлі, доцільно організовувати культурно-

пізнавальні заходи. Такі програми можуть включати святкування традиційних свят, участь у ярмарках та фестивалях, а також знайомство з сільськогосподарськими роботами. До популярних подій у сільській місцевості можна віднести святкування сімейно-релігійних свят, таких як Різдво чи Великдень [49]. Туристи також зацікавлені у відвідуванні місцевих крамниць, ресторанів та кафе для дегустації регіональної кухні. Це дозволяє їм зануритися у культурне середовище та отримати унікальний досвід, що підвищує їхній інтерес до відпочинку в сільській місцевості. Залучення до таких заходів сприяє розвитку туристичної інфраструктури і збагаченню економіки регіону.

Слід зазначити, що кількість об'єктів роздрібної торгівлі в українських селах значно менша, ніж в містах. Підтвердженням цьому є забезпеченість торговою площею магазинів, яка для міського населення становить 2191 м² на 10 тисяч жителів, тоді як у сільській місцевості цей показник знижується до 457 м². У селі це переважно невеликі магазини, кіоски та автозаправні станції, що реалізують харчові продукти і товари першої потреби. Продаж товарів епізодичного попиту (наприклад, одяг, взуття, техніка) відбувається в універмагах, торгових центрах або спеціалізованих магазинах, які, як правило, розташовані в селах із населенням не менше 1000-1500 осіб, у районних центрах або містах [34, с. 42].

Важливою умовою для якісного середовища проживання сільських мешканців є можливість організованого дозвілля та культурного самовираження. З радянських часів центральну роль у цьому відігравали сільські клуби та будинки культури, які залишилися основними культурними осередками у селах, на відміну від міст, де їхня роль була другорядною. Станом на кінець 2020 року мережа клубних установ у сільській місцевості налічувала понад 15,1 тис. закладів. При цьому існує значна та подекуди зростаюча регіональна нерівномірність у їхньому розташуванні: кількість закладів на 100 тис. осіб коливається від 53,6 (Закарпатська область) до 206,2 (Чернігівська область) [34, с. 42]. Подібні тенденції характерні й для сільських бібліотек. Внаслідок реформи децентралізації повноваження з утримання культурних установ

перейшли до об'єднаних територіальних громад. Однак громади не можуть самостійно виключати сільські клуби та будинки культури з базової мережі закладів культури без узгодження з Міністерством культури України. Якщо дозвіл не отримано, громади змушені формально підтримувати ці заклади, навіть якщо вони фактично не функціонують.

З початком незалежності України та внаслідок численних реформ рівень забезпечення лікарями й кількість ліжко-місць суттєво знизились. Зокрема, лише за період із 2000 до 2021 року кількість лікарень скоротилася в 45 разів, а число ліжок – у 9 разів. Це негативно вплинуло на доступність медичних послуг: у 2021 році порівняно з 2010 роком удвічі більше сільських жителів не змогли отримати необхідні медичні послуги, ліки або обладнання, яке їм було потрібно [152; 143]. Для туристів, які відвідують Україну, ситуація з медичним забезпеченням є особливо важливою. Наявність достатньої кількості медичних установ і кваліфікованих спеціалістів значно впливає на їхню безпеку та комфорт під час подорожі. Відсутність адекватної медичної допомоги може призвести до серйозних наслідків, що знижує привабливість країни для іноземних відвідувачів. Тому покращення медичної інфраструктури є не лише питанням соціального добробуту, але й важливим чинником розвитку туристичного потенціалу України.

Таким чином, розвиток об'єктів соціальної інфраструктури сприяє сталому розвитку сільських територій і збільшує їх привабливість для туристів. Вона не лише задовольняє базові потреби тих, хто відпочиває, але й розширює їх можливості для активного та культурного відпочинку, що є важливим для формування позитивного туристичного іміджу регіону.

Забезпеченість земельними ділянками відіграє значну роль у розвитку сільських територій та формуванні умов для сільського зеленого туризму. Земельні ресурси, доступні домогосподарствам, визначають можливості для ведення аграрної діяльності, рекреаційних проєктів та туристичного бізнесу. Порівняльний аналіз забезпеченості земельними ділянками сільських домогосподарств дозволяє оцінити не лише їх економічний потенціал, але й

здатність забезпечити сталість розвитку сільських територій у довгостроковій перспективі. Це питання є важливим не тільки для господарської діяльності, але й для створення умов, які сприяють залученню туристів.

Оскільки кожен регіон має свої особливості у доступі до земельних ресурсів, доцільно порівняти цей показник з погляду площі та кількості землі, що знаходиться у користуванні сільських домогосподарств. Порівняльну характеристику сільських домогосподарств Хмельницької області та України загалом розглянемо на основі даних таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Розподіл сільських домогосподарств за площею землі, 2018-2021 рр.

	Україна					Хмельницька область				
	2018	2019	2020	2021	2021 у % до 2018	2018	2019	2020	2021	2021 у % до 2018
<i>Середній розмір площі землі, га, у т.ч.:</i>	1,20	1,19	1,18	1,24	103,3	0,83	0,82	0,88	0,88	106,03
0,5 га і менше, %	51,3	51,6	52,7	51,3	100	45,2	45,4	42,7	41,6	92,0
0,51–1,00 га, %	28,0	27,6	27,0	26,9	96,1	38,1	37,6	38,7	37,9	99,5
1,01 га і більше, %	20,7	20,8	20,3	21,8	105,3	16,7	17,0	18,6	20,5	122,7

Джерело: побудовано автором за даними [106]

З даних табл. 2.11 бачимо, що в Хмельницькій області менший, ніж в середньому по Україні (1,24 га), розмір площі землі в розрахунку на одне домогосподарство – 0,88 га станом на 2021 рік. Слід зазначити, що за період 2018-2021 рр. середній розмір площі землі сільських домогосподарств збільшився в загальному по Україні та в Хмельницькій області зокрема. У структурі земельних угідь найбільша питома вага належить домогосподарствам, в яких розмір земельної ділянки до 0,50 га. Таких господарств по Україні 51,3 %, а по Хмельницькій області – 41,6 %. Найменша питома вага у домогосподарств, на які припадає понад 1,01 га: по Україні показник склав майже 22 %, а по

Хмельницькій області – 20,5 %. Проте, якщо проаналізувати динаміку останніх років, бачимо тенденцію до збільшення питомої ваги саме сільських домогосподарств площею землі від 1,01 га.

На основі даних, наведених у табл. 2.12 розглянемо розподіл домогосподарств за оцінкою якості земельних ресурсів для більш повної картини щодо стану земельних ділянок сільських територій. З наведеної інформації можемо зробити, що домогосподарства Хмельниччини в переважній більшості володіють земельними ділянками, якість яких оцінюється як хороша та середня – 41,9 % і 56,0 % станом на 2020 рік відповідно (за 2021 рік дані відсутні). Якщо порівняти із відповідними показниками по Україні, то варто зауважити, що питома вага земельних ділянок хорошої якості в загальному по країні значно нижча, ніж показник області.

Таблиця 2.12

Розподіл сільських домогосподарств за якістю земельних ділянок

	Україна					Хмельницька область				
	2018	2019	2020	2021	2020 у % до 2018	2018	2019	2020	2021	2020 у % до 2018
хороша якість, %	26,7	26,6	25,9	-	97,0	35,4	34,0	41,9	-	118,4
середня якість, %	70,6	70,7	71,8	-	101,7	63,4	64,2	56,0	-	88,3
погана якість, %	2,7	2,7	2,3	-	85,2	1,2	1,8	2,1	-	175,0

Джерело: побудовано автором за даними [106]

Водночас, земельні ділянки поганої якості мають майже однакову питому вагу в структурі земель сільських домогосподарств як України, так і Хмельницької області. Однак в динаміці бачимо протилежне: по Україні зменшується питома вага земельних ділянок поганої якості, в Хмельницькій області показник зріс на 75 %, але все ж таки не перевищив середнього показника по країні – 2,3 % (табл. 2.12). Незважаючи на це, область має позитивну динаміку щодо земельних ділянок хорошої якості, що робить сільські території

привабливими для ведення різного роду діяльності, включно з туристичним бізнесом.

Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку сільських територій відіграє вирішальну роль у впровадженні та ефективному функціонуванні туристичної діяльності. У цьому контексті ключовим фактором є наявність житлового фонду та господарських споруд, які не залучені в сільськогосподарському виробництві та можуть бути використані для розміщення туристів. Сільська місцевість часто має вільні житлові площі, що залишилися після міграції населення до міських центрів або за кордон. Цей ресурс може бути успішно інтегрований у розвиток туристичної діяльності на сільських територіях [50; 51].

Для успішного впровадження туристичної діяльності важливо мати належні об'єкти інфраструктури, зокрема житлові приміщення для гостей, адже туристи, перш за все, очікують комфортні умови проживання. Використання вже наявних будівель, навіть при умові необхідності їх адаптації для забезпечення належних умов проживання відвідувачів, знижує витрати на нове будівництво, що є економічно вигідним для сільських громад і сприяє сталому розвитку. Таким чином, вивільнені житлові приміщення можуть стати ключовим фактором для стимулювання розвитку сільського зеленого туризму, оскільки вони сприяють збільшенню привабливості регіону для відвідувачів, які шукають автентичний досвід проживання в сільській місцевості.

Зважаючи на зазначене вище, розглянемо забезпеченість сільського населення житлом на основі даних, наведених у таблиці 2.13. За період 2018-2021 рр. в Хмельницькій області, як і в Україні загалом, загальна житлова площа на одну особу збільшилась на понад 4 %. Позитивним є також той факт, що фактична площа значно перевищує норму. Показник середнього розміру загальної площі житла на одну особу в сільській місцевості Хмельницької області перевищував аналогічний показник по Україні за увесь досліджуваний період. Це все свідчить про те, що сільські території володіють достатньою площею, яку можуть використовувати для розвитку сільського зеленого туризму.

Таблиця 2.13

Забезпеченість сільського населення житлом, 2018-2021 рр.(в середньому на одну особу; м² загальної площі)

	2018	2019	2020	2021		відхилення факту від норми	2021 у % до 2018
				факт	норма		
Хмельницька область	28,5	30,0	28,7	29,9	13,65	16,25	104,9
Україна	26,8	27,5	28,0	27,9	13,65	14,25	104,1

Джерело: складено автором за даними [166; 167; 168; 169]

Важливим аспектом розвитку сільського туризму є забезпеченість житлового фонду необхідними зручностями, які стають ключовим показником комфорту для відвідувачів. Сучасні туристи все більше звертають увагу на рівень благоустрою місць для проживання, що має вагоме значення при виборі агросадиб для відпочинку. Щобільше, визначальним є не лише наявність базових умов проживання, але й додаткові зручності, які забезпечують високий рівень комфорту, близький до готельного сервісу.

У цьому контексті розглянемо показники забезпеченості житлового фонду селян України зручностями загального користування, такими як водопостачання, наявність каналізації, централізованого газопостачання та ванної/душу. З даних, наведених у табл. 2.14 ми бачимо, що 66,1 % домогосподарств країни у сільській місцевості мають водопровід, 65,3 % каналізацію, 62,2 % – централізоване газопостачання, 60,9 % – ванну чи душ. Варто зазначити, що благоустрій домогосподарств українських сіл істотно покращився за проаналізований період, це стосується майже всіх комунальних благ, окрім централізованого газопостачання.

Покращення побутових умов безпосередньо впливає на привабливість агросадиби для споживачів туристичного продукту і, як наслідок, сприяє розвитку сільського зеленого туризму. Відповідно, власники туристичних садиб можуть використовувати підвищення рівня благоустрою для коригування вартості проживання, оскільки зростає цінність послуг, що надаються туристам.

На жаль, наявний рівень у багатьох сільських населених пунктах часто не відповідає сучасним вимогам. Це ускладнює реалізацію потенціалу сільського туризму, адже, незважаючи на мальовничу природу та унікальні культурні надбання регіону, туристи очікують надання певного рівня побутових зручностей. Таким чином, інвестиції в покращення інфраструктури, зокрема розвиток газопостачання, сприятимуть не тільки підвищенню якості життя в селах, але й зростанню економічної вигоди від туристичної діяльності.

Таблиця 2.14

Рівень благоустрою домогосподарств у сільській місцевості, 2018-2021 рр.

Роки	Розподіл домогосподарств (%) за наявністю в їх житлі:			
	водопроводу	каналізації	централізованого газопостачання	ванної або душі
2018	53,6	52,6	62,7	47,1
2019	59,5	58,8	60,6	54,0
2020	64,9	64,2	64,6	59,8
2021	66,1	65,3	62,2	60,9
Відносне відхилення 2021 від 2018, %	123,3	124,1	99,2	129,3

Джерело: складено автором за даними [166; 167; 168; 169]

Невідповідність благоустрою житла селян бажаному рівню відображається у ступені задоволеності їхніми житловими умовами, що в кінцевому результаті негативно впливає на привабливість регіонів для розвитку туризму. На рис. 2.12 представлено дані, які свідчать, що значна частина домогосподарств України (48,1 %) в цілому задоволена своїми умовами проживання, а 2,1 % оцінюють їх як дуже задовільні. Водночас 31,9 % респондентів вказали на те, що вони не дуже задоволені, 14,5 % – незадоволені, а 3,4 % визнали повну незадоволеність своїми житловими умовами. Сумарно це складає 49,8 % сільських домогосподарств України, які виражають певний рівень невдоволення своїм житлом. Такий високий рівень незадоволеності вказує на наявність значних проблем у забезпеченні належного рівня комфорту, що може стримувати залучення туристів у сільські регіони. Відсутність необхідної інфраструктури, сучасних зручностей та якісного благоустрою стає важливим чинником, який знижує

конкурентоспроможність сільської місцевості на ринку туристичних послуг. Водночас висловлена селянами незадоволеність своїми умовами проживання свідчить про прагнення до їх покращення, що відкриває перспективи для залучення інвестицій у сферу житлової інфраструктури та благоустрою. Це може стати важливим стимулом для підвищення якості життя в сільській місцевості та створення сприятливих умов для розвитку сільського зеленого туризму.

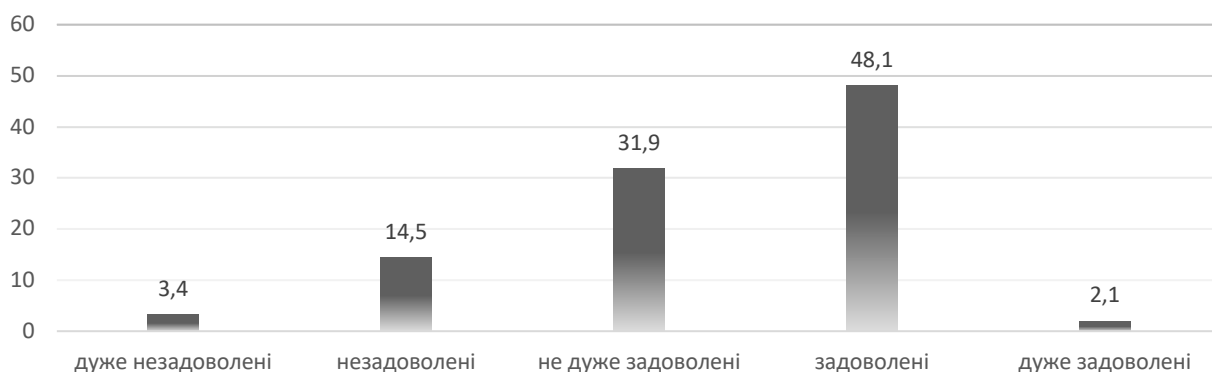

Рис. 2.12. Рівень задоволеності домогосподарств житловими умовами у сільській місцевості (%), 2021 р.

Джерело: побудовано автором за даними [169]

Отже, інфраструктурне забезпечення має велике значення для сталого розвитку сільських територій і створення умов для зростання туристичного потенціалу. Важливо не тільки використовувати наявні житлові ресурси, але й інвестувати в модернізацію інфраструктури сільських територій. Підвищення рівня інфраструктури, зокрема якості благоустрою і транспортного забезпечення, дозволить покращити рівень життя місцевого населення, підвищити привабливість сільських садиб для туристів та сприятиме подальшому розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. Разом з тим, наявність належної інфраструктури у селі сприяє активізації підприємницької діяльності та, як наслідок, реалізації трудового потенціалу місцевого населення і зменшення міграції молоді до міст. Розумне використання наявних ресурсів та поліпшення якості інфраструктури допоможуть забезпечити стабільний економічно-соціальний розвиток та підвищити конкурентоспроможність сільських територій.

Висновки до розділу 2

1. Туристично-рекреаційний потенціал України характеризується значним різноманіттям: багаті природні ресурси, численні архітектурні пам'ятки та об'єкти світової культурної спадщини, санаторно-курортні, кліматичні ресурси тощо. Проте, розподіл туристично-рекреаційних ресурсів по території України нерівномірний. Так, найбільша кількість історико-культурних пам'яток сконцентрована в західних областях, бальнеологічних джерел та свердловин мінеральних вод – Карпати та Поділля, курорти з лікувальними грязями – Південь України.

2. Станом на 2021 р. ПЗФ складав 6,8 % площі країни, збільшившись лише на 0,085 % за 2022 р. і на 0,022 % за 2023 р. Такі низькі показники спричинені початком повномасштабної війни та окупацією територій, зокрема біосферних заповідників «Асканія-Нова», «Чорноморський», Український степовий, Луганський природні заповідники та ін. ПЗФ Хмельницької області нараховує 536 об'єктів загальною площею 328663,98 гектара, що приваблює відпочивальників і позитивно впливає на розвиток туристичної галузі.

3. Туристична галузь України має значний потенціал для розвитку, про що свідчить її загальний внесок до ВВП, який оцінюється Національною туристичною організацією України у 11,82 %, у порівнянні – частка галузі у світовому ВВП складає близько 10 %. Галузі характерна відносно швидка здатність до адаптації та відновлення в умовах невизначеності, таких як пандемія та війна, що підтверджується зростанням податкових надходжень. Станом на початок 2024 р. завдана війною шкода сектору туризму і культури оцінюється у 3,5 млрд дол. США, а потреби на відновлення сектору – 8,9 мільярда доларів США, що на 30 % більше за торішні показники.

4. Визначено, що стан розвитку сільських територій суттєво впливає на передумови для ведення туристичної діяльності в сфері сільського туризму. За останні роки на сільських територіях спостерігається значне поглиблення соціальних, демографічних і економічних проблем, а саме: скорочення частки

сільського населення; міграція селян в міста або закордон, особливо молоді; низький рівень народжуваності та високий рівень смертності; зниження рівня зайнятості та високий рівень безробіття; висока питома частка сільського господарства у структурі економіки сільських територій, нижчий рівень і якість життя, порівняно з містом, тощо.

5. Досліджено стан та динаміку розвитку сільського зеленого туризму України. На фоні значного розвитку внутрішнього туризму впродовж останніх років, все більшої актуальності і розвитку набуває сільський туризм. Ведення підприємницької діяльності у сфері сільського туризму має два напрямки: як джерело додаткового доходу (коли власник садиби займається сільським господарством чи іншим видом діяльності та додатково приймає туристів) або як основна діяльність. Певну роль у процесі розвитку сільського туризму в Україні відіграє громадська організація «Спілка СЗТ України», якою було впроваджено Програму добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба». В Україні переважає незареєстрована форма ведення туристичного бізнесу в сфері сільського туризму, оскільки власники, як правило, ведуть бізнес як фізичні особи. Так, за різними оцінками 80-90 % садиб залишаються незареєстрованими, тобто для сільського туризму характерна високий ступінь «тінізації» діяльності. Станом на 2023 рік, за офіційними статистичними даними в Україні було зареєстровано 462 садиби сільського зеленого туризму, а по Хмельницькій області – 58 садиб. За досліджуваний період 2018-2023 років кількість зареєстрованих сільських садиб збільшилась, однак все ще не досягла довоєнного показника 2021 року.

6. Отримані результати проведеного дослідження щодо впливу сільського зеленого туризму на розвиток сільських територій демонструють наступне: території, де розташована більша кількість садиб на 1000 осіб населення і де сільський туризм досяг високого рівня розвитку, характеризуються вищим рівнем зайнятості і нижчим рівнем безробіття сільського населення, порівняно з тими територіями, де сільський туризм не зазнав такого ступеня розвитку. Також сільський туризм сприяє зниженню

міграційних процесів шляхом створення можливостей для працевлаштування і отримання доходів, сприяє соціальній стабільності та підвищенню рівня життя місцевого населення. Таким чином сільський зелений туризм сприяє розв'язанню проблем сільських територій та задоволення туристичних потреб.

7. Ведення туристичної діяльності на сільських територіях є неможливим без належного інфраструктурного забезпечення. Україні слід звернути увагу на досвід країн ЄС, де поліпшення інфраструктурної оснащеності сільських територій розглядається як один зі способів заохочення проживання людей у сільській місцевості. Інфраструктура сільських територій України є перешкодою для їх сталого розвитку, зокрема і для ведення туристичної діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Нагальними проблемами інфраструктурного забезпечення є: незадовільний стан дорожньо-транспортної інфраструктури, ускладнений доступ до медичних послуг, недостатня кількість об'єктів роздрібної торгівлі та об'єктів розважальної інфраструктури. Водночас позитивні зміни за досліджуваний період спостерігаються у забезпеченості сільського населення житловим фондом, загальна житлова площа якого збільшилась на понад 4 %. Це підтверджує те, що сільські території володіють достатньою площею, яку можуть використовувати для розвитку сільського зеленого туризму. Благоустрій житлового фонду також покращився за аналогічний період, однак все ще характеризується відставанням від сучасних вимог туриста. Підтверджується це рівнем незадоволеності селян щодо їхніх житлових умов, який станом на 2021 рік склав 49,8 %. Модернізація інфраструктури сільських територій є ключовим чинником підвищення якості життя, активізації підприємницької діяльності, розвитку сільського зеленого туризму, зміцнення конкурентоспроможності регіонів та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

РОЗДІЛ 3

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

3.1. Стратегічні пріоритети посилення конкурентоспроможності сільського туризму

На основі попередніх досліджень туристичної галузі можна стверджувати, що стратегічним завданням розвитку туристичної галузі в Україні є формування конкурентоспроможного туристичного продукту, який би максимально задовольняв потреби споживачів і забезпечував на цій основі всебічний розвиток територій, через які пролягають туристичні маршрути. Такий підхід має враховувати соціально-економічні інтереси місцевого населення, зберігаючи при цьому екологічну рівновагу та історико-архітектурну спадщину. Україна має унікальний потенціал для інтеграції у світовий ринок туристичних послуг завдяки відкриттю нових туристичних локацій та розвитку альтернативних форм туризму, зокрема сільського зеленого туризму. Це створює додаткові можливості для диверсифікації туристичних продуктів і підвищення їх привабливості для міжнародної аудиторії.

Для України вкрай необхідною є розробка і затвердження нормативно-правового документа стратегічного характеру, який би окреслював різнострокові перспективи розвитку сфери сільського зеленого туризму в системі стратегічних орієнтирів розвитку держави, економіки (її галузей) та суспільства в цілому. Поняття стратегії є базовим у теорії стратегічного управління, оскільки саме вона є єднальним механізмом цілей можливостей (потенціалу) та умов (зовнішнього середовища) [77, с. 267].

Стратегію можна визначити як довгостроковий план, що містить управлінські рішення щодо вибору цілей та напрямів діяльності і моделі дій стосовно розміщення, розподілу та координації ресурсів об'єкта управління (підприємства й організації, галузі, регіону, держави і т. д.) для забезпечення

його розвитку [61, с. 38]. Стратегія – це сукупність дій визначення способу передбачити майбутнє, визначити можливі шляхи негативного впливу на країну і заходи для його запобігання, а також розроблення методів для досягнення вищого показника економічного та соціального рівня розвитку [76, с. 214].

Таким чином, стратегія може розроблятися на різних інституційних і просторових рівнях та на різну часову перспективу. Її можна розглядати як неформальні орієнтири, так і формалізований план дій у документі, затвердженому владною структурою.

У Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року зазначено, що для раціонального й ефективного використання туристичних, природних, лікувальних та рекреаційних ресурсів України необхідно сформувати туристично-рекреаційний простір шляхом створення та забезпечення функціонування зон розвитку туризму та курортів і розробити, впровадити й запропонувати споживачеві конкурентоспроможний національний туристичний продукт [136]. Тому перед суб'єктами туристичного бізнесу постають стратегічні завдання створити стабільні конкурентні переваги на ринку на основі забезпечення відповідності ціни та якості туристичних послуг і впровадження стандартів, що відповідають міжнародному рівню.

У вітчизняній економіці термін «конкурентна перевага» майже не використовувався до останнього десятиліття XX століття. Перехід до ринкової економіки і приватної власності послужив кроком до формування і зміцнення конкуренції у всіх сферах діяльності. Зміни, які були викликані економічною та фінансовою кризою, позначились на діяльності кожного підприємства. Результатом фінансово-економічної кризи є порушення виробничих, економічних і фінансових відносин не тільки всередині самої компанії, але і у взаєминах зі споживачами і постачальниками. Така ситуація змушує керівників компанії займатися не стратегічними завданнями компанії, а вирішенням поточних проблем, що може вплинути на ефективність розвитку в майбутньому. Формування стійких конкурентних переваг є обов'язковою умовою для забезпечення ефективного розвитку підприємства.

Питання формування конкурентних переваг суб'єктів туристичної діяльності постійно перебувають у колі уваги наукових та практичних досліджень. Особливої актуальності проблеми реалізації ефективного механізму формування конкурентних переваг та, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів туристичного бізнесу набувають у період європейської інтеграції економіки України й розширення конкуренції на внутрішньому ринку туристичних послуг.

Конкурентність регіону значною мірою залежить від низки факторів, а саме від рівня розвитку матеріального виробництва, невиробничої сфери, і в тому числі від такої важливої в соціогуманітарному відношенні галузі, як рекреаційно-туристична. Тому для зміни ситуації на краще необхідне вдосконалення механізмів регулювання господарської діяльності з урахуванням досвіду країн із розвиненою туристичною галуззю, формування нових соціально-економічних підходів до стратегії розвитку національного туристичного комплексу і системи управління туристичними процесами як на державному, так і на регіональному рівнях [58].

Конкурентні переваги суб'єктів туристичної сфери С. М. Газуда характеризує як такі, що складаються з переваг туристичного продукту, можуть бути пов'язані або з вищою якістю туристичних послуг, або з нижчими цінами на них, що узгоджується з прийнятою ринковою стратегією в межах підприємства [24]. При цьому С. В. Васильчак та С. С. Семак пов'язують ефективність дії економічного механізму саме із конкурентними перевагами, оскільки конкурентна перевага туристичного підприємства – це той показник, який забезпечує їй переверщення конкурентів на цільовому ринку. Формування конкурентної переваги слугує основою маркетингової стратегії, яка забезпечить підприємству туристичної індустрії досягнення рівня зростання й прибутковості вищого, ніж у середньому на ринку. У свою чергу, це забезпечить певний розвиток підприємства в ринкових умовах та його економічну безпеку [13].

Разом із тим С. П. Грабовенська характеризує конкурентоспроможність як потенційну спроможність суб'єкта ринку в певний період часу задовольняти

потреби споживачів на вищому порівняно з конкурентами рівні, що дає змогу зберегти/наростити завойований сектор ринку та забезпечує зростання обсягу ринку загалом. Це інтегральна величина, що об'єднує різні параметри його функціонування. Конкурентне середовище ринку, як правило, формують підприємства, що функціонують у певних цільових сегментах. Саме конкурентне середовище формує критерії якості турпродукту, визначаючи обсяг та умови продажу, ціни, методи реклами, стимулювання збуту тощо [33].

Розглядати конкурентоспроможність туристичних послуг як багатопланову категорію, що залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх чинників, і визначається привабливістю туристичної галузі, її інфраструктурою та якістю самих послуг пропонує С. О. Полковниченко [122]. Серед інших О. П. Савіцька та Н. В. Савіцька дають визначення конкурентоспроможності суб'єктів туристичного бізнесу як здатності ефективно використовувати свій потенціал, спрямований на успішний комерційний результат із дотриманням умов збалансованого розвитку територій [148].

Ю. Ю. Леонт'єва звертає увагу на те, що проблема розвитку туризму регіонів України не може бути вирішеною без вдосконалення процесу розробки та реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, відмічаючи наступні недоліки в теперішніх підходах – «...недостатня обґрунтованість вибору стратегічних пріоритетів розвитку, недооцінка потенційного впливу туризму на економіку регіону, а також відсутність у їх структурі стратегій розвитку туризму, які визначають, підтримують і нарощують довготривалі конкурентні переваги регіону...» [83, с. 27]. Іншими словами, конкурентні переваги – це переваги компанії в порівнянні з конкурентами в сфері діяльності, в конкретній ситуації (на даному ринку або в сегменті, в певний час і т.д.) або в виробництві товарів. Вони проявляються у ставленні споживача до підприємства. Перевага в тій чи іншій сфері дозволяє надавати клієнтам ті блага, які мають для них підвищену цінність, що забезпечується більш низькою ціною, високою якістю і рівнем обслуговування. Це привабливо для клієнтів і гарантує

більш високу, на відміну від конкурентів, рентабельність і конкурентоспроможність, а також відрізняє компанію від її суперників.

Формування конкурентних переваг суб'єктів туристичної діяльності в кожному регіоні передбачає забезпечення якості туристичних послуг. Оцінка якості – складніший процес порівняно з оцінкою цінової складової конкурентних переваг. Якість туристичного продукту формують такі фактори [71]:

- природно-кліматичні – унікальність і привабливість місцевості, наявність гір, водоймищ, морського і річкового побережжя;
- екологічні – екологічна безпека, чистота повітря, води і пляжів, наявність шкідливих комах, медуз;
- ресурсні – водопостачання, енергозабезпечення, температурний режим приміщень;
- туристична інфраструктура – якість доріг, зв'язок, інтернет, фінансові послуги, торгівля, ринки, формування транспортних шляхів сполучення, прямих маршрутів, нічного таксі, паркування автомобілів, наявність системи забезпечення харчовими продуктами, закладів готельно-ресторанної справи та крафтових регіональних продуктів;
- економічна складова – формування балансу між ціною і якістю туристичних послуг, порівняльна вартість квитків і туристичних продуктів;
- соціально-культурні – наявність об'єктів культури і відпочинку, музеїв, бібліотек, екскурсійних маршрутів, можливість сімейного відпочинку та умов для літніх людей і дітей, можливість оздоровлення, придбання регіональної сувенірної продукції;
- іміджева складова – громадський порядок, якість послуг персоналу, ставлення населення та владних структур до туристів.

Суб'єктам туристичної діяльності важливо враховувати кожен із факторів при формуванні туристичного продукту, оскільки враження споживача і його наміри повторного придбання путівок залежать від їх комплексного впливу. Негативне враження про умови проживання може звести нанівець усі зусилля туроператорів і турагентів з організації та проведення дозвілля. Так само, як

висока ціна, або непередбачені витрати на послуги справляють негативне враження, навіть за умови додаткових послуг або подарунків. Однією зі стратегічних цілей розвитку сфери туризму виокремлюється забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу і розроблення національних стандартів відповідно до міжнародних [136].

Стратегічний баланс являє собою поєднання негативних та позитивних факторів (загроз і можливостей), які впливають на діяльність підприємства. Ці фактори об'єктивно існують у зовнішньому середовищі підприємства та суб'єктивно оцінені керівниками, з відносно сильними та слабкими сторонами у функціонуванні підприємства. До того ж найбільші загрози виникають у випадках, коли несприятливі тенденції у зовнішньому середовищі збігаються із внутрішніми слабкими сторонами підприємства. Натомість можливості визначаються як ситуації в зовнішньому середовищі, позитивний процес чи явище, за яких підприємство має змогу проявити свої сильні сторони. Своєчасна ідентифікація загроз дозволяє уникнути кризових ситуацій, а знання про потенційні можливості дає змогу заздалегідь підготуватися до найбільш ефективного їх використання [49]. Складання стратегічного балансу в західній літературі має назву SWOT-аналізу, який в останні роки є досить популярним і в Україні. Такий аналіз дає змогу формувати загальний перелік стратегій підприємства з урахуванням їхніх особливостей.

З метою систематизації масиву інформації про розвиток сільського туризму в Україні здійснено його SWOT-аналіз (табл. 3.1). Проведений аналіз дозволяє виявити сильні та слабкі сторони, об'єктивно оцінити можливості розвитку даного виду туризму та розробити подальші ефективні заходи щодо подолання можливих проблем (загроз).

SWOT-аналіз є невіддільною частиною стратегічного планування, оскільки він дозволяє виявити конкурентні переваги сільського туризму, які є фундаментом для розробки ефективних стратегій розвитку та підвищення

привабливості цієї галузі. Сильні сторони, представлені в табл. 3.1, вже виступають наявними конкурентними перевагами сільського туризму, що можуть слугувати базою для побудови стратегії його подальшого розвитку. Крім того, можливості сільського туризму, за умови їх грамотного використання та належного розвитку, здатні трансформуватися у додаткові конкурентні переваги, що допоможе зміцнити позиції на ринку туристичних послуг. Це сприятиме розширенню спектра туристичних послуг і забезпеченню сталого розвитку сільського туризму в умовах зростаючої конкуренції.

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз сільського туризму в Україні

<i>(S) Сильні сторони:</i>	<i>(W) Слабкі сторони:</i>
1. Природні ресурси та різноманіття ландшафтів: Україна має мальовничі краєвиди, ліси та гори, річки, моря, різноманітну флору та фауну, що приваблює туристів. 2. Культура та традиції: багата історія, велика кількість історико-культурних пам'яток, національні традиції та свята, народні ремесла, автентична кухня та культура місцевого населення створюють унікальну атмосферу для туристів. 3. Екологічна чистота: переважно чисте довкілля сільських поселень та можливість харчування органічними продуктами. Сільський туризм асоціюється з екологічно чистим середовищем, що є важливим для відпочинку людей, які цінують здоровий спосіб життя. 4. Гостинність населення: відкритість і привітність сільських мешканців сприяють позитивному враженню туристів від відпочинку. 5. Велика кількість приватних садиб: наявність вільного житлового фонду у селян в достатній кількості, що може бути адаптований або вже облаштований для ведення туристичного бізнесу. 6. Низький рівень витрат: вартість відпочинку в сільській місцевості значно нижча в порівнянні з популярними великими курортними містами України чи міжнародними туристичними напрямками.	1. Недостатньо розвинена інфраструктура: низький рівень дорожньо-транспортної інфраструктури, невідповідність благоустрою житла селян сучасним вимогам, слабе покриття зв'язку та інтернет-мережі в деяких сільських районах та інші проблемні питання сповільнюють розвиток туризму. 2. Відсутність професійного менеджменту і знань: недостатній рівень обізнаності та навичок місцевого населення в сфері управління туристичним бізнесом, низький рівень сервісу, незнання іноземних мов господарями садиб. 3. Сезонність послуг: туристичний потік значно знижується в несезонний період, що обмежує можливості отримання стабільного доходу від ведення туристичної діяльності. 4. Обмежені маркетингові ресурси: відсутність ефективних маркетингових стратегій та промоційних кампаній для залучення туристів, недостатня кількість туристичної інформації про регіон, мала кількість знаків/позначок туристичних маршрутів, слабо розвинута система електронного резервування. 5. Непривабливий імідж України для іноземних туристів: у зв'язку із затяжним воєнним конфліктом та повномасштабною війною на території держави іноземні туристи надають перевагу іншим країнам задля власної безпеки.

Продовження таблиці 3.1

(О) Можливості:	(Т) Загрози:
1. Популяризація сільського туризму: зростаючий інтерес до екологічно чистого відпочинку сприяє залученню туристів; ріст попиту на внутрішній туризм внаслідок пандемії COVID-19. 2. Збільшення доходів та зайнятості сільського населення: сільський туризм є додатковим джерелом доходів для місцевих, а активна підприємницька діяльність стимулює подальший розвиток економіки сільських територій. 3. Покращення інфраструктури та умов життя в українських селах: залучення коштів від туристичного бізнесу дозволяє покращити побутові умови селян, а на рівні громади розвиток галузі сприяє покращенню інфраструктурного забезпечення сільських територій. 4. Підтримка уряду та міжнародних організацій: можливість отримання фінансової допомоги у вигляді грантів та субсидій на розвиток туристичної галузі. 5. Використання цифрових технологій: онлайн платформи для бронювання турів та соціальні мережі допомагають залучати нових клієнтів і підвищувати популярність сільського туризму. 6. Збереження історико-культурних пам'яток і традицій: сільський туризм сприяє збереженню автентичності регіонів, популяризації української культури серед населення, оскільки саме це є одним із елементів туристичного інтересу. 7. Диверсифікація послуг: генерація нових видів активностей у селах (наприклад, автентичні майстер-класи, кінні прогулянки, спортивний туризм) може залучити нові цільові групи туристів.	1. Відсутність якісної нормативно-правової бази перешкоджає ефективній організації туристичного бізнесу на селі. 2. Екологічні проблеми: невирішені питання утилізації сміття, забруднення довкілля та деградація природного середовища можуть негативно вплинути на привабливість сільських територій. Непередбачувані погодні умови можуть впливати на сезонний туризм та створювати ризики для туристичної діяльності. 3. Економічна та політична нестабільність: фінансові кризи та політичні потрясіння можуть знизити кількість туристів та інвестицій у регіон. Висока інфляція та зниження платоспроможності населення можуть негативно вплинути на попит на сільський туризм. 4. Недостатній контроль за якістю послуг: відсутність стандартів якості та контролю може призвести до зниження рівня обслуговування туристів. Якщо якість послуг буде незадовільною, це може знизити попит на сільський туризм та викликати негативні відгуки.

Джерело: власні дослідження

Сільський туризм має низку позитивних відмінностей від масового туризму, які підкреслюють його привабливість і перспективність. Сільський зелений туризм акцентує увагу на природному середовищі, культурній автентичності та екологічній стійкості. На відміну від урбаністичного або

пляжного туризму, який зосереджується на інфраструктурі великих міст чи курортів, сільський зелений туризм пропонує унікальний досвід, включаючи проживання в сільських садибах, дегустацію органічної продукції, участь у традиційних ремеслах і знайомство з місцевою культурою. Місцеві громади зберігають автентичність культурних традицій, що приваблює туристів, які шукають унікальні враження, порівняно зі стандартизованими послугами в масових туристичних центрах.

Ще однією конкурентною перевагою серед інших видів туризму є доступність сільського туризму для різних верств населення. Вартість відпочинку в сільській місцевості значно нижча, ніж у популярних курортних містах України чи міжнародних туристичних напрямках, завдяки низьким витратам на оренду житла, харчування та розваги. Проживання в сільських садибах зазвичай базується на використанні наявної інфраструктури, що дозволяє власникам знижувати ціни для гостей. Харчування часто забезпечується продуктами місцевого виробництва, що зменшує витрати на логістику та водночас забезпечує туристів екологічно чистими продуктами. Сільський туризм стає доступною альтернативою для широкого кола туристів, зокрема для сімей, студентів і людей середнього доходу, які шукають економічно вигідний, але якісний відпочинок.

Крім економічної доступності, сільський туризм сприяє активізації місцевих громад, розвитку локальної економіки та популяризації екологічних ініціатив. Туристи не тільки витрачають кошти на проживання, а й підтримують місцевих виробників через споживання органічних продуктів, відвідування ремісничих майстерень та участь у заходах, які пропагують культурну спадщину регіону. Це формує унікальну модель сталого розвитку, де взаємовигідна співпраця туристів і місцевих жителів забезпечує економічне зростання без шкоди для природних ресурсів.

Також сільський туризм стимулює розвиток сільських територій шляхом створення нових робочих місць, зменшення відтоку населення в міста та підвищення економічної активності. Тому, він виступає перспективною

альтернативою зайнятості молоді в умовах сучасних викликів, включаючи економічну нестабільність та значний рівень внутрішньої міграції через війну. Залучення молоді до цієї діяльності стимулює їхнє бажання залишатися в селі, зменшуючи відтік кадрів до міст, та формує умови для сталого розвитку сільських територій навіть у кризових умовах.

Ведення підприємницької діяльності в сфері туризму створює нові можливості для самореалізації молодих людей, сприяючи соціально-економічному відновленню сільських територій. Розвиток сільського туризму дозволяє молоді впроваджувати інноваційні ідеї, поєднуючи традиційні місцеві практики з сучасними вимогами туристів. Такі проєкти не потребують значних початкових інвестицій, адже молодь може використовувати сімейні ресурси, такі як житлові будинки чи земельні ділянки, для створення гостьових садиб або проведення заходів.

Загалом для започаткування бізнесу в сільському туризмі потрібні значно менші інвестиції порівняно з міськими або курортними об'єктами. Використання наявної інфраструктури, наприклад, власного будинку чи земельної ділянки, знижує стартові витрати. Основні інвестиції полягають у мінімальній модернізації садиб, адаптації приміщень для прийняття гостей та забезпеченні базових комфортних умов. Відсутність необхідності у великомасштабних будівельних проєктах дає змогу започаткувати бізнес навіть за обмежених фінансових ресурсів, що є важливим для селян із відсутнім великим стартовим капіталом, особливо молоді.

Не менш важливим в наш час є те, що сільський туризм також забезпечує інтеграцію переселенців у громади, що сприяє гармонізації соціальних відносин. Вони можуть долучатися до реалізації туристичних ініціатив, використовуючи свої навички та досвід. У процесі ведення туристичної діяльності формується платформа для культурного обміну, що збагачує громаду новими традиціями та сприяє соціальній згуртованості. Україна, на жаль, переживає з 2022 року вже другу хвилю масових вимушених міграцій населення з регіонів ведення бойових дій. На відміну від 2014 року, з початком повномасштабної війни і високою

ракетною загрозою у великих містах, дедалі більше внутрішньо переміщених осіб обирають сільські території як безпечніше місце проживання.

Особливого значення в сучасних умовах набуває сільський туризм як один із ефективних методів реабілітації військових, які повертаються після участі в бойових діях. Завдяки відпочинку в селі поєднується фізичне та психологічне відновлення у природному середовищі з інтеграцією у мирне життя. Природа, тиша та віддаленість від міської метушні сприяють зниженню рівня стресу та поступовій адаптації до нових умов. Активна участь у сільському житті, наприклад, догляд за тваринами, садівництво чи ремесла, допомагає військовим знайти новий сенс і реалізувати себе.

Розвиток туристичних ініціатив за участю ветеранів війни створює платформу для їхнього соціального включення. Наприклад, такою туристичною ініціативою може бути організація кемпінгів, екскурсій, майстер-класів з народних ремесел тощо. Така діяльність допомагає здобувати нові професійні навички, які можуть стати основою для майбутньої кар'єри або підприємницької діяльності. Також сільський туризм забезпечує психологічну підтримку завдяки взаємодії з природою і людьми, які цінують їхній досвід та знання. Це сприяє створенню довірливого середовища, що є важливим для реабілітації. Участь у таких програмах допомагає знизити ризик ізоляції, депресії та інших психологічних розладів, які часто супроводжують повернення до мирного життя. Таким чином, сільський туризм виконує не лише реабілітаційну, але й соціально-економічну функцію, підтримуючи ветеранів та сприяючи розвитку сільських територій України.

Розвиток сільського туризму, особливо в сучасних умовах збільшення попиту на внутрішній туризм, може стати важливою конкурентною перевагою для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України. Ефективність розвитку сільського туризму значною мірою залежить від співробітництва між суб'єктами туристичної діяльності в межах регіону. Таке співробітництво може реалізовуватися через створення різних форм об'єднань, таких як кластери, альянси, союзи тощо [112].

Результати сучасних наукових досліджень свідчать, що більшість учених розглядають кластерний підхід до розвитку сільського туризму як дієвий інструмент розвитку територій. Н. С. Андрусак зазначає, що під туристичним кластером варто розуміти «галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств з науковими установами й органами місцевої влади для підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону. Залежно від мети створення кластери можуть мати внутрішню орієнтацію (наприклад, спрямовані на активізацію підприємницької діяльності в галузі чи регіоні, вирішення проблем зайнятості) або експортоорієнтовану спрямованість» [3]. Ю. В. Тимчишин-Чемерис стверджує, що «туристичний кластер (з англ. cluster - «гроно», «група», «скупчення») – це концентрація на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення туристичного продукту. Групи підприємств спільно використовують туристичні ресурси, інфраструктуру, ринок праці та взаємодоповнюють один одного» [180].

Інтерес більшості країн до формування кластерів обумовлений двома ключовими факторами: по-перше, кластери сприяють пришвидшеному розвитку бізнесу, а по-друге, забезпечують активізацію створення нових підприємств у їх межах. Світовий досвід демонструє, що у країнах, де реалізація кластерної моделі супроводжувалася створенням і фінансуванням державних програм, економічний розвиток відповідних галузей був значно інтенсивнішим порівняно з тими, де кластери формувалися виключно шляхом власних ресурсів.

Значущість кластерного підходу до організації сільського туризму полягає в тому, що він приділяє велику увагу територіальному та соціальному аспектам економічного розвитку, пропонує ефективні інструменти стимулювання регіонального розвитку, унаслідок чого зростає зайнятість, підвищується конкурентоспроможність регіональних виробничих систем, зростають бюджетні надходження. Переваги створення кластера сільського туризму полягають у тому, що з різних підприємців (власників садиб, представників сфери послуг, місцевих майстрів), державних органів та органів місцевого самоврядування,

громадськості утворюються об'єднання, які внаслідок координації спільних зусиль можуть ефективно створювати й реалізувати туристичний продукт сільського туризму, наслідком чого буде всебічний розвиток сільських територій через ефективне використання ресурсів [37].

Створення туристичних кластерів є одним із пріоритетних організаційно-інфраструктурних напрямів діяльності відповідно до Стратегії розвитку туризму і курортів України до 2026 року. Формування та функціонування цих інноваційних територіальних структур у сільській місцевості розпочалося лише в останні десятиліття. Більшість кластерів і кластерних ініціатив у сфері сільського туризму України перебувають на початковому етапі розвитку. В Україні поміж перших (кінець 1990-х рр.) були створені туристичний кластер у м. Кам'янець-Подільському (Хмельницька область), кластер агроекотуризму «Оберіг» і кластер туризму та виробництва сувенірної продукції «Сузір'я» (Івано-Франківська область) [155].

Серед найновіших туристичних кластерів Хмельниччини варто виділити Подільсько-Буковинський туристичний кластер, створений у 2023 році. Кластер є стратегічною ініціативою, яка охоплює громади Кам'янець-Подільського, Хотина, Старої Ушиці та Китайгорода. Як зазначається, «головними цілями кластера є розвиток економіки в мікрорегіоні в результаті консолідації зусиль та посилення міжмуніципальної співпраці в туристично-рекреаційній сфері, спільному маркетингу громад, промоції місцевих локацій і туристичних магнітів, створення інноваційних туристичних продуктів, реалізації інвестиційних проєктів» [60]. Критеріями, за якими буде здійснюватися оцінка ефективності проєкту, визначено три «С»: співпраця, синергія та спільна економіка.

Подільсько-Буковинський туристичний кластер сприяє розширенню можливостей для розвитку туризму в регіоні через інтеграцію природних, історичних і культурних ресурсів. Основними перевагами кластера є створення єдиного туристичного продукту, покращення координації між громадами, залучення інвестицій і розвиток інфраструктури. Це сприяє економічному зростанню сільських територій громад-учасників, популяризації місцевої

спадщини та створенню нових робочих місць у сфері туризму. Кластер сприяє ефективному використанню природних та історичних ресурсів регіону, таких як Бакотське море, Кам'янець-Подільська фортеця та Хотинська фортеця, що залучають значну кількість туристів. Особливий акцент робиться на екологічному туризмі, що відповідає сучасним вимогам сталого розвитку. Завдяки спільним зусиллям місцевих громад і бізнесу створюється багатогранна туристична пропозиція, яка включає культурно-історичні маршрути, гастротуризм, активний відпочинок і екскурсії.

Переваги для сільських територій очевидні: кластер стимулює розвиток локальної економіки, покращує якість життя місцевих жителів та зміцнює соціальну інтеграцію через спільні проєкти. Така ініціатива також допомагає зберегти культурну і природну спадщину регіону, залучаючи до цього процесу туристів і інвесторів. Також підвищується рівень конкуренції в сфері підприємництва в межах кластера, що стимулює вдосконалення ними якості продукту, впровадження інновацій в поточну діяльність і перешкоджає монополізації галузі. Окрім цього, у процесі функціонування туристичного кластера формується спільна інфраструктура та інформаційна база. Відтак Подільсько-Буковинський кластер є важливим інструментом для просування регіону як конкурентоспроможної туристичної дестинації.

Таким чином, з метою розвитку конкурентного сільського туризму в Україні потрібно об'єднувати зусилля представників різних галузей, що пов'язані між собою спільною метою для досягнення синергетичного ефекту. Серед переваг впровадження кластерної моделі сільського туризму варто виділити наступні:

- раціональне спільне використання місцевих ресурсів;
- залучення нових внутрішніх та зовнішніх інвестицій;
- підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіону в цілому та збільшення обсягів виробництва місцевого продукту;
- розширення міжтериторіального обміну;

- об'єднання зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємницьких структур та громадських організацій з метою розвитку сільського туризму;
- спільність використання кадрового потенціалу та збільшення кількості програм підготовки персоналу та підвищення його кваліфікації;
- зниження собівартості послуг сільського туризму внаслідок преференцій, що надаються учасникам кластера;
- узгодження тактики і стратегії бізнес-діяльності;
- стимулювання інших галузей виробництва задля досягнення мети чинного кластера;
- розроблення та упровадження спільних маркетингових заходів;
- просування туристичного бренду свого регіону;
- участь у туристичних ярмарках, виставках;
- збільшення можливостей для інноваційних форм та напрямів діяльності у сфері сільського зеленого туризму [37].

Отже, створення кластерів у сфері сільського туризму є одним із ключових методів інноваційного розвитку туристичної галузі, методом об'єднання традиційних і нових форм організації сільського зеленого туризму та методом раціонального використання природного потенціалу регіону. Формування кластерів у цій сфері повинно стати перспективним довгостроковим завданням державної політики, успіх реалізації якого залежить від синергії зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, громадськості та власників туристичних садиб. Такий підхід сприятиме вирішенню соціальних та економічних проблем сільських територій.

3.2. Концептуальні засади вирішення екологічних проблем сільських територій за допомогою сільського туризму

В останні десятиліття відносини між суспільством і природою значно погіршились, що призвело до порушення екологічної стабільності на Землі.

Через екологічно недалекоглядну діяльність людства глобальні екосистеми почали стрімко деградувати. Багато природних екосистем і більшість створених людиною екосистем тепер перебувають у критичному стані. Серед найважливіших проблем — глобальне потепління, яке призводить до прискореного танення льодовиків і підвищення рівня світового океану, що загрожує прибережним районам та є причиною екстремальних погодних явищ, таких як посухи, урагани й повені. Не менш важливою проблемою є знищення лісів, що погіршує стан біосфери, оскільки ліси виконують ключову роль у поглинанні вуглекислого газу. Опустелювання та деградація ґрунтів також зростають, особливо в зонах, які зазнали надмірного землеробства або неправильного зрошення. До того ж збіднення рибних ресурсів через перелов риби і зниження біорізноманіття загалом призводить до зникнення цінних видів і порушення харчових ланцюгів.

Забруднення повітря і води, незважаючи на міжнародні угоди, залишається серйозною загрозою. Так, за даними ВООЗ, забруднення повітря щороку стає причиною мільйонів передчасних смертей, а забруднені води створюють ризики для здоров'я, безпосередньо впливаючи на населення і якість життя. Глобальні виклики щодо екології стають однією з основних тем для обговорень у міжнародній спільноті. Зокрема, наявні проблеми були визнані на конференціях ООН в Ріо-де-Жанейро (1992), Йоганнесбурзі (2002) та під час нещодавньої конференції COP26 у Глазго (2021), де міжнародна спільнота знову підкреслила необхідність невідкладних дій для боротьби з кліматичними змінами [19]. Загострення кризи може обернутися екологічною катастрофою, що поставить під питання існування людства в XXI столітті. Екологічні проблеми нині мають глобальний характер, їх вирішення вимагає скоординованих зусиль усіх країн світу, а також залучення новітніх технологій і принципів сталого розвитку для забезпечення безпечного майбутнього.

У 70-х роках XX століття відбулося масштабне зростання екологічної свідомості, що стало глобальною тенденцією. Загострення світової екологічної кризи спонукало країни, в тому числі і Україну, до збільшення фінансування

фундаментальних досліджень взаємодії людини і природи, технічних і природних систем. Цей процес сприяв появі цільових та комплексних природоохоронних програм, які набули системного характеру і впроваджувалися як на державному, так і на місцевому рівнях. Основний акцент робився на просвіту населення у сфері охорони природи, а природоохоронний аспект у цей період явно домінував у загальносуспільній свідомості. У той час оптимізація природокористування вважалася важливим завданням, проте розглядалася переважно з точки зору організації виробничих процесів, підпорядковуючись основній меті – збереженню природи [49, с. 182].

Сучасна екологічна ситуація в Україні характеризується як кризова, що формувалася протягом тривалого періоду внаслідок ігнорування законів розвитку і відтворення природно-ресурсної системи держави. Після екологічної катастрофи у 1986 р. на ЧАЕС 7 % території України є радіоактивно забрудненими. Після Чорнобильської катастрофи суспільство почало приділяти більше уваги якості харчових продуктів, питної води та екологічному стану рекреаційних зон. Це сприяло зростанню попиту на продукти з підтвердженою екологічною чистотою, а також на послуги екологічного контролю. Підвищені вимоги до екологічної безпеки проєктів та необхідність проведення екологічної експертизи призвели до збільшення попиту на спеціалістів, здатних компетентно вирішувати ці питання. Виникла потреба в доступній та точній інформації, що, в свою чергу, стимулювало запит на послуги комплексного екологічного контролю й підкреслило важливість екологічно безпечної продукції.

Наявні тенденції підвищення продуктивності сільського господарства часто призводять до виснаження природних ресурсів, що може негативно вплинути на умови життя сільського населення. Інтенсивне сільськогосподарське використання земель впливає на зменшення родючості ґрунтів у зв'язку з їхнім переущільненням, руйнуванням структури, водопроникністю та аераційною здатністю з усіма екологічними наслідками. Збільшення площ деградованих земель тягне за собою без перебільшень руйнівні наслідки для сільськогосподарського виробництва. Залежно від ступеня

вираженості деградаційних процесів, урожай сільськогосподарських культур знижується на 10-30, 30-50 % і більше. Збитки тільки через недобір сільськогосподарської продукції становлять до 35 млрд. грн. на рік. Еколого-економічні збитки від деградації оцінюються у близько 40 млрд. грн. Водночас погіршується і якість сільськогосподарської продукції (явище прихованого голоду). Тільки здорові ґрунти можуть забезпечити якість рослин, води, повітря, здоров'я тварин і людини [4].

Україна має найвищий відсоток розораності земель в світі, що, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації FAO, становить 53,9 %. Показник розораності сільськогосподарських угідь при цьому – 78,2 %. Для порівняння, у Польщі ці показники становлять 36,5 % та 75,1 %, у Німеччині 34,1 % та 71 %, в США 17,5 % та 38,9 %. У розрізі кліматичних зон найбільший ступінь розораності на рівні 81,2 % має степова зона. Розораність лісостепової зони становить 80,8 %, поліської – 65,7 %. При цьому у структурі сільськогосподарських угідь найбільший відсоток (78 %) знаходиться під ріллею, 13 % під пасовищами, а під сіножатями, багаторічними насадженнями і перелогами всього 0,6 %, 0,2 % та 0,1 % відповідно [145]. Найвищий рівень розораності території і, відповідно, сільських територій зафіксовано в Кіровоградській області – 69,6 %. В п'ятірку лідерів за даним показником входять також Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська і Вінницька області (див. рис. 3.1). Чотири області – зона Степу, одна область – Лісостеп. За оцінкою вітчизняних експертів – надмірна розораність ґрунтів головна причина їх деградації – площу ріллі необхідно скоротити на 6–8 млн. га [22].

Варто зазначити, що збереження нинішнього підходу до рівня розораності українських ґрунтів обов'язково матиме негативні довгострокові наслідки – різке скорочення продуктивності праці, зростання витрат та зниження прибутковості аграрного виробництва, виведення капіталу з аграрного сектору економіки, подальша деградація та занепад сільських населених пунктів, депопуляція і руйнування людського капіталу сільських територій. Найбільше деградація ґрунту спостерігається аграріями в Харківській, Сумській, Донецькій,

Луганській, Чернігівській, Кіровоградській та Миколаївській областях. Близько 50 % респондентів спостерігають зменшення родючості ґрунту в Чернівецькій, Закарпатській, Черкаській, Полтавській, Тернопільській, Рівненській, Одеській та Херсонській областях [194].

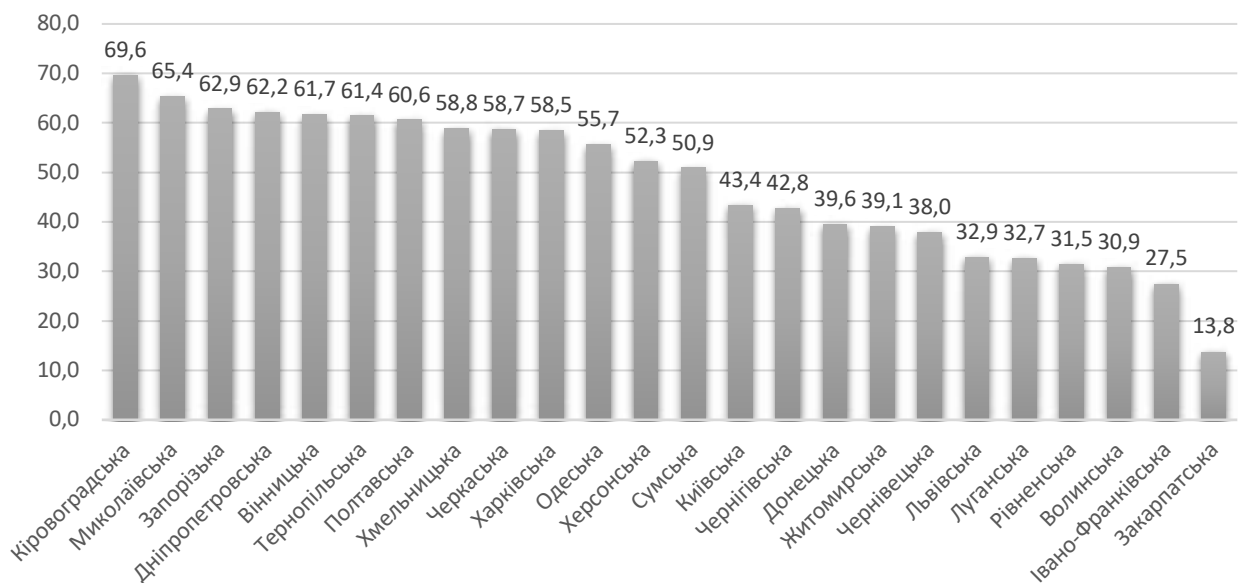

Рис. 3.1. Рівень розораності земель України (%), 2021 р.

Джерело: побудовано автором за даними [143; 158]

Зменшення родючості внаслідок деградації відбувається через втрату ґрунтами гумусу – найбільш родючого шару. Збитки від деградації ґрунту становлять 40 млрд грн/рік, а в останні 130 років українські землі втратили 30 % гумусу [56]. Відновлення гумусу є надзвичайно повільним та затратним. Проте, безальтернативною умовою цього процесу є внесення органічних добрив. Адже добре відомо, що відновлення балансу поживних речовин, які сформовані з мікро- та мікроелементів, можна досягти внесенням потрібної дози мінеральних добрив. Однак, органічна частина родючості ґрунтів – гумус, відновлюється лише завдяки внесенню органічних добрив.

На рисунку 3.2 представлено дані про обсяги внесених мінеральних та органічних добрив. В загальному обсягу внесених добрив переважають органічні, що є позитивним показником, оскільки органічні добрива мають позитивний вплив на екологію при належному застосуванні є значно

безпечнішими за інші. Водночас важливо дотримуватися норм використання, щоб уникнути накопичення шкідливих речовин у довкіллі.

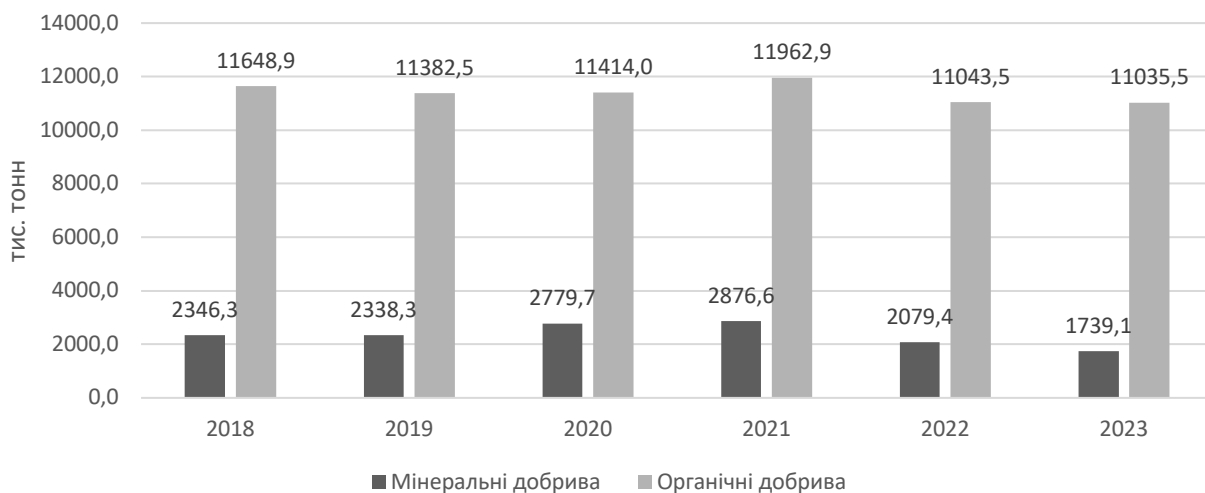

Рис. 3.2. Загальний обсяг внесення мінеральних та органічних добрив

Джерело: побудовано автором за даними [14]

В цілому всі показники демонструють зростання інтенсивності використання до 2021 року включно, проте з початком повномасштабної війни сільське господарство, як і інші сфери діяльності, зіткнулося з невизначеністю і потребою зменшення витрат на закупівлі добрив зокрема. Загалом, для підвищення ефективності та екологічної безпеки сільського господарства необхідно впроваджувати сучасні методи агрономії, розробляти науково обґрунтовані технології внесення добрив та пестицидів, а також проводити комплексний екологічний контроль за їх використанням.

Важливим маркером масштабу поширення екологічно-ощадних сільськогосподарських технологій є рівень розвитку органічного виробництва. В Україні спостерігалася позитивна тенденція розвитку, яка була обірвана початком повномасштабної російської воєнної агресії (рис. 3.3).

Станом на кінець 2021 загальна площа сільськогосподарських угідь, зайнятих під органічним виробництвом та перехідного періоду, склала 422299 га, в тому числі площа сільськогосподарських угідь з органічним статусом – 370110 га, площа сільськогосподарських угідь перехідного періоду – 52189 га. Загальна кількість операторів становила 528, включаючи 418

сільськогосподарських виробників. Експорт органічної продукції з України орієнтований в основному на країни Європи, на ринок яких у 2021 р. було спрямовано 82 % українського органічного експорту на суму близько 160 млн дол. США [172]. Органічне виробництво дуже важливе в якості драйвера розвитку сільських територій України – воно потребує значно більше ручної праці, порівняно із традиційними сільськогосподарськими технологіями, що є умовою збільшення зайнятості, і є дуже перспективним щодо його ринкового потенціалу – споживання органічної їжі в розвинутих країнах, насамперед в ЄС, зростає високими темпами.

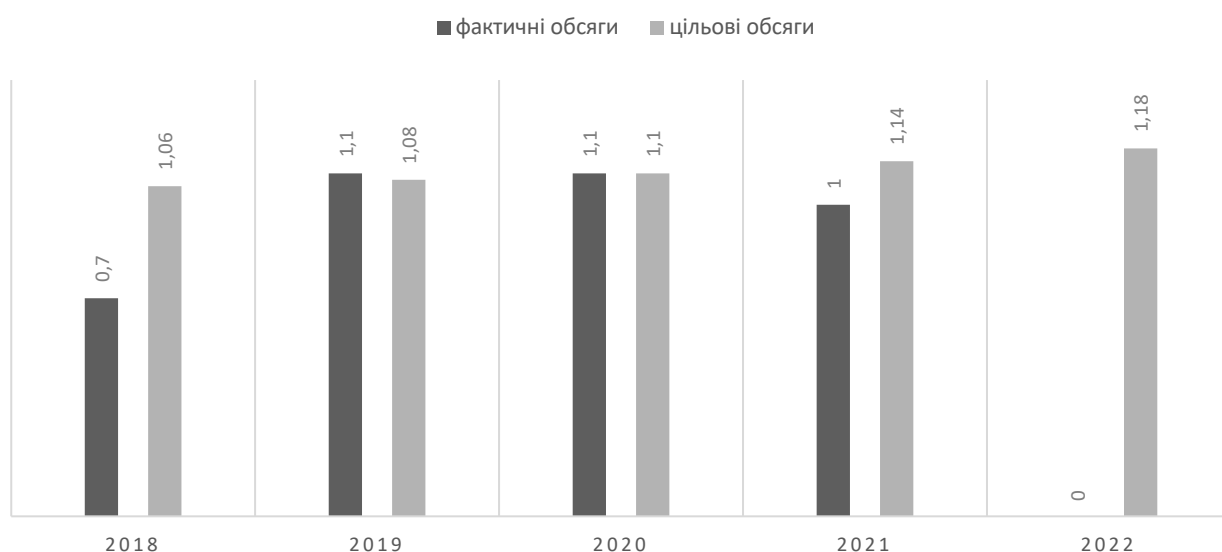

Рис. 3.3. Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі сільськогосподарських угідь, %

Джерело: побудовано автором за даними [198]

На думку Славгородської Ю. В. в Україні залишилось чотири невеликих регіони (деякі з них на даний час потерпають від бойових дій), де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів [161]:

1) Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області, північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Сумської області, південно-східні райони Чернігівської області та східні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина);

2) Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попельня Житомирської області і простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова;

3) Південно-Подільський – включає невелику південно-східну частину Вінницької області, південно-західну частину Кіровоградської області, північ Миколаївщини і північну половину Одеської області;

4) Північносхідно-Луганський – охоплює Міловський і Новопсковський райони Луганської області.

Збереження родючості ґрунтів та впровадження екологічно стійких методів сільського господарства, таких як органічне виробництво, є важливими для відновлення сільських територій та підвищення якості життя на цих територіях. Це також може сприяти економічному відродженню аграрного сектору, підвищенню зайнятості та вирішенню екологічних проблем, які загострюються внаслідок інтенсивної експлуатації земельних ресурсів.

Сільський зелений туризм має багато спільного з екотуризмом і загалом включає багато екологічних аспектів. Екологічна чистота місцевості та продуктів є чи найважливішим фактором для туристів, що приїжджають на відпочинок у сільську місцевість. Загальна концепція сільського зеленого туризму, яка є добре розвинутою за кордоном включає поняття так званих біоферм або біоагроосель, які проводять свою діяльність виключно відповідно до всіх вимог охорони навколишнього середовища. Такі агрооселі приваблюють багато туристів, особливо тих, хто зацікавлений у здоровому та чистому середовищі, тобто там створюється своєрідний атракційний екологічний продукт.

У Європі ключову роль у діяльності і об'єднанні біоферм відіграє Європейський центр ЕкоАгротуризму (European Centre of Eco Agro Tourism (ECEAT)), який є некомерційною організацією, що розвиває сільський туризм і підтримує екологічне використання земель та захист навколишнього середовища у зв'язку із туризмом. Ця організація діє у 21 країнах Європи. ECEAT вимагає

від усіх агроосель, які вступають до організації відповідності певним екологічним критеріям, головні з яких є такими [160]:

- екологічне сільське господарство – вся діяльність сільського двору чи ферми має відповідати екологічним критеріям, туристам теж повинна бути надана можливість брати участь у діяльності;
- продукти – вся їжа для туристів повинна бути з екологічно чистих продуктів;
- системи збереження та очищення води – повинні використовуватися екологічні технології водозбереження та очищення;
- сміття – повинні існувати системи запобігання утворенню великої кількості сміття, екологічні технології утилізації, зокрема, сортування;
- енергія – впровадження систем енергоощадження, альтернативних джерел енергії;
- приміщення – дім та всі інші будівлі повинні бути збудовані з екологічно чистих матеріалів;
- захист ландшафту та екологічна освіта – агрооселя має виглядати природно, гармонійно, вписуватися у навколишній ландшафт. Туристи повинні мати можливість контакту з природою та отримання знань з охорони навколишнього середовища. Важливими є екологічні екскурсії, природно-пізнавальні стежки і т. ін.

Всім цим критеріям важко відповідати, але участь в ЕСЕАТ та знак «біо» дає агрооселі переваги щодо якості пропонованого відпочинку і приваблює більше туристів. Всі ці вище описані критерії складають головним чином екологічний аспект діяльності агрооселі і є досить важливими, особливо у довгостроковому періоді, оскільки у сільському зеленому туризмі якість навколишнього середовища відіграє надзвичайно велику роль, і власникам агроосель варто замислюватися про його збереження. Для власників українських садиб важко створити справжню біоагрооселю, яка абсолютно відповідала б всім екологічним критеріям, але їм варто використовувати певні елементи цих

критеріїв, що може також приваблювати туристів та покращувати якість навколишнього середовища.

Кожен господар садиби повинен розробити власну екостратегію свого підприємства, яка б не тільки спрямовувалась на створення якісної екологічно чистої продукції, а й на збереження та відновлення навколишнього середовища свого краю. Екологічно орієнтована стратегія підприємства є особливим фактором ринкового успіху агротуристичного підприємства та визначає подальші умови розвитку та існування сільського туризму у майбутньому.

Обираючи екостратегію, господар повинен зауважити, що споживач екотуристичного продукту бажає проводити час на максимально чистій території і споживати екологічно чисті харчові продукти. Туристи зазвичай бажають бачити, де і як проходить вирощування овочів і фруктів, які вони споживатимуть у їжу протягом відпочинку. Тому господар повинен застосовувати традиційне сільське господарство, яке має прості вимоги: максимальний врожай сільськогосподарських культур за найменших затрат праці і повного ігнорування руйнації природного середовища. Варто зауважити, що застосування інноваційних інтенсивних технологій вирощування і відгодівлі сільськогосподарських тварин із застосуванням різноманітних хімічних методик також повністю виключається.

Потрібно звернути увагу господаря на органічне та біологічне землеробство. Ці два напрямки є найбільш безпечними для людини та навколишнього середовища. Біологічне землеробство передбачає застосування лише органічних добрив та гною для підтримки родючості ґрунту. Засоби боротьби зі шкідниками та бур'янами повинні бути нетоксичними або слаботоксичними. Щодо органічного землеробства, то даний вид землеробства повністю виключає застосування мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних препаратів. При використанні цього напрямку землеробства виключається застосування мінеральних добрив і пестицидів, але екологічні вимоги є тут менш жорсткі. Заборона на застосування мінеральних добрив діє тільки у той рік, який передує збору урожаю на обробленому полі. Господар

може використовувати два цих види землеробства, а також органобіологічне землеробство, яке є найбільш продумане і широко використовується в країнах Західної Європи. У презентаційних виданнях господар повинен вказувати на те, якої якості пропонуються харчові продукти у його садибі та розповідати про спосіб їх вирощування, також ця інформація повинна надаватись і на вимогу відпочиваючих [49].

Варто зазначити, що при дослідженні екологічної сторони даного питання необхідно звернути увагу на екологічне маркування, яке запроваджене у світі до різних продуктів і послуг. Система екологічного маркування (eco-labeling) загалом і екологічного маркування туристичного бізнесу зокрема є дієвим інструментом маркетингу, що допомагає як розвитку туристичної індустрії, так і збереженню навколишнього середовища. Згідно з наведеними показниками експертів авторитетної громадської організації The Ecotourism Society, що базується на спеціалізації розвитку екологічного туризму, майже 85 % американських туристів нині надають перевагу провідним туристичним операторам, що опікуються довкіллям. Екологічно-економічна свідомість господарів підкріплюється відповідним сертифікатом, є важливим фактором при виборі місць для відпочинку туристами з Англії, Польщі та Німеччини та меншою мірою з інших країн Західної Європи. Господарі сертифікованих садиб мають більше різних можливостей для реклами, а тому і можливостей знайти своїх клієнтів. Сертифікація садиб запроваджується як на теренах України, так і на міжнародному рівні організаціями туризму. За даними SUSTAINABLE TRAVEL INTERNATIONAL, національні системи екологічної сертифікації розроблено більше, ніж у 30 країнах світу [49].

Екологічна спеціалізація сільського зеленого туризму є надзвичайно перспективним напрямом підприємницької діяльності в Україні та окремих її регіонах. Підвищений попит вона може мати в індустріальних регіонах, де населення вирізняється вищими потребами в перебуванні в екологічно чистому середовищі. Глобальні тренди субурбанізації, промоція цілей сталого розвитку та принципів екологічної економіки свідчать про гостру потребу збереження

довкілля. При таких умовах актуальність розвитку екологічного туризму та посилення екологічної спеціалізації в сільському зеленому туризмі лише посилюються у соціальному, політичному та економічному аспектах.

Екологічну спеціалізацію сільського зеленого туризму можна розглядати за двома основними напрямками:

- 1) посилення екологічних складових у формуванні продукту сільського зеленого туризму – власне екологічний розвиток сільського зеленого туризму;
- 2) формування продукту екологічного туризму з спеціалізацією суто в даному сегменті.

Таким чином, підприємницька діяльність з екологічною спеціалізацією сільського зеленого туризму може передбачати як звужену діяльність в даній сфері, так і диференціацію туристичного продукту з позиціонуванням екологічних його складових.

Екологічний розвиток сільського зеленого туризму є ширшим процесом та передбачає доповнення туристичного продукту елементами екологічного характеру: екологічного споживання, тимчасового перебування в екологічно чистому середовищі, екологічного виховання і просвітництва. Для цього продукт має надаватись з використання ресурсощадних технологій.

Інший бік екологічного розвитку сільського зеленого туризму – протидія надмірним антропогенним навантаженням на природні й історико-культурні об'єкти. Власне сезонність, комерційна орієнтованість суб'єктів господарювання в туристичній сфері часто призводять до: порушення сталих адаптованих традиційних систем природокористування (у випадку некоректного залучення до туристичної інфраструктури); сезонних (відповідно до туристських сезонів) коливань рівнів господарської активності, виробництва та споживання; знищення цінних представників флори та фауни для виробництва супутніх туристських товарів (сувенірів тощо); загострення соціальних, етнічних, релігійних та ін. розбіжностей у випадку незнання, неврахування або ігнорування місцевих особливостей [101, с. 118]. Екологічний розвиток сільського зеленого туризму повинен протидіяти зазначеним закономірностям.

В Україні екологічна спеціалізація сільського зеленого туризму має значний потенціал та в регіональному розрізі може диверсифікуватись залежно від економічної спеціалізації та природних умов:

- для регіонів з сприятливими природними умовами (наявністю водойм, гірських масивів, лісів і т. д.) – формування конкурентного ринку послуг екологічних та екологізованих послуг сільського зеленого туризму;
- для регіонів з високим рівнем індустріалізації й урбанізації – формування вибіркового ареалів рекреації і відпочинку в протизага міському динамічному способу життя.

Регіони зі сприятливими природними умовами повинні надавати послуги, розраховані на більш тривале перебування. Регіони з високим рівнем індустріалізації й урбанізації, як правило, пропонують послуги вихідного дня, територіально наближені до споживача.

Якщо говорити про перспективи екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму та розвитку екологічного туризму, то наукові обґрунтування даних процесів доцільно здійснювати через призму визначення бізнес-потенціалу для даної сфери. Говорити про перспективи розвитку тієї чи іншої сфери неможливо, якщо не буде комерційного інтересу. У випадку його відсутності, стимулюючі механізми має застосовувати держава. Оскільки в Україні та регіонах (особливо індустріальних) ефективна політика розвитку сфер туризму і рекреації здійснюється вибірково, визначати провідну роль держави видається дискусійним.

Більшу вагу можуть почати відігравати об'єднані територіальні громади сільського типу. У своїх інвестиційних проєктах вони мають більшу роль відводити тим, що стосуються екологічного туризму. Розуміння переваг можливостей його розвитку з наслідковим відображенням на стані соціальної інфраструктури, рівні зайнятості і самозайнятості населення, формування соціокультурного простору, становлення іміджу конкурентоспроможної громади буде запорукою більшої уваги управлінців локального рівня до даної сфери економіки.

Бізнес-потенціал екологічної спеціалізації сільського зеленого та розвитку екологічного туризму – це категорія, яка розкриває можливості підприємницької діяльності у даній сфері. Бізнес-потенціал найбільшою мірою детермінується:

- рівнем індустріалізації економіки, що визначає стан довкілля, якість життя населення;
- щільністю населення, часткою міського населення;
- станом довкілля та природних потенціалів (наявність гірських систем, водойм, специфічних екосистем);
- рівнем розвитку соціальної інфраструктури і транспортного сполучення сільських територій.

Високий бізнес-потенціал екологічної спеціалізації сільського зеленого та розвитку екологічного туризму в Україні підтверджують: глобальні тренди висхідного попиту на екологічну продукцію, що розкривають перспективу даного підвиду сільського зеленого туризму з пропозицією послуг на міжнародному ринку; управлінські тренди децентралізації і дерегуляції, що посилюють можливості громад у стимулюванні підприємництва в даній сфері та можливості реалізації бізнес-ідей на індивідуальному рівні.

Глобальні тренди популяризації даної сфери господарювання обумовлені особливостями просторово-демографічного та еколого-економічного розвитку. Україна та її регіони, особливо з інфраструктурою міжнародних транспортних переміщень, вчасно реагуючи на такі особливості, можуть стати привабливими продуцентами послуг екологічного туризму з орієнтацією не лише на внутрішнього, але й на іноземного споживача. Це буде відмінним шансом для популяризації української культури, а також можливості «реанімації» традицій і цінностей окремих територій та етнокультурних спільнот: етнографічних регіонів Галичини, Волині, Гуцульщини, Покуття, Поділля, Слобожанщини, Полтавщини, Буджака і т. д. (загалом, близько 25 регіонів); національних меншин в Україні болгар, румун, молдаван, білорусів, кримських татар, німців та ін. (угорські меншини наразі успішно розвивають свій туристичний напрям на теренах Закарпаття).

Інша потужна детермінанта екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму – еколого-економічна, яка відображає вплив економіки на стан довкілля. Одним з основних індикаторів такого впливу є викиди вуглекислого газу, наслідки яких є настільки сильними, що призводять до глобального потепління. За даними Світового Банку, у світі викиди CO₂ за останні 55 років зросли в майже 4 рази. Для Європи цей показник складає 1,4. По Україні статистика ведеться з 1992 року. За цей період викиди вуглекислого газу значно скоротились (0,39), що дозволяє нашій країні продавати квоти згідно з Кіотським протоколом [206].

Ще одна світова екологічна загроза – викиди метану. Дані Світового Банку показують, що темпи зростання обсягів такого роду викидів для світу є нижчими, для ЄС та України негативними, але все ж вони проявляються. Схожі тенденції – для викидів закису азоту. Такі глобальні екологічні тенденції змушують провідні країни світу докладати чималих зусиль у зменшенні негативного антропогенного впливу на довкілля, зокрема через екологічні інновації. Однак у стратегічному плані необхідно забезпечувати екологічне виховання населення, поширювати розуміння цінності природних екосистем, у чому вагому роль має відігравати сільський зелений туризм з екологічною спеціалізацією.

Україна в очах світової спільноти поки зберігає імідж як країни, на території якої відбулась Чорнобильська катастрофа. Разом з тим, вимушена деіндустріалізація розкрила нові можливості розвитку сфери послуг у нашій державі, в тому числі екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму. Цей потенціал слід використовувати. Особливо актуальним він є для гірських територій західної України, які тривалий період часу перебувають у задовільних умовах розвитку. Відтак стимулювання екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму може забезпечити відродження економіки даних територій та зупинити еміграційні процеси. Також дуже перспективною є екологічна спеціалізація сільського зеленого туризму в поселеннях з вираженими етнокультурними характеристиками. Особливо це актуально для прикордонних територій і територій, де проживають численні національні меншини.

Бізнес-потенціал екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму в Україні практично не розкритий. Він «приховується» в наданні послуг з тимчасового проживання на напівлегальних умовах з поодинокими практиками чіткого декларування екологічних орієнтирів у діяльності [38]. Виходячи з такої ситуації, для України наразі актуальним є:

- по-перше, законодавчі вдосконалення, які б стосувались діяльності у сферах екологічного туризму;
- по-друге, ефективна промоційна підтримка суб'єктів господарювання у сфері екологічного туризму, які здійснюють свою діяльність офіційно;
- по-третє, стимулювання реалізації бізнес-ідей молоді, інших зацікавлених осіб у сфері екологічного туризму як важливого напрямку соціального підприємництва;
- по-четверте, стимулювання співпраці між суб'єктами туристичної діяльності, державними інститутами природоохоронної діяльності з метою реалізації спільних проєктів, формування туристичних екокластерів.

Рекомендації щодо законодавчих удосконалень мають охоплювати комплекс заходів на різних управлінських рівнях. Законодавча невизначеність є негативною і демотивуючою, адже базове стимулювання екологічного туризму має здійснюватися саме через нормативно-правове регулювання. Без цього неможлива реалізація цільових програм фінансування.

Правова визначеність суб'єктів екологічного туризму розширить їхні можливості у залученні фінансових, майнових та інших ресурсів для підприємницької діяльності. Провідними профільними міжнародними організаціями в даній сфері є Міжнародна організація екологічного туризму (TIES), Міжнародна спілка охорони природи (МСОП), Всесвітній фонд дикої природи та ін. Їхня діяльність націлена на всебічну промоцію та ресурсну підтримку бізнесу в екологічній сфері, щоб вона викликала комерційний інтерес у населення, яке проживає в територіях з високим потенціалом екологічного туризму.

Правова визначеність господарювання в сфері екологічного туризму забезпечить впровадження міжнародних стандартів якості та контроль за їх дотриманням. Дотримання стандартів у сфері туристичних послуг повинно підвищити рівень якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів; забезпечить безпеку об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій [100, с. 95]. Мова йде про такі стандарти:

- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.1-95 «Проектування туристичних послуг»;
- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.2-95 «Загальні вимоги до туристично-екскурсійного обслуговування»;
- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.3-95 «Вимоги щодо забезпечення безпеки туристів і екскурсантів»;
- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.4-95 «Класифікація готелів»;
- Міжнародні стандарти ISO14000 в сфері екологічного менеджменту;
- ДСТУ ISO 14004:2006 (ISO 14004:2004, IDT) «Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо принципів, систем та засобів забезпечення»;
- ДСТУ ISO 14020:2003 (180 14020:2000, IDT) «Екологічні маркування та декларації. Загальні принципи».

У наукових дослідженнях аргументується, що сучасна концепція екологічного туризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біотичної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи; екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації; сталий еколого-зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму регіону [102, с. 168].

Можна багато говорити про свідомість, соціальну відповідальність і т.д., однак у випадку відсутності комерційного інтересу місцевого населення в реалізації бізнес-проектів екологічного туризму його розвиток буде

неможливим. Окрім того, дана сфера господарювання є специфічною, оскільки потребує залучення об'єктів як правило державної власності, доступ до яких може бути обмеженим. Власне однією з умов екологічного туризму є організація подорожей з обмеженою кількістю учасників у природні зони з можливим відвідуванням місць, що представляють культурну цінність та з метою реалізації різних проєктів охорони й раціонального використання природних ресурсів [195, с. 92]. Тому в Україні реалізація бізнес-потенціалу екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму має відбуватись на засадах:

- 1) цільової державної підтримки екотуристичного бізнесу, оскільки він передбачає залучення природних й історико-культурних об'єктів та виконує значущу просвітницьку-виховну функціональність;

- 2) цільової державної підтримки суміжних сфер господарювання, зокрема органічного агровиробництва та екофермерського господарства;

- 3) пріоритетності сільських територій, які входять до об'єднаних територіальних громад;

- 4) вибіркової і контрольованої дерегуляції господарювання в сфері екологічного туризму, особливо на перших етапах його становлення на визначених територіях;

- 5) мотивації населення, яке проживає в територіях з високим потенціалом екологічного туризму, до підприємництва в даній сфері;

- 6) мотивації населення, яке емігрувало з територій з високим потенціалом екологічного туризму, до інвестувань у дану сферу.

Екологічний туризм у сучасних економічних умовах здатний допомогти малим населеним пунктам України вижити, оскільки саме вони своєю специфічністю притягують екотуристів [7, с. 247]. Реформа децентралізації дала змогу багатьом об'єднаним територіальним громадам розпочати активний процес покращення стану соціальної інфраструктури. Наступним етапом має бути посилення інвестиційних пріоритетів їхніх стратегій розвитку, де залежно від природних та історико-культурних особливостей сільські громади можуть визначати пріоритет сільського зеленого, зокрема екологічного туризму.

Складність мотивації екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму в Україні обумовлена наступним:

- непослідовністю державної політики у реалізації стратегічних завдань розвитку різних видів економічної діяльності, в тому числі туристичної;
- постійним браком бюджетних коштів, бюрократією в процедурах їхнього отримання;
- низьким рівнем інституційної довіри бізнесу і населення до влади та її управлінських ініціатив;
- демотивацією бізнесу прозорості діяльності, що необхідна за умов участі у програмах підтримки з бюджетним фінансуванням.

Незважаючи на те, що перелік демотиваторів екологічної спеціалізації сільського зеленого туризму в Україні є не значним, поступове його зменшення можливе за умов реалізації наступних заходів:

- вибору окремого ареалу як взірця державної підтримки через регіональні і локальні механізми співфінансування для розвитку екологічного туризму – позитивно, якщо це буде в індустріальному регіоні з задовільним рівнем використання природного й історико-культурного потенціалу та розташуванням іміджового об'єкта, навколо якого буде розбудовуватись мережа екосуб'єктів (об'єкту природно-заповідного фонду);
- посиленої технологічної підтримки проєктів екологічного туризму в межах обраного ареалу задля підвищення їх конкурентоспроможності і привабливості для іноземного туриста;
- надання більших повноважень місцевим органам державної влади у стимулювання екологічного туризму з можливістю акумуляції податкових навантажень на рівні місцевих бюджетів;
- залучення громадських об'єднань до бізнес-ініціатив, бо до нині в більшості кризових ситуацій саме самоорганізація бізнесу і населення дозволила вирішити гострі ситуації й мобілізувати необхідне ресурсне забезпечення.

Отже, екологічна спеціалізація сільського зеленого туризму має високий бізнес-потенціал для розвитку сільських територій. Ефективне використання

такого потенціалу має поєднувати екологічний розвиток сільського зеленого туризму та економічну діяльність у сфері екологічного туризму. Через специфіку даних сфер господарювання та складної соціально-економічної ситуації в Україні, необхідне державне стимулювання процесів екологічного розвитку в туризмі. Воно має здійснюватися на засадах територіальної концентрації і мотивації населення до господарювання в сфері екологічного туризму зі збільшенням повноважень місцевих органів державної влади.

Загалом сільський туризм може значно посприяти вирішенню екологічних проблем на сільських територіях, впроваджуючи цілий комплекс підходів, які позитивно впливають на довкілля і сприяють стійкому розвитку:

1. Зменшення аграрного навантаження на землю: завдяки додатковим джерелам доходу від туризму, місцевим жителям не потрібно інтенсивно експлуатувати землю. Це зменшує тиск на сільськогосподарські угіддя, знижує рівень розораності та дозволяє зберігати ділянки для природного відновлення, що у свою чергу сприяє запобіганню деградації ґрунтів.

2. Підтримка біорізноманіття і природних територій: зростання туристичної активності в екологічно привабливих місцях мотивує місцеву владу та громади до збереження природних ресурсів, таких як лісові зони, водно-болотні угіддя та заповідні території. Туристичні маршрути можуть включати огляд дикої природи, рідкісних рослин та екскурсії до екосистем, які підтримують біорізноманіття і створюють нову цінність для цих місць.

3. Екологічна освіта: сільський туризм зазвичай передбачає ознайомлення туристів з місцевими екосистемами. Програми можуть включати освітні екскурсії, воркшопи з органічного садівництва, ремісництва чи сільського господарства, підвищуючи екологічну свідомість як туристів, так і місцевих жителів.

4. Підтримка органічного виробництва: сільський туризм сприяє попиту на екологічно чисту продукцію, що стимулює місцевих фермерів переходити на органічне виробництво, яке зменшує потребу в агрохімікатах, зберігає ґрунти і сприяє зменшенню забруднення водойм. Туристи зацікавлені в органічних і

місцевих продуктах, що сприяє створенню екологічно чистого ринку в регіоні. Водночас розвиток людського капіталу, зокрема через освіту, підвищення кваліфікації та залучення молоді до аграрного сектору, сприятиме впровадженню екологічно чистих технологій та підвищенню якості життя в сільських громадах.

5. Управління відходами та запровадження кругової економіки: під час розбудови туристичних закладів доцільно впроваджувати систему управління відходами, що передбачає сортування сміття, компостування органічних відходів. Це може стати зразком для інших мешканців села, допомагаючи знизити рівень забруднення і сприяючи реалізації принципів кругової економіки на локальному рівні.

6. Рациональне використання водних ресурсів: встановлення садибами системи збору дощової води, очищення і повторного використання, що зменшує використання підземних вод. Впровадження таких технологій допомагає знизити тиск на місцеві водні ресурси, особливо в посушливих регіонах, зберігаючи їх для майбутніх поколінь.

7. Створення екологічно дружніх туристичних об'єктів: туристичні об'єкти можуть використовувати відновлювану енергію, наприклад, сонячні батареї чи біогазові установки. Це не тільки знижує викиди парникових газів, але й зменшує залежність від традиційних джерел енергії, сприяючи переходу до «зеленої» енергетики в регіоні.

8. Відновлення традиційних ремесел та ландшафтів: сільський туризм зазвичай приваблює відвідувачів, зацікавлених в автентичних, традиційних практиках. Відродження таких ремесел, як ткацтво, гончарство або бджільництво, допомагає зберегти культурну спадщину, а також сприяє розвитку сталого бізнесу на основі місцевих ресурсів. Це стимулює місцеві громади до збереження традиційних ландшафтів і культурних об'єктів, що також підтримує екологічну цілісність.

9. Відродження зелених насаджень: туристичні зони можуть бути місцями для відновлення та розширення зелених насаджень. Місцеві мешканці можуть

створювати невеликі парки, ботанічні сади або просто насаджувати дерева уздовж туристичних маршрутів. Це сприяє відновленню природного середовища, покращує мікроклімат і забезпечує кращу якість повітря.

Таким чином, розвиток сільського туризму дозволяє комплексно вирішувати екологічні проблеми на сільських територіях. Екологічна спеціалізація туризму поєднує економічний розвиток з природоохоронними заходами та забезпечує сталий розвиток для місцевих громад.

3.3. Удосконалення мотиваційного апарату у формуванні державної політики розвитку сільського туризму в Україні

Розвиток галузі сільського зеленого туризму в Україні потребує впровадження комплексного підходу, який передбачає розробку та реалізацію заходів, спрямованих на створення мотивації у підприємців і сільських мешканців до розвитку власного бізнесу та диверсифікації джерел доходу. Як зазначалося раніше, для досягнення цієї мети важливою є співпраця між усіма зацікавленими сторонами.

Наявний в Україні організаційно-економічний механізм підтримки та стимулювання суб'єктів сільського туризму в основному зосереджений на групі регуляторів, які сприяють хаотичній діяльності власників агросадиб, що не враховують раціональне використання природних ресурсів і не орієнтуються на ефективний розвиток туристичних регіонів. Така система не мотивує їх до впровадження безпечних та сталих методів ведення господарства, стримує екологічно орієнтовані інновації та технології, що призводить до зниження якості туристичних об'єктів сільського зеленого туризму. Неконструктивність економічних інструментів наявного механізму проявляється у його неспроможності мотивувати суб'єктів туристичного бізнесу до досягнення вагомих економічних, соціальних і екологічних результатів, а також у його нездатності до створення сприятливих фінансових умов для ефективного розвитку сільського зеленого туризму в регіонах України.

Основними недоліками наявного економічного механізму підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму в Україні є: недостатній рівень його розвитку; нездатність мотивувати суб'єктів цієї сфери впроваджувати заходи, спрямовані на розвиток туристичних регіонів, збереження та раціональне використання наявного природно-ресурсного потенціалу; відсутність узгодженості з іншими економічними показниками та тенденціями у господарській діяльності галузі; недостатня ефективність та оперативність у реагуванні на зміни економічних, соціальних та екологічних умов у країні. Очевидно, що такий механізм виявляється неспроможним сприяти прогресивним структурним змінам, необхідним для підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму.

Через відсутність ефективної моделі механізму підтримки та стимулювання суб'єктів сільського зеленого туризму завдаються значні збитки туристичним об'єктам, зокрема природним ресурсам регіонів. Тому актуальним є дослідження та вдосконалення механізму, який буде економічно обґрунтованим, соціально важливим і екологічно раціональним. Такий механізм має сприяти інтеграції економічної, соціальної та екологічної стратегій розвитку, відповідати принципам сталого розвитку світової спільноти, а також враховувати можливості природно-ресурсного потенціалу регіонів.

Для розробки наукових засад обґрунтування механізму стимулювання та підтримки суб'єктів сільського туризму потрібно дослідити його сутність, проаналізувати реальний досвід його формування, визначити основні функції та сформувати структуру цього механізму. Оскільки розуміння сутності поняття «організаційно-економічний механізм стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму» впливає на його вдосконалення і ефективність використання, необхідно уточнити його визначення та пояснити основні аспекти.

У науковій сфері термін «організаційний» має універсальний характер і застосовується в дослідженнях різного напрямку та специфіки. Загалом, ця категорія стосується процесу впорядкування, створення певного явища або

процесу, який відбувається не хаотично, а під контролем визначеного суб'єкта, що здійснює організацію. Дослідники наголошують, що поняття «організаційний» стосується діяльності організацій – суб'єктів економіки, які функціонують у межах економічного середовища та представлені як суб'єкти господарської діяльності [218].

У науковій літературі питання визначення сутності організаційно-економічних механізмів розглядають доволі часто. Так, А. Соколова пропонує трактувати цю категорію наступним чином: «організаційно-економічний механізм функціонування кооперації – це цілеспрямована та керована відкрита система організаційних, економічних, правових, управлінських і регулювальних дій, способів і процесів, які формують і впливають на порядок здійснення кооперативної діяльності в економіці України, що сприятиме досягненню очікуваних економічних, соціальних, екологічних та інших результатів» [165, с. 89]. Т. В. Полозова стверджує, що організаційно-економічний механізм – це «складова економічного механізму (отже і господарського механізму), яка відбиває сукупність організаційних, фінансових і економічних методів, способів, форм інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання організаційно-технічних, виробничо-технологічних, фінансово-економічних процесів та відносин з метою ефективного впливу на кінцеві результати суб'єкта господарювання» [123]. На думку Х. Л. Черевка, «організаційно-економічний механізм є багатогранною економічною категорією, яка ще не має однозначного трактування в економічній літературі» [199].

Аналізуючи різні підходи до трактування досліджуваного поняття, можна зробити висновок, що більшість науковців визначають «механізм» як систему, яка базується на взаємодії окремих елементів. До таких елементів належать цілі, функції, принципи, методи, прийоми, інструменти та форми, які разом утворюють єдину структуру. Тому при визначенні поняття «організаційно-економічний механізм стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму» доцільно використовувати системний підхід, зосереджуючись на аналізі кожного елементу системи, які складають її цілісність.

Отже, організаційно-економічний механізм стимулювання та підтримки суб'єктів зеленого туризму доцільно розглядати як єдину структурно-функціональну систему, що включає взаємозв'язки між складовими елементами цього механізму, а також регулювання їхньої взаємодії для досягнення цілей стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму. Дослідження сутності організаційно-економічного механізму розвитку сільського зеленого туризму дозволяє виділити такі його ключові особливості:

- це цілеспрямований процес, у межах якого органи державної та місцевої влади здійснюють вплив на діяльність у сфері сільського зеленого туризму;

- ефективність функціонування механізму залежить від розробки і впровадження належного нормативно-правового забезпечення та раціонального використання різноманітних інструментів для стимулювання розвитку сільського туризму та пов'язаної інфраструктури;

- реалізація механізму повинна забезпечувати зацікавленість підприємців у сфері зеленого туризму в розвитку власної інфраструктури, її належній організації та утриманні на високому рівні;

- механізм має також створювати сприятливі умови для залучення інших економічних суб'єктів до інвестування в об'єкти загальної інфраструктури, що сприятиме активізації підприємницької діяльності у сільській місцевості та загальному соціально-економічному розвитку сільських територій, в тому числі і розвитку СЗТ;

- при формуванні ефективної державної політики у сфері підтримки туристичного бізнесу, зокрема внутрішнього туризму, органам державної влади доцільно делегувати частину повноважень саморегульованим організаціям, асоціаціям чи професійним об'єднанням, які через організаційно-економічний механізм зможуть частково стимулювати розвиток інфраструктури СЗТ.

Організаційно-економічний механізм спрямований на забезпечення реалізації стратегії розвитку підприємств, що займаються сільським зеленим туризмом, створюючи необхідні умови для досягнення найкращих результатів у

їх діяльності. Відповідно, головним завданням функціонування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств сільського зеленого туризму є формування такого середовища, економічного простору, який би мотивував суб'єктів господарювання сільських територій до активного розвитку сільського зеленого туризму.

Особливістю організаційно-економічного механізму стимулювання та підтримки суб'єктів СЗТ має стати усвідомлена та цілеспрямована діяльність, орієнтована на стратегічне інноваційне мислення. Ефективність такого механізму значною мірою залежить від рівня взаємодії між суб'єктами туризму, їх здатності координувати свої дії та дотримуватися встановлених норм і правил. Наприклад, стратегічне інноваційне мислення вимагає від власників садиб вміння чіткого формулювання ключових важелів функціонування їх діяльності, комплексної оцінки стану природно-ресурсного потенціалу, який використовується у СЗТ, визначення способів ведення діяльності, що забезпечують ефективний розвиток туристичних регіонів.

Метою організаційно-економічного механізму стимулювання і підтримки підприємництва у сфері сільського зеленого туризму є створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності шляхом впровадження ефективних інструментів, методів і заходів, які забезпечують сталий розвиток туристичної галузі. Досягнення цієї мети передбачає формування інфраструктури, мотивацію суб'єктів господарювання до інноваційного підходу в їх діяльності, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, а також підтримку з боку держави, місцевих органів влади та громадських організацій. Механізм має сприяти підвищенню економічної активності у сільській місцевості, забезпечувати соціально-економічний розвиток територій і створювати передумови для ефективного використання можливостей сільського туризму.

Функціонування будь-якого механізму можливе лише за умови дотримання основних принципів його створення, використання та подальшого вдосконалення. З цієї причини у межах розгляду механізму організаційно-

економічний механізм підтримки та стимулювання суб'єктів СЗТ було виокремлено кілька ключових принципів. Зупинимося на кожному з них детальніше.

Принцип науковості полягає у використанні сучасних наукових досягнень вітчизняних і закордонних дослідників у сфері розвитку сільського зеленого туризму та його інфраструктури, а також у вивченні впливу різноманітних чинників на ефективність і якість надання туристичних послуг. Ці напрацювання доцільно застосовувати і суб'єктам підприємницької діяльності, оскільки аналіз наукових досліджень у галузі маркетингу та економіки підприємства відіграє важливу роль в організації бізнесу.

Принцип системності є універсальним і базовим для впровадження будь-яких реформ. Відповідно до цього принципу, застосування механізму розвитку повинно враховувати всіх суб'єктів, які братимуть участь у створенні заходів впливу, їх реалізації та оцінці результативності. Необхідно чітко визначити відповідальних і встановити приблизні терміни поетапного впровадження напрямів розвитку інфраструктури сільського зеленого туризму та галузі в цілому. Завдяки системному підходу реформи в цій сфері здійснюються планомірно та поступово, що дозволяє аналізувати їх наслідки і послідовно досягати стратегічних цілей розвитку СЗТ.

Принцип раціональності передбачає виважений підхід до вибору інструментів і методів, необхідних для реалізації заходів щодо активного розвитку сільського зеленого туризму. Реформування в цій сфері повинно бути ретельно обміркованим, враховувати не лише інтереси економічних суб'єктів, які залучені до процесу, а й забезпечувати стабільність інших господарських систем, не допускаючи погіршення їхнього економічного становища. Особливу увагу слід приділяти дотриманню антимонопольного законодавства, аби уникнути створення монопольного регулятора в галузі, а також унеможливити формування умов для корупції чи інших небажаних наслідків.

Принцип адаптивності акцентує увагу на необхідності врахування економічного середовища, у якому застосовуються методи та інструменти

обраного механізму, оцінці можливостей впровадження з урахуванням аналізу ключових макроекономічних показників, пріоритетів стратегічного розвитку сільського господарства та туристичної галузі країни. Реформування сільського зеленого туризму має гармоніювати із заходами з активізації підприємницької діяльності в інших секторах економіки. Особливо важливим це є для регіонів, де розвивається промисловість і зводяться нові виробничі об'єкти, оскільки такі процеси в середньо- та довгостроковій перспективі можуть створювати ризики для розвитку сільського зеленого туризму в цих місцевостях.

Принцип обґрунтованості передбачає необхідність проведення попереднього аналізу наслідків впровадження запланованих заходів, спрямованих на стимулювання розвитку сільського зеленого туризму в країні. Такий підхід дозволяє чіткіше сформулювати план реалізації реформ у цій галузі, ідентифікувати можливі ризики та розробити ефективні заходи для їх мінімізації. Обґрунтованість також визначається ресурсною обмеженістю держави, місцевих громад і власників сільських садиб. Тому важливим є ретельний аналіз впливу запропонованих заходів, оцінка необхідних ресурсів і потенційної ефективності. Такий підхід є необхідним при застосуванні інструментів і методів організаційно-економічного механізму розвитку інфраструктури сільського зеленого туризму.

Принцип ефективності передбачає необхідність постійного моніторингу рівня досягнення визначених цілей, оцінки результативності реалізованих заходів і застосованих інструментів стимулювання підприємницької діяльності в сфері сільського зеленого туризму та розвитку його інфраструктури. Важливо також враховувати витрачені ресурси та організаційні зусилля. Дотримання цього принципу сприяє розробці системи критеріїв, оцінка яких дозволяє визначити доцільність і ефективність впроваджених заходів.

Принцип дієвості на відміну від попереднього принципу полягає не лише в оцінці результативності реалізованих заходів для стимулювання сільського зеленого туризму та господарської діяльності в цій сфері, але й в аналізі ефективності окремих використаних інструментів і їхнього взаємного

поєднання. Такий підхід дозволяє виявити найбільш ефективні напрямки стимулювання, які сприятимуть розвитку галузі, і впроваджувати їх у майбутніх процесах реформування.

Принцип перманентності вказує на необхідність безперервного впровадження заходів, спрямованих на розвиток інфраструктури сільського зеленого туризму та створення умов, які б мотивували власників сільських садиб розвивати свій бізнес і розширювати спектр запропонованих послуг. Постійна підтримка з боку державних і місцевих органів влади відіграє ключову роль у забезпеченні стабільного розвитку сфери СЗТ.

Принцип спроможності відображається у врахуванні доступних ресурсів, наявних інструментів впливу на окремі суб'єкти та процесів, які сприятимуть створенню умов для розвитку сільського туризму. Дотримання даного принципу має вагоме значення, особливо в сучасних умовах державного регулювання економіки в Україні, де значна частина перспективних ініціатив залишається лише декларацією і не доходить до стадії реалізації. Тому поступове впровадження заходів, яке відповідає реальним можливостям, є ключовим для забезпечення їх ефективного виконання. Такий підхід дозволяє уникнути не виправданих очікувань та гарантує успішне реформування галузі відповідно до поточних ресурсів і обставин.

Принцип сталого розвитку організаційно-економічного механізму стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму орієнтований на забезпечення балансу між економічним розвитком, збереженням природних ресурсів та соціальним добробутом громад. Він передбачає мінімізацію екологічного впливу через впровадження екологічно чистих технологій, підтримку місцевої культури та традицій, а також забезпечення стабільного економічного зростання для підприємців і громад. Такий підхід сприяє розвитку туризму у відповідності сучасним вимогам суспільства та залишає ресурси для майбутніх поколінь.

Принцип партнерства передбачає врахування інтересів усіх сторін, залучених у реалізації зазначеного механізму, а саме: органів державної та

місцевої влади, територіальних громад, а також суб'єктів господарювання у сфері сільського зеленого туризму. Очевидно, що інтереси цих суб'єктів можуть суттєво відрізнятися, а інколи бути навіть протилежними. Проте їх узгодження, пошук точок дотику та спільних позицій є ключовими умовами для створення міцного підґрунтя реалізації запланованих заходів і подальшого розвитку відповідного бізнесу. Забезпечення мотивації для співпраці всіх зацікавлених сторін є важливим як для досягнення довгострокових результатів, так і для встановлення взаємної підтримки та ефективного співробітництва в межах обраної стратегії.

Принцип інноваційності спрямований на впровадження нових технологій, таких як цифрові платформи для бронювання, екологічно чисті технології в туристичних садибах та інноваційні форми маркетингу. Він забезпечує підвищення ефективності управління, конкурентоспроможності та екологічної стійкості галузі, сприяючи її розвитку відповідно до сучасних потреб ринку.

Зміст організаційно-економічного механізму стимулювання і підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму повніше розкривають його функції, а якість його функціонування визначається тим, як він їх виконуватиме, наскільки сильні економічні стимули, якою мірою він здатний координувати інтереси суб'єктів сільського зеленого туризму, вирішувати проблеми, що виникають у результаті використання природно-ресурсного потенціалу туристичних територій тощо. Проаналізувавши змістовну основу та принципи організаційно-економічного механізму стимулювання і підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму, а також виходячи з загальних уявлень функціонального апарату економічного механізму визначимось з функціями досліджуваного механізму (табл. 3.2).

Однією з основних функцій організаційно-економічного механізму є формування стимулів, таких як раціональне використання природно-ресурсного потенціалу регіону, зростання виробництва туристичного продукту, оновлення інфраструктури туризму в регіоні, поширення асортименту та підвищення якості туристичних товарів та послуг в сільському зеленому туризмі тощо.

Організаційно-економічний механізм визначає основу стимулів, їх зміст та силу. Так, наприклад, ефективне використання природно-ресурсного потенціалу може бути відображене в механізмі через запровадження комплексного управління природно-ресурсним потенціалом на рівні регіону, його туристичне районування, встановлення системи пріоритетів за регіонального, максимального рівня розвитку сільського зеленого туризму в межах визначених регіонів, через аналіз туристичної місткості об'єктів сільського зеленого туризму, гранично-допустимих навантажень на об'єкти туристичних відвідувань та оцінки впливу туристичної діяльності у сфері сільського зеленого туризму на розвиток регіонів.

Таблиця 3.2

Сутність функцій організаційно-економічного механізму стимулювання і підтримки підприємництва у сфері СЗТ

Функція	Зміст
Планування	Координація господарської діяльності суб'єктів сільського зеленого туризму з метою раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій
Стимулювання	Застосування нових або підсилення діючих стимулів для досягнення економічної, соціальної та екологічної мети регіонального розвитку сільського туризму
Регулювання та контроль	Погодження інтересів, досягнення компромісів та гармонізація всіх процесів, пов'язаних із господарюванням у сфері сільського туризму
Моніторинг	Визначення стану природно-ресурсного потенціалу регіону, рівня забезпеченості регіонів туристичними ресурсами
Облік	Чіткий статистичний облік садіб сільського зеленого туризму та показників їх діяльності, а також облік туристичних ресурсів, який можливий у вигляді введення туристично-ресурсних кадастрів
Стандартизація	Розробка та встановлення комплексу обов'язкових правил, вимог, норм ведення бізнесу СЗТ
Сертифікація	Визначення, перевірка й документальне підтвердження об'єкта сертифікації сільського зеленого туризму встановленим вимогам
Категоризація	Присвоєння певної категорії для суб'єктів підприємництва у сфері сільського зеленого туризму
Аудит	Оцінка ефективності функціонування суб'єктів сільського зеленого туризму
Організація	Підвищення рівня еколого-соціо-економічних знань суб'єктів сільського зеленого туризму

Джерело: [182]

Наступна важлива функція досліджуваного механізму регулювання взаємовідносин між суб'єктами діяльності у сфері сільського зеленого туризму в правовому полі з метою задоволення економічних, соціальних і екологічних потреб. Важливою особливістю економічних відносин у туристичній сфері є суперечливість економічних інтересів її суб'єктів. Ефективне функціонування сільського зеленого туризму вимагає погодження інтересів, досягнення компромісів та гармонізацію усіх процесів, пов'язаних з господарюванням у сільському зеленому туризмі. Розвиток сільського зеленого туризму, а отже інтенсивніше використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій супроводжується виникненням багатьох проблем (економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних та інших), число та складність яких має виражену тенденцію зростання. Це означає, що організаційно-економічний механізм повинен бути механізмом вирішення цих проблем, адже нерегульований механізм за наявності зовнішніх ефектів призводить до ряду помилок [182].

У зв'язку з тим, що основою функціонування ефективного розвитку сільського зеленого туризму є свідома діяльність, однією з важливих інноваційних функцій досліджуваного механізму є усебічний, сталий розвиток туристичних регіонів та суб'єктів сільського зеленого туризму, їх потреб (матеріальних, пізнавальних, духовних), інтересів, стимулів. У цьому випадку необхідно домагатися оптимального, гармонічного співвідношення у взаємодії суб'єктів сільського зеленого туризму з об'єктами досліджуваного виду туризму, не припускаючи погіршення їх стану чи знищення. Причому, конкурентоспроможність сільського зеленого туризму на рівні регіону забезпечується через запровадження нормативних вимог до основних, найважливіших для туриста як споживача та туристичного бізнесу, як організатора, параметрів якості будь-яких об'єктів сільського зеленого туризму та основних туристичних послуг незалежно від їх категорії. Зазначений набір якісних параметрів встановлює мінімальний рівень захисту прав туриста та власника садиби і охоплює сукупність таких основних споживчих властивостей

туристичних продуктів, як безпечність, відповідність санітарно-гігієнічним нормам, доступність, прозорість тощо [182].

Прогнозування є важливою функцією організаційно-економічного механізму стимулювання суб'єктів сільського зеленого туризму. Отримання науково обґрунтованих варіантів ведення діяльності у сфері сільського зеленого туризму на рівні регіону, ризиків виникнення непередбачуваних ситуацій, моніторинг стану природно-ресурсного потенціалу регіону сприяють дієвості механізму. Моніторинг в туризмі – це комплексні дослідження спеціально визначених туристичних показників, які дають змогу на основні оцінки й прогнозування їх стану підтримувати ухвалення відповідних рішень на всіх рівнях відомчої та загальнодержавної діяльності в сільському зеленому туризмі.

Для спрощення та реалізації досліджуваних процесів необхідно створити кадастр природних туристичних ресурсів, який дозволить систематизувати зведені відомості щодо їх оцінки. За допомогою кадастру оцінюють еколого-економічне значення природно-ресурсного потенціалу загалом та окремих об'єктів туризму, вирішують питання їх раціонального використання [182].

Важливою функцією організаційно-економічного механізму стимулювання підприємництва у сфері сільського зеленого туризму є стандартизація досліджуваної діяльності. Згідно статті 18 Закону України «Про туризм», українська державна система стандартизації у сфері туристичної діяльності спрямована на вирішення таких завдань [137]:

- захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорони майна та довкілля;
- підвищення якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів;
- забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій;
- взаємозамінність і сумісність товарів, робіт, послуг, їх уніфікація;

– створення нормативної бази функціонування систем стандартизації та сертифікації товарів, робіт, послуг.

Іншою, не менш важливою функцією досліджуваного механізму є сертифікація. Обов'язкова та добровільна сертифікація садиб сільського зеленого туризму є перспективним інструментом досліджуваного механізму. Сертифіковані садиби мають вищу цінність, що приваблює туристів. Практика сертифікації поширена в економічно розвинутих країнах. Це дозволяє прогнозувати збільшення обсягів іноземного туризму у сертифіковані садиби туристичних регіонів України. Крім того, в Україні вже є чинна система екологічної сертифікації «Зелена садиба» [171], яка побудована на принципах зменшення шкідливого впливу агротуристичного об'єкта як на екологію, так і збереження довкілля, підтримка народних традицій та ремесел, підтримка місцевої економіки, розвиток екологічно-сприятливих видів розваг і відпочинку.

Категоризація садиб у свою чергу забезпечить прозорість пропозиції для клієнта, контроль якості продукту, різноманітність пропозиції та різницю в ціні. На сьогодні існує проблема, оскільки в нашій державі категоризація є добровільною. Необхідно закріпити категоризацію (наприклад, вже наявну - «Українська гостинна садиба») в законодавчому порядку, і це повинно вирішуватися на державному рівні. Вирішення цієї проблеми позитивно вплине на розвиток сільського зеленого туризму, а саме: в майбутньому самі власники агроосель будуть зацікавлені у проведенні категоризації для підвищення рівня своєї діяльності та наближення до міжнародних стандартів. Окрім того, система категоризації буде використовуватись організаціями, які займаються рекламою агроосель, а це в свою чергу передбачає відповідність якості та ціни продукту (послуги) і може використовуватись як маркетинговий інструмент у зростанні популярності садиби [182].

Ключовим аспектом у наборі функцій організаційно-економічного механізму стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму є організація навчання та підготовка кваліфікованих кадрів для підприємств цієї сфери. Особливу увагу слід приділити екологічній освіті як сільського

населення, так і туристів. Актуальність цього питання зростає через підвищення конкуренції, розвиток підприємництва в індустрії гостинності, інтеграційні процеси з Європейським Союзом та світовими організаціями, а також глобальні тенденції до швидкого розвитку сільського туризму. Крім того, важливим є зростання значення туризму в економіках країн і регіонів із перспективним розвитком цієї галузі, формування стандартів якості обслуговування у садибах тощо. У підсумку, функції організаційно-економічного механізму мають на меті забезпечити ефективну координацію всіх його складових.

Удосконалення мотиваційного апарату у формуванні державної політики розвитку сільського туризму в Україні вимагає також визначення методів та інструментів, які мають бути включені до організаційно-економічного механізму стимулювання і підтримки підприємництва у сфері сільського зеленого туризму. Завдяки аналізу попередніх наукових напрацювань [94; 182; 107; 8] та результатам власних досліджень вдалося конкретизувати методи (адміністративні, правові, соціально-психологічні, організаційні, економічні) та інструменти (фінансові, маркетингові, інформаційно-освітні, нормативно-правові, інституційно-організаційні) стимулювання і підтримки СЗТ, перелік та взаємозв'язок яких зображено на рис. 3.4. Запропоновані методи та інструменти є основою для розробки і реалізації ефективних заходів державної політики у сфері сільського туризму. Серед необхідних заходів для розвитку сільського туризму в Україні ми виділили наступне:

- удосконалення нормативно-правової бази для регулювання діяльності у сфері сільського туризму;
- розробка та впровадження державних і регіональних програм розвитку туризму, які інтегрують сільський туризм у загальну стратегію економічного зростання регіонів;
- проведення навчальних програм для підприємців у сфері сільського туризму з метою підвищення їхньої компетентності у сталому управлінні бізнесом, створення консультативних центрів для надання інформаційної та юридичної допомоги підприємцям;

- розробка регіональних туристичних брендів та створення інформаційно-просвітницьких кампаній (в т.ч. організація виставок, фестивалів) для популяризації сільського туризму серед громадян України та міжнародних туристів;
- створення кластерів СЗТ, які об'єднують громади, підприємців та місцеву владу для спільного розвитку туристичних маршрутів і продуктів;
- запровадження стандартів якості послуг, включаючи екологічні норми, вимоги до безпеки, сертифікації та категоризації;
- кредитування підприємств СЗТ за зниженими ставками через державні банки або фонди підтримки підприємництва, використання податкових пільг для суб'єктів сільського туризму, які впроваджують екологічні або культурно-орієнтовані ініціативи;
- надання державних субсидій, грантів чи дотацій для розвитку інфраструктури, організації маркетингових кампаній або навчання кадрів у сфері СЗТ;
- сприяння впровадженню цифрових платформ для бронювання послуг сільського туризму;
- впровадження ефективної системи збору та обробки інформації про стан та розвиток сільського туризму в країні;
- стимулювання використання екологічних технологій, таких як альтернативні джерела енергії в туристичних садибах і т.д.

Реалізація наведених методів, інструментів та заходів сприяє не лише розвитку сільського туризму, а й загальному соціально-економічному розвитку сільських територій. Організаційно-економічний механізм стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму має значний потенціал у забезпеченні економічних, екологічних і соціальних вигод (рис. 3.4). Даний механізм зокрема створює умови для забезпечення сталого розвитку, підвищення економічної ефективності, збереження довкілля та поліпшення соціальної ситуації сільських територій.

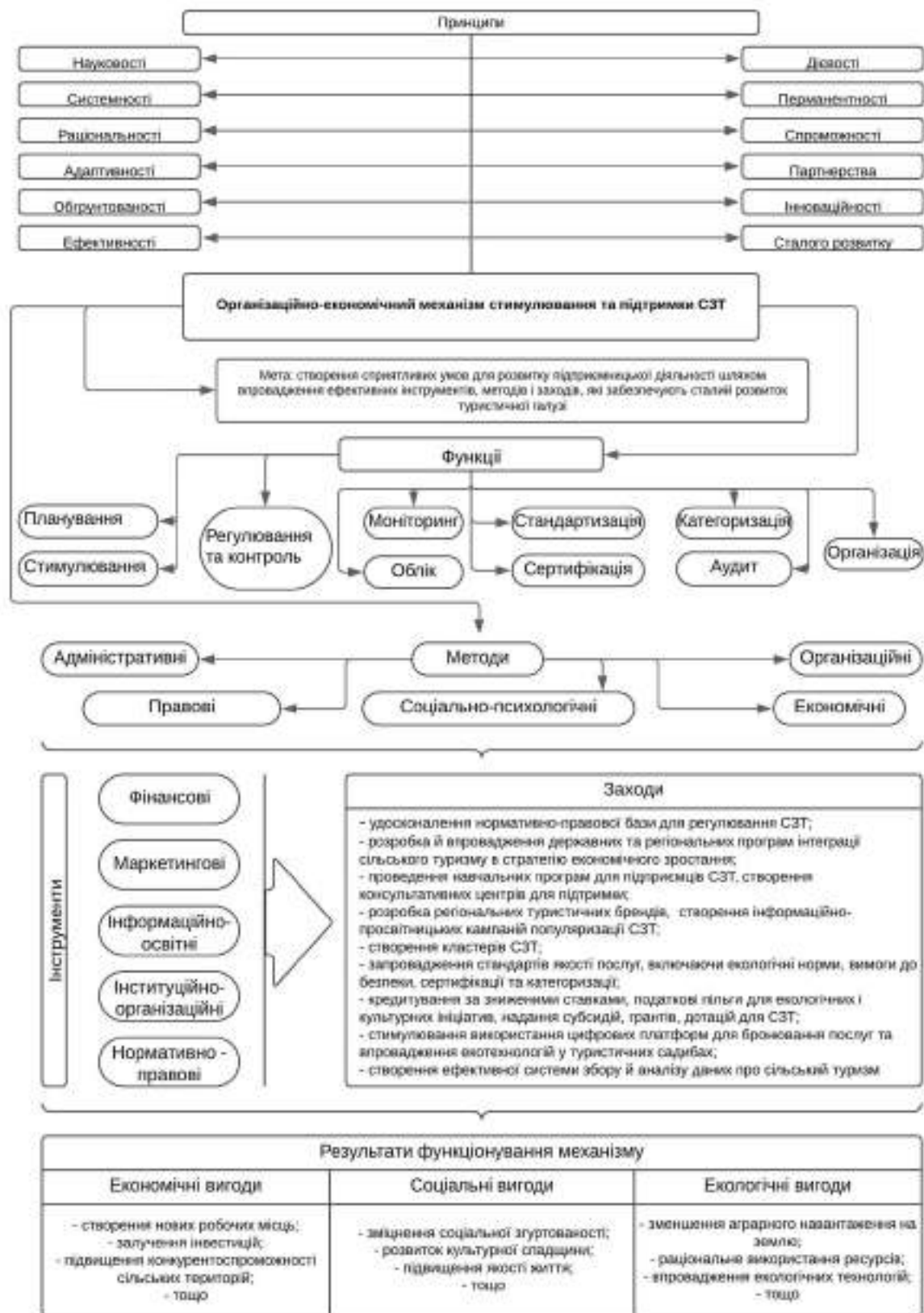

Рис. 3.4. Організаційно-економічний механізм підтримки та стимулювання сільського зеленого туризму в Україні

Джерело: власна розробка

З огляду на масштаби та серйозність економічних викликів, з якими стикається Україна в умовах глобальної економічної кризи, нагальною потребою є розробка та впровадження організаційно-економічного механізму, який стимулюватиме розвиток підприємств у сфері сільського зеленого туризму. Цей підхід не лише сприятиме збільшенню внутрішнього туристичного потоку та створенню робочих місць для сільського населення з високою віддачею, але й надасть можливість активізувати інвестиційну діяльність.

Формування прозорих і привабливих «бізнес-кейсів» для потенційних інвесторів, заснованих на раціональному використанні природних ресурсів та інтеграції місцевих ініціатив у загальнонаціональну стратегію, здатне стати потужним каталізатором для залучення фінансових вкладень. Розвиток цієї сфери забезпечить не лише короткостроковий ефект у вигляді зростання зайнятості, але й стане основою для довгострокового оздоровлення економіки, сприяючи регіональній диверсифікації та сталому розвитку.

Висновки до розділу 3

1. У висновку можна зазначити, що стратегічний розвиток туристичної галузі, зокрема сільського зеленого туризму, є важливим напрямом забезпечення економічного, соціального та екологічного зростання сільських територій України. Формування конкурентоспроможного туристичного продукту сприяє не лише задоволенню потреб споживачів, але й активізує соціально-економічні процеси в регіонах, зберігаючи при цьому екологічну рівновагу та культурно-історичну спадщину. Розвиток альтернативних форм туризму, таких як сільський зелений туризм, дозволяє ефективно використовувати унікальний природно-ресурсний потенціал України та сприяє інтеграції країни у світовий ринок туристичних послуг.

2. Здійснений SWOT-аналіз сільського туризму в Україні дозволив визначити сильні та слабкі сторони, оцінити можливості розвитку даного виду туризму та його проблеми (загрози). До конкурентних переваг сільського

туризму слід віднести його економічну доступність, наявність житлової бази для ведення бізнесу селянами, багату історично-культурну спадщину, ефективність у процесі реабілітації військових, тощо.

3. У сучасних умовах необхідність визначення стратегічних пріоритетів розвитку сільського зеленого туризму набуває особливого значення. Ефективна стратегія має забезпечити координацію зусиль держави, місцевих громад і підприємницького сектору для створення умов, які сприятимуть диверсифікації туристичних продуктів, підвищенню їхньої конкурентоспроможності та забезпеченню сталого розвитку регіонів. Ефективною формою співпраці в туристичному секторі є кластерний підхід. Світовий досвід демонструє, що реалізація кластерних ініціатив забезпечує швидший економічний розвиток за умови підтримки держави. Формування туристичних кластерів, зокрема Подільсько-Буковинського, сприяє створенню єдиного туристичного продукту, залученню інвестицій, розвитку інфраструктури та збереженню культурної й природної спадщини. Це дозволяє підвищити конкурентоспроможність регіонів, стимулювати місцеву економіку, створювати нові робочі місця та знижувати собівартість послуг. Спільні зусилля бізнесу, громадськості та держави є ключовими для впровадження кластерної моделі, що сприятиме сталому розвитку сільських територій і вирішенню їхніх соціальних та економічних проблем.

4. Розвиток сільського зеленого туризму, зокрема з екологічною спеціалізацією, має значний бізнес-потенціал для сільських територій України. Поєднання екологічного підходу та економічної діяльності в туризмі сприяє стійкому розвитку регіонів. Для ефективного використання цього потенціалу необхідне державне стимулювання на засадах територіальної концентрації та активізації місцевих громад, зокрема через розширення повноважень місцевої влади. Сільський туризм здатний вирішувати екологічні проблеми через зменшення аграрного навантаження, збереження біорізноманіття, впровадження екологічної освіти, підтримку органічного виробництва, раціональне використання водних та інших ресурсів і розвиток кругової економіки.

Туристичні об'єкти, орієнтовані на екологічну дружність, стимулюють використання відновлюваних джерел енергії та сприяють відновленню зелених насаджень і традиційних ремесел. Загалом, сільський зелений туризм інтегрує економічний розвиток із природоохоронними заходами, створюючи нові можливості для покращення екологічної ситуації та підвищення якості життя в сільських громадах.

5. Визначено, що організаційно-економічний механізм стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму – це єдина структурно-функціональна система, що включає взаємозв'язки між складовими елементами цього механізму, а також регулювання їхньої взаємодії для досягнення цілей стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму. У процесі формування організаційно-економічного механізму визначено його мету, принципи, а також функції. Конкретизовано методи (адміністративні, правові, соціально-психологічні, організаційні, економічні), інструменти (фінансові, маркетингові, інформаційно-освітні, нормативно-правові, інституційно-організаційні) стимулювання і підтримки СЗТ, сформовано перелік необхідних заходів для розвитку сільського туризму в Україні. Реалізація заходів, спрямованих на розвиток сільського зеленого туризму, має значний вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій. Організаційно-економічний механізм підтримки та стимулювання суб'єктів у цій сфері забезпечує економічні, соціальні та екологічні вигоди.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі узагальнено теоретичні і методичні засади розвитку сільського туризму як фактора соціально-економічного розвитку сільських територій та розроблено науково-методичні і практичні рекомендації щодо підвищення економічної та соціальної ефективності розвитку сільського зеленого туризму. Отримані результати дають змогу зробити висновки, що мають як теоретичне, так і практичне значення, підтверджуючи досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань.

1. В Україні сільський зелений туризм перебуває на етапі становлення як самостійної галузі (починаючи з 90-х років 20-го століття) та набуває дедалі більшої популярності. На основі аналізу наукових підходів і систематизації сучасної термінології щодо визначення сутності поняття «сільський зелений туризм», його відмінностей від екологічного туризму та агротуризму, було узагальнено концептуальне розуміння дефініцій. Відповідно до авторського бачення, сільський зелений туризм (сільський туризм) - це підприємницька діяльність і відпочинковий вид туризму, що зосереджений на сільських територіях і передбачає залучення майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, а також використання природного, культурного, етнографічного та соціального потенціалу регіону. Серед передумов, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму виділено природно-кліматичні умови, наявність малозаселених та екологічно не змінених територій, багату культурно-історичну спадщину.

2. Сільські території відіграють важливу роль у національній економіці, проте їх монофункціональність лише посилює соціально-економічні проблеми, такі як скорочення частки сільського населення; міграція селян в міста або закордон, особливо молоді; низький рівень народжуваності та високий рівень смертності; зниження рівня зайнятості та високий рівень безробіття; висока питома частка сільського господарства у структурі економіки сільських територій, нижчий рівень і якість життя, порівняно з містом тощо. Інтеграція

сільського туризму в економіку сільських територій може стати ключовим фактором для сталого розвитку цих територій, забезпечуючи диверсифікацію економіки, підвищення зайнятості, додатковий дохід для селян, збереження культурної спадщини та розвиток інфраструктури.

3. Україна має значний туристично-рекреаційний потенціал, що базується на природних ресурсах, історико-культурних пам'ятках, курортних зонах і кліматичних умовах, хоча їхній розподіл є нерівномірним по території країни. Природно-заповідний фонд (ПЗФ) продовжує зростати, але темпи збільшення залишаються низькими через вплив війни, зокрема втрату доступу до важливих заповідників. Незважаючи на значні виклики, туристична галузь демонструє здатність до адаптації й відновлення, що підтверджується її внеском у ВВП на рівні 11,82 % та зростанням податкових надходжень навіть у складних умовах. Разом із цим, сектор туризму і культури зазнав значних збитків, що вимагає масштабних інвестицій для відновлення, оцінених на рівні 8,9 мільярда доларів США, що підкреслює необхідність стратегічного підходу до розвитку галузі.

4. Сільський зелений туризм в Україні демонструє позитивну динаміку розвитку, особливо на тлі зростання внутрішнього туризму. Проте галузь залишається значною мірою «тінізованою», оскільки 80–90 % садиб працюють без офіційної реєстрації. На 2023 рік в Україні було зареєстровано 462 садиби, зокрема 58 — у Хмельницькій області, що свідчить про поступове зростання, але все ще не досягнення довоєнних показників. Характерною ознакою сільського туризму Хмельниччини є нерівномірність розподілу садиб. У процесі дослідження встановлено, що сільські території з високою концентрацією садиб характеризуються нижчим рівнем безробіття та міграції, вищою зайнятістю і кращим рівнем життя населення, що підкреслює ефективність сільського туризму для вирішення соціально-економічних проблем сільських територій. Розвиток сільського зеленого туризму в Україні значною мірою залежить від модернізації інфраструктури сільських територій. Незадовільний стан стан дорожньо-транспортної інфраструктури, ускладнений доступ до медичних

послуг, недостатня кількість об'єктів роздрібної торгівлі та об'єктів розважальної інфраструктури є перешкодами для успішного функціонування СЗТ. Попри позитивні зрушення такі як збільшення житлового фонду та покращення благоустрою, рівень задоволеності умовами проживання залишається низьким. Модернізація інфраструктури сільських територій є ключовим чинником підвищення якості життя, активізації підприємницької діяльності, розвитку сільського зеленого туризму, зміцнення конкурентоспроможності регіонів та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

5. Визначення стратегічних пріоритетів розвитку сільського зеленого туризму є важливим кроком для забезпечення сталого розвитку територій. Координація зусиль держави, місцевих громад і підприємницького сектору у рамках стратегії розвитку сприятиме диверсифікації туристичних продуктів, підвищенню їхньої конкурентоспроможності та економічному зростанню. Ефективною формою співпраці є кластерний підхід, який, за умови підтримки держави, дозволяє створювати єдиний туристичний продукт, залучати інвестиції, розвивати інфраструктуру, зберігати природну й культурну спадщину, підвищуючи конкурентоспроможність регіону.

6. Сільський зелений туризм з екологічною спеціалізацією має значний потенціал для сталого розвитку сільських територій України. Він сприяє вирішенню екологічних проблем, зокрема зниженню аграрного навантаження, підтримці органічного виробництва та раціональному використанню ресурсів. Екологічно дружні туристичні об'єкти стимулюють використання зеленої енергії та збереження природного середовища. Державне стимулювання та активізація місцевих громад, зокрема через розширення повноважень місцевої влади, є ключовими умовами для ефективного використання зазначеного потенціалу.

7. Удосконалення концептуальних положень формування організаційно-економічного механізму стимулювання та підтримки суб'єктів сільського зеленого туризму представлені як комплекс методів, інструментів і заходів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності у сфері

внутрішніх туристичних послуг. Його реалізація забезпечує економічні, соціальні та екологічні вигоди, зокрема сприяє активізації підприємництва, створенню нових робочих місць, зростанню інвестиційного потенціалу та подоланню кризових явищ у сільській місцевості.

Реалізація запропонованих у дисертації наукових узагальнень і практичних рекомендацій сприятиме вирішенню соціально-економічних проблем сільських територій України та їх подальшому розвитку шляхом стимулювання підприємницької діяльності у сфері сільського туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авчухова А. М., Кочемировська О. О. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. 2013. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-problem-rozvitku-socialnoi-infrastrukturi-silskikh> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Аналітичний звіт з науково-дослідної роботи «Аналітичне дослідження втрат туристичної індустрії від війни в Україні» / Ткаченко Т. І. та ін. Київ, 2023. 35 с. URL : <https://nto.ua/assets/files/ntou-library-war-%D0%86mpact-analysis.pdf> (дата звернення: 22.03.2024).
3. Андрусак Н. С. Рекреаційно-туристичні кластери як ефективний інструмент міжрегіональної та міжнародної співпраці. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 28. С. 75-86.
4. Басанець О. Деградація. Якщо не почати дбати про ґрунти сьогодні, завтра вже буде пізно. *Superagronom* : веб-сайт. 2020. URL : <https://superagronom.com/articles/389-degradatsiya-yakscho-ne-pochati-dbati-pro-grunti-sogodni-zavtra-vje-bude-pizno> (дата звернення: 25.08.2023).
5. Басюк Д. І., Срібна С. В., Примак Т. Ю. Досвід країн європейського союзу щодо розвитку смарт-дестинацій. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. DOI : 10.32702/2307-2105-2019.1.8. (дата звернення: 08.02.2024).
6. Биркович В. І. Сільський «зелений» туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 138–143.
7. Білецька Г. А. Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області. *Вісник Хмельницького національного університету*. Хмельницький, 2010. № 10, т 2. С. 245–247.
8. Білецька І. М., Барна М. Ю. Теоретико-методичні засади та організаційно-економічний механізм розвитку підприємств туризму на інноваційних засадах. *Функціонування та перспективи розвитку туристичної галузі України* : колективна монографія. Львів : Вид-во ЛТЕУ, 2018. 367 с.

9. Босовська М. В. Семантична модель формування структури туристичного кластеру. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Полтава, 2014. № 3 (65). С. 92-97.
10. Бурова О. Б. Сільський зелений туризм як один із напрямків підвищення рівня життя населення (на прикладі Херсонської області). *Економіка. Фінанси. Право*. 2015. № 10 (2). С. 7–9.
11. Бялковська О. А., Махиня С. О. Роль інфраструктури сільських територій у розвитку сільського зеленого туризму. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. DOI : 10.32782/2524-0072/2024-67-56 (дата звернення: 15.10.2024).
12. Васильєв В. Головна мета сільського туризму – це новий туристичний продукт. *Туризм сільський зелений*. 2008. № 4. С. 10–13.
13. Васильчак С. В., Семак С. С. Формування конкурентоспроможності туристичних підприємств у контексті забезпечення економічної безпеки. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 3 (37). С. 61-64. URL : <http://www.evd-journal.org/download/2014/2014-3/09-Vasilchak.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).
14. Використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарських культур. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vmod/arch_vmodsg_u.htm (дата звернення: 02.07.2023).
15. Вірченко В. Кузьменко А. Синергетичний підхід в економічних дослідженнях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2009. Вип. 110. С. 34-36. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_110_11 (дата звернення: 01.06.2024).
16. Власенко І. В., Іващенко Г. В. Функціонування сільського зеленого туризму в умовах ринкової економіки України. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 1 (25). С. 218–233.
17. Внутрішній туризм та зацікавленість молоді в ньому. U-Report : веб-сайт. URL : <https://ukraine.ureport.in/story/1515/> (дата звернення: 20.05.2023).

18. Волошенко С. С. Агротуризм як форма підприємництва в сільській місцевості регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2011. Спецвип. 33, ч. 3. С. 29–35. (Серія : Економіка).
19. Воронін М. Кліматичний саміт у Глазго COP26: що це, чому важливо й чого від нього очікувати. BBC NEWS : веб-сайт. 2021. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59076302> (дата звернення: 15.11.2023).
20. Габчак Н. Сільський туризм Закарпаття. *Збірник наукових статей викладачів кафедри суспільних дисциплін Закарпатського державного університету*. 2008. Вип. 2. С. 12–19.
21. Габчак Н., Габчак С. Внутрішній туризм України: тенденції, проблеми та можливості розвитку у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-67> (дата звернення: 11.02.2024).
22. Гаврилюк А. Деградація ґрунтів в Україні набирає обертів. *Agrotimes* : веб-сайт. 2021. URL : <https://agrotimes.ua/agronomiya/degradacziya-gruntiv-v-ukrayini-nabyraye-obertiv/> (дата звернення: 20.04.2024).
23. Газуда Л. М., Ерфан В. Й., Газуда С. М. Сільський розвиток регіону : монографія. Ужгород : Сабов А. М., 2015. 250 с. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16084> (дата звернення: 05.03.2023).
24. Газуда С., Андріанова В., Салдан Т. Конкурентні переваги регіонального розвитку сфери туризму. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 106-110. URL : <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/22.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).
25. Глобальні екологічні проблеми та стійкий туристичний розвиток / Премович Дж. та ін. *Екологія*. 2013. № 70. С. 305-310.
26. Головне управління статистики у Хмельницькій області : офіційний сайт. URL : <https://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm> (дата звернення: 20.06.2024).

27. Головня О. М. Забезпечення розвитку сталого туризму в умовах глобальних екологічних викликів. *Бізнес Інформ*. 2023. № 9. С. 152–161. DOI : <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-9-152-161>. (дата звернення: 18.09.2024).
28. Головня О. М. Соціально-економічні аспекти розвитку міжнародного туризму під впливом глобалізаційних чинників. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 1. С. 56–71. DOI : <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2021-1-4>. (дата звернення: 07.06.2024)
29. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики : монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень. Львів, 2009. 370 с.
30. Гончаров Ю. В. Сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку загального піднесення економічного рівня регіону. *Інтелект XXI*. 2014. № 3. С. 41–45.
31. Горин Г. В. Рекреаційно-туристичний потенціал Західного регіону України у контексті транскордонного співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 2 (106). С. 171-178. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_2_20 (дата звернення: 19.03.2024).
32. Горішевський П. В., Васильєв В. П., Зінько Ю. В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі. Івано-Франківськ : Місто-Н, 2003. 148 с.
33. Грабовенська С. П. Конкурентоспроможність територіальних ринків туристичних послуг в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2017. 222 с.
34. Гукалова І. В. Демографічні та соціальні чинники розвитку сільської місцевості в Україні: тенденції змін. *Український географічний журнал*. 2023. № 2. URL : https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2023_02_3_3.pdf (дата звернення: 11.04.2024).
35. Гулич О. І. Концептуальна модель екологічно збалансованого рекреаційного природокористування та ринкові механізми: шляхи інтеграції. *Регіональна економіка*. 2010. № 3. С. 122-128.

36. Гусарєв С. Д. Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 655 с. URL : <https://www.info-library.com.ua/books-book-157.html> (дата звернення: 02.10.2022).

37. Дармостук Д. Г. Розвиток сільського туризму через створення туристичних кластерів. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 4 (55). С. 146-151. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2016_4_24 (дата звернення: 12.04.2024).

38. Демко В. С. Бізнес-потенціал екологічного туризму: перспективи розвитку для України та Європейського Союзу. *Стратегія якості у промисловості і освіті* : зб. доп. у вигляді статей XIV Міжнар. конф. / упоряд. : Хохлова Т. С., Ступак Ю. О. Дніпро-Варна, 2021 р. Т. I. С. 218-396.

39. Демко В. С. Зелений туризм в системі економічного розвитку сільських територій України : дис. ... д-р філософії з економіки : 051 / НУБіП України. Київ, 2021. 268 с. URL : http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/17393/1/dis_pdf.pdf (дата звернення: 19.08.2023).

40. Демко В. С. Передумови розвитку зеленого туризму: глобальний, національний і регіональний виміри. *Регіональна економіка*. 2019. № 2. С. 90-97. DOI : http://www.re.gov.ua/re201902/re201902_090_DemkoVS.pdf (дата звернення: 21.11.2023).

41. Демко В. С. Сільський зелений туризм як перспектива розвитку домогосподарств. *Пріоритети розвитку підприємств у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22 листоп. 2018 р. Кропивницький : РВЛ ЦНТУ, 2018. С. 83-85. URL : <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/11605> (дата звернення: 04.07.2022).

42. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

43. Динаміка земельного фонду: як змінилися земельні ресурси України після 24 лютого 2022 року / Николук О. та ін. ; Центр досліджень продовольства

та землекористування. 2023. 12 с. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad_2_ukr.pdf (дата звернення: 11.03.2024).

44. Долинська О. О. Сільський туризм Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Одеського національного університету*. Одеса, 2021. Т. 26, № 1 (38). С. 105-116. DOI : [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2021.1\(38\).234683](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2021.1(38).234683). (дата звернення: 30.05.2023).

45. Дуга В. О. Історія зародження та розвитку сільського туризму. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 64-69. DOI : <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-11> (дата звернення: 15.04.2022).

46. Дудзяк О. А. Вплив сільського туризму на розвиток сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. № 2 (48). С. 133-136.(Серія : Економіка).

47. Дудзяк О. А. Значення екології для розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2019. № 6. С. 55–58.

48. Дудзяк О. А. Порівняльна характеристика розвитку сільського зеленого туризму (агротуристички) в західних регіонах України та прикордонних регіонах Польщі. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6190> (дата звернення: 30.05.2023).

49. Дудзяк О. А. Розвиток сільського туризму як фактор економічної активності населення : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Кам'янець-Подільський, 2013. 125 с.

50. Дудзяк О. А. Сільський туризм один з видів диверсифікації аграрного бізнесу і розвитку сільських територій. *Сучасний рух науки* : тези доп. V міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Дніпро, 7-8 лют. 2019 р. Дніпро, 2019. С. 233-236.

51. Дудзяк О. А. Сільський туризм як елемент диверсифікації сільського господарства та розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. 2017. № 10. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5801> (дата звернення: 21.08.2023).

52. Дудзяк О. А., Славіна Н. А., Гуменюк І. І. Вплив польського досвіду на розвиток сільського туризму в українському селі. *Агросвіт*. 2018. № 24. С. 10-13.
53. Дудзяк О. А., Славіна Н. А., Гуменюк І. І. Санаторно-курортна діяльність як фактор розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/14.pdf (дата звернення: 03.05.2024).
54. Екологічний паспорт Хмельницької області 2022 рік. URL : https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=7157 (дата звернення: 17.10.2023).
55. Енциклопедія інновацій / підгот. : Бохан А. В. та ін. ; за ред. Романа Дяківа. Київ : Міжнар. екон. фундація, 2012. 599 с.
56. За останні 130 років українські землі втратили 30% гумусу. SuperAgronom : веб-сайт. 2021. URL : <https://superagronom.com/news/14535-za-ostanni-130-rokiv-ukrayinski-zemli-vtratili-30-gumus> (дата звернення: 16.07.2023).
57. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_znsmv_u.htm. (дата звернення: 25.05.2024).
58. Зайцева В. М. Формування стратегії сталого розвитку туризму. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Вип. 2. С. 50-57. (Серія : Менеджмент інновацій). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumi_2013_21_2_10 (дата звернення: 11.04.2024).
59. Зайцева В. Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (8). С. 55–65. URL : <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/FViS-2012-2/055-65.pdf>. (дата звернення: 20.12.2023).
60. Закладено фундамент Подільсько-Буковинського туристичного кластера: про розвиток туризму домовилися Кам'янець-Подільський, Хотин, Стара Ушиця і Китайгород на Хмельниччині. Прес-служба Апарату Верховної

Ради України. Опубл. 27 червня 2023. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/238080.html (дата звернення: 08.05.2024).

61. Запоріжжя: від Хортиці до Азовського моря. Туроператор «Відвідай» : веб-сайт. URL : <https://vidviday.ua/tur-u-zaporizhzhya-azovske-more>. (дата звернення: 29.06.2024).

62. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук Л. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14> (дата звернення: 14.03.2024).

63. Зеліско Н. Б. Ефективність виробництва та використання кормів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Львів, 2009. 22 с.

64. Зінчук Т. О., Усюк Т. В. Зелений туризм в умовах сталого розвитку та викликів світової економічної кризи. *Проблеми економіки*. 2020. № 3. С. 11–17. DOI : <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-3-11-17>. (дата звернення: 25.08.2023).

65. Зінчук Т., Ковальчук О., Усюк Т. Модернізаційна парадигма європейської політики сільського розвитку: інституційний підхід, виклики, перспективи. *Економіка України*. 2024. № 67. С. 51-76.

66. Іванишин В. І., Бялковська О. А. Значення вищої освіти для розвитку сільських територій та формування сільських лідерів. *Ефективна економіка*. 2022. № 4. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10160> (дата звернення: 18.05.2023).

67. Імплементація європейських засад сільського розвитку в Україні : монографія / за ред. О. М. Бородіної ; НАН України, ДУ Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2018. 300 с.

68. Інфляційний звіт. Жовтень 2023 р. / Національний банк України. 2023. 49 с. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q4.pdf?v=4 (дата звернення: 11.02.2024).

69. Калачевська Л. І. Зелений туризм як напрям інноваційного розвитку сільських територій. *Держава та регіони*. 2018. № 6 (105). С. 25-31. (Серія : Економіка та підприємництво).

70. Калачевська Л. І. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій: світові та національні тенденції. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 137–143. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/21.pdf (дата звернення: 25.02.2024).

71. Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г., Алещенко Л. О. Формування конкурентних переваг суб'єктів туристичної галузі. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 45-55.

72. Кифяк В. Ф. Стратегія розвитку територіально-рекреаційної системи: теорія, методологія, практика : монографія. Київ ; Чернівці : Книги ХХІ, 2010. С. 432.

73. Конституція України : прийнята 28.06.1996 р. № 254к / 96-ВР. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.04.2024).

74. Корінець Р. Сільський розвиток : посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад. Київ : Лопатіна О. О., 2023. 158 с. URL : <https://hromady.org/wp-content/uploads/2023/04/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA-.pdf> (дата звернення: 16.03.2024).

75. Король М. М., Атаманчук В. В. Аналіз європейського досвіду організації зеленого туризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6, ч. 2. С. 30-33. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/4.pdf (дата звернення: 17.10.2024).

76. Костюк І. В. Поняття стратегії економічного розвитку країни: соціальний вимір. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.10. С. 212–218. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24 (дата звернення: 12.09.2023).
77. Кравченко О. В. Поняття стратегії розвитку підприємства. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Суми, 2013. № 1 (22). С. 267–272. URL : <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/56019/6/Kravchenko.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).
78. Кравчук А. О. Управління розвитком діяльності суб'єктів сільського зеленого туризму : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Чернігів, 2015. 239 с.
79. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень : науковий посібник. Київ : Кондор, 2006. 206 с.
80. Крючкова М. І. Теоретичні підходи до визначення понять «розвиток», «економічний розвиток», «економічне зростання». *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Суми, 2014. Вип. 5. С. 25-29. (Серія : Економіка і менеджмент).
81. Кузик С. П., Рутинський М. Й., Кузик П. С. Соціально-економічне значення сільського зеленого туризму в контексті сучасних пріоритетів розвитку сільських зелених територій України. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України*. Київ, 2011. Вип. 163. URL : http://tourlib.net/statti_ukr/kuzyk.htm (дата звернення: 28.08.2023).
82. Левицька І. В. Аналіз просторової диференціації туристсько-рекреаційного потенціалу інфраструктури туризму у Вінницькій області. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2013. № 4. С. 187–198. (Серія : Економічні науки).
83. Леонт'єва Ю. Ю. Формування та реалізація стратегії розвитку регіональної туристичної дестинації : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Харківська національна академія міського господарства. Харків, 2010. 195 с.
84. Лінцова Н. Ю. Диференціація сільських стилів життя в умовах соціальних трансформацій. *Вісник Харківського національного університету*

ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. Вип. 36. С. 68–74. (Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи).

85. Мамчин М. М., Жагальок І. І., Добуш Ю. Я. Тенденції розвитку інфраструктури українського села. *Вісник НУ «Львівська політехніка» : Логістика*. 2007. № 594. С. 455-460. URL : <https://vlp.com.ua/files/68.pdf> (дата звернення: 16.03.2024).

86. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 343 с.

87. Матвійчук Л. Ю., Тищук І. В. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : монографія. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2017. 260 с.

88. Махія С. О. Вплив міграційних процесів на сільські території та роль сільського туризму. *Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності* : II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. науковців та здобувачів вищої освіти, м. Кам'янець-Подільський, 17 квіт. 2024 р. / Заклад вищої освіти «Подільський державний університет». Кам'янець-Подільський, 2024. URL : <http://188.190.43.194:7980/jspui/handle/123456789/12991> (дата звернення: 28.08.2024).

89. Махія С. О. Європейський шлях розвитку сільського зеленого туризму: досвід для України. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2022. № 2 (37). С. 79-84. URL : <http://pb.pdatu.edu.ua/> (дата звернення: 13.03.2024).

90. Махія С. О. Сільський зелений туризм Хмельницької області. *Молодь, освіта та наука крізь виклики сьогодення* : Міжнар. наук.-практ. конф. здобувачів освіти та молодих вчених, м. Вінниця, 1 листоп. 2023 р. / редкол. : Драбовський А. Г. та ін. Вінниця : Вінницький кооперативний інститут, 2023. С. 130-133.

91. Махія С. О. Сільський туризм як перспективний напрямок розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2024. № 14. С. 83-90.

92. Маховка В. Сільський (зелений) туризм як напрям розвитку сільських територій у Полтавській області. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19 (2). С. 130-140.

93. Мезенцева І. В. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. *Економічні науки*. 2017. Вип. 14. С. 201–207. (Серія : Регіональна економіка). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnre_2017_14_22 (дата звернення: 02.07.2024).

94. Мельниченко О. А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання туризму. *Державне будівництво*. 2010. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_2_16 (дата звернення: 14.05.2023).

95. Мигалина Ю. Ю. Розвиток санаторно-курортної справи в Україні *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2011. Вип. 3. С. 228-232. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2011_3_42 (дата звернення: 19.05.2024).

96. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку сільського (зеленого) туризму в Одеській області. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. Одеса, 2013. № 2 (181). С. 132–140.

97. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва, В. В. Бойка. Львів : Ліга-Прес, 2016. 262 с. URL : <https://ird.gov.ua/irdp/p20160804.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).

98. Населення та міграція. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL : https://stat.gov.ua/uk/topics/naselennya-ta-mihratsiya?f%5B0%5D=content_type_taxonomy_term_page%3Adataset (дата звернення: 22.03.2024).

99. Населення України за 2021 рік : демографічний щорічник / за редакцією Марії Тімоніної / Державна служба статистики України. Київ, 2022. 185 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

100. Ніколаєв К. Д. Екологізація та розвиток сільського зеленого туризму в Україні : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 153 с.
101. Ніколаєв К. Д., Ісаєнко В. М., Бабікова К. О. Збалансоване природокористування на прикладі екологізації туристичної галузі. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2009. Вип. 5 (58), ч. 1. С. 117–120. URL : <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/38396/1/117.PDF> (дата звернення: 27.03.2023).
102. Новицька С. Р. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2013. № 2. С. 164–169. (Серія : Географія).
103. Олесків М. Частка туризму у ВВП України. URL : <https://kanaldim.tv/dolya-turizma-v-vvp-ukrainy-mozhet-dostigat-10-oleskiv/> (дата звернення: 01.02.2023).
104. Онисько С. М., Біттер О. А., Крупа В. Р. Оплата праці у сільськогосподарських підприємствах при вдосконаленні системи соціального захисту населення : монографія. Львів : ЛігаПрес, 2011. 232 с.
105. Онищук Н. В. Розвиток індустрії гостинності в Україні та світі. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019 № 4 (21). С. 297-304. URL : https://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/21_2019/48.pdf (дата звернення: 11.11.2023).
106. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/opsgd/arch_oschd_u.htm (дата звернення: 12.08.2023).
107. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід : монографія / за ред. А. Ю. Парфінєнка. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 280 с.
108. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / пер. з англ. Т. Монтян. Київ : Наш час, 2012. 398 с.

109. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України : веб-сайт. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart> (дата звернення: 16.03.2024).

110. Павликівська О. Диференціація та інтеграція бухгалтерського обліку як науки: методологічний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2014. Т. 46, № 3. С. 139–147.

111. Паламарюк М. Ю. Історичні етапи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Чернівці : ЧНУ, 2009. Вип. 480/481 : Географія. С. 96–100.

112. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні : Оновлення до документу «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні» / HDC. 28 с. URL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ebrd-covidreport.pdf> (дата звернення: 20.04.2023).

113. Панюк Т. П., Лукомська О. І. Аналіз туристичної галузі України в контексті розвитку сільського зеленого туризму. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2016. № 2 (31). С. 78–85. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2016_31\(2\)__12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2016_31(2)__12) (дата звернення: 22.12.2023).

114. Папп В. В. Сільський зелений туризм як пріоритетний напрям розвитку сільських територій України. *Агросвіт*. 2015. № 18. С. 17–22.

115. Перетятко І. І. Рекреаційні ресурси України та проблеми їх раціонального використання. *Перехідні економічні системи*. 2001. Вип. 4. С. 297-299.

116. Перхач О., Сиротюк М. Геопросторовий аналіз природно-ресурсного потенціалу Львівської області. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 49. С. 266-274. (Серія географічна). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2015_49_27 (дата звернення: 20.02.2024).

117. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1-2. С. 5-20.

118. План України із заповідання цінних природних територій до 2030 р. Українська природоохоронна група : веб-сайт. URL : <https://uncg.org.ua/plan-ukrainy-iz-zapovidannia-tsinnnykh-pryrodnykh-terytorij-do-2030r-vykonanyj-na-3-5/> (дата звернення: 17.04.2024).

119. Поліщук С. О. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Ефективна економіка*. 2022. № 6. URL : <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/119> (дата звернення: 28.02.2024).

120. Поліщук С. О. Сільський туризм в умовах цифровізації. *Digital Transformations of Modernity: proceedings of the Multidisciplinary International Scientific-Practical Conference, January 24, 2022. Coimbra, Portugal*. Chernihiv : REICST, 2022. Р. 129-131. URL : https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_mult_01_2022 (дата звернення: 28.01.2024).

121. Поліщук С. О. Сільський туризм як один із чинників ефективного розвитку сільських територій. *Економіка сьогодення: планування, управління та аналіз* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 27 листоп. 2021 р. Львів, 2021. С. 23-26.

122. Полковниченко С. О., Мурай А. О. Оцінка конкурентоспроможності України на європейському ринку туристичних послуг. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/114.pdf (дата звернення: 22.11.2023).

123. Полозова Т. В., Овсяченко Ю. В. Сутність організаційно-економічного механізму функціонування підприємств промисловості. *Вісник МСУ*. 2005. № 1-2. С. 63-65.

124. Приказка С. І. Концепція сталого розвитку і проблеми економічного зростання і розвитку. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_19 (дата звернення: 22.10.2023).

125. Природа знищується швидше, ніж зберігається. Українська природоохоронна група : веб-сайт. URL : <https://uncg.org.ua/pryroda-znyshhuyetsya-shvydshe-nizh-zberigayetsya> (дата звернення: 18.04.2024).

126. Природно-заповідний фонд України. URL : <https://wownature.in.ua/oberihaymo/pryrodno-zapovidnyy-fond/> (дата звернення: 18.04.2024).

127. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (дата звернення: 17.06.2024).

128. Про Основні засади розвитку соціальної сфери села : Указ Президента України від 20 грудня 2000 року № 1356/2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356/2000#Text> (дата звернення: 17.10.2023).

129. Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України на 1998-2000 роки : Указ Президента України 29 квітня 1998 року № 389/98. Законодавство України : сайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/98?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82#w1_1 (дата звернення: 17.05.2024).

130. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text> (дата звернення: 17.10.2024).

131. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості : Проект Закону України від 07.04.2005 № 7334. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5 (дата звернення: 11.02.2024).

132. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 27.05.2024).

133. Про сільське господарство : Проект Закону України від 27.01.2012. URL : www.uniflor.biz/law/zakon-ukrajiny-pro-silskehospodarstvo.html (дата звернення: 19.04.2024).

134. Про сільський та сільський зелений туризм : Проект Закону України від 05.03.2021 р. № 5206. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/II04552A?an=18> (дата звернення: 20.04.2024).

135. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 р. №1807-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>. (дата звернення: 29.03.2024).

136. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.11.2023).

137. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 325/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 26.06.2022).

138. Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення : Проект Закону України від 05.02.2009 № 4028. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JF33W00A> (дата звернення: 17.03.2024).

139. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 471. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-programi-diyalnosti-kabinetu-ministriv-t120620> (дата звернення: 11.6.2024).

140. Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» : затверджено правлінням ГО «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні», протокол № 46 від 6 трав. 2008 р. URL : <https://www.old.greentour.com.ua/statut> (дата звернення: 30.03.2024).

141. Прушківський В. Г., Колесников В. І. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 127-132.
142. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
143. Регіони України у 2021 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2022. Ч. 1. 276 с.
144. Робоча сила України 2021 : статистичний збірник / за ред. Алли Солоп. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 214 с. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
145. Романова С. Еколого-агрохімічне обстеження сільськогосподарських угідь у зоні бойових дій. *Національний виклик: деградація ґрунтів чи відновлення їх родючості* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 9 груд. 2021 р.
146. Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. Сільський туризм : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 271 с.
147. Савенко Г. Є. Інноваційний розвиток агротуризму в Україні. *Причорноморські економічні студії*. Одеса, 2017. Вип. 22. С. 109–112. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_22_25 (дата звернення: 28.01.2024).
148. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Теоретико-методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності суб'єктів туристичної індустрії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. Львів, 2013. № 776. С. 154-163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_26 (дата звернення: 27.11.2023).
149. Саковська О. М. Роль сільського (зеленого) туризму у територіальному розвитку України. *Інфраструктура ринку*. 2023. № 71. С. 183-187. DOI : <https://doi.org/10.32782/infrastructure71-32> (дата звернення: 14.10.2024).

150. Самко О. О. Оцінка туристичного потенціалу регіону та рівня його використання. *Економічні науки* : зб. наук. пр. Луцьк, 2010. Вип. 7 (27), ч. 4. С. 129-134. (Серія : Регіональна економіка).

151. Самойлюк М. М. Трекер економіки України під час війни. Центр економічної стратегії : веб-сайт. URL : <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення: 21.03.2024).

152. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2010 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 року) : статистичний збірник. Київ : Державний комітет статистики України, 2011. 143 с.

153. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2021 року) : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 143 с.

154. Семенишин Х. М. Визначення поняття «сільські території» : соціально економічний аспект. *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2012. № 4. С. 28-32. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2012_4_5 (дата звернення: 06.11.2022).

155. Семенова М. В. Туристичний кластер як інноваційний інструмент підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві* : матеріали II Інтернет-конф., (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 167–172. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17953/1/Semenova_167-172.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

156. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/arh_szp_ed_u.html (дата звернення: 21.04.2024).

157. Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у січні-серпні 2023 року. Державна служба зайнятості : веб-сайт. URL :

https://old.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/08_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_ds_z_2023_0.pdf (дата звернення: 20.03.2024).

158. Сільське господарство України за 2021 рік : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 222 с.

159. Сільський зелений туризм – Від роз'єднаних садиб то територіальних кластерів / Авт.-упоряд. : Володимир Васильєв та ін. ; ГО «Спілка сільського зеленого туризму України». 2018. 62 с. URL : <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Rutynskyu-Silskyu-zelenyy-turyzm-2018-book.pdf> (дата звернення: 11.09.2024).

160. Сільський зелений туризм / Коберніченко Т. О. та ін. Київ : НМЦ Аграрної освіти, 2005. 76 с. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/576451/mod_resource/content/1/%D0%A1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf (дата звернення: 26.09.2023).

161. Славгородська Ю. В. Виробництво органічної продукції в Україні: стан та перспективи. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. Полтава, 2016. № 4. С. 49–54. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2016_4_11 (дата звернення: 19.02.2024).

162. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2017. № 9. С. 68–71.

163. Смолій В. А., Федорченко В. К., Цибух В. І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ : Слово, 2006. 372 с. URL : https://leksika.com.ua/15590911/turizm/turizm_ekologichniy_ekoturizm. (дата звернення: 16.10.2024).

164. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності : підручник / за заг. ред. В. Ф. Орлова. Київ : Грамота, 2006. 264 с.

165. Соколова А. А. Організаційно-економічний механізм функціонування кооперативів в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2009. № 2. С. 88–96. URL : <http://visnik.knute.edu.ua/files/2009/02/12.pdf> (дата звернення: 03.07.2024).

166. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2018 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 86 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhd2018pdf.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

167. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2019. 88 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_sdhd2019.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

168. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2020 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. 88 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_cdhd_20.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

169. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2021. 89 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_cdhd_21.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

170. Соціоекологічні пріоритети сталого розвитку сільських територій : монографія / В. І. Куценко та ін. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 351 с.

171. Спілка сільського зеленого туризму України. URL : <https://greentour.com.ua/> (дата звернення: 28.02.2024).

172. Стан органічного виробництва за 2022 рік. Органічна Україна : веб-сайт. URL : <https://organicukraine.org.ua/c/news/3577> (дата звернення: 18.07.2023).

173. Статистичний щорічник України за 2022 рік / за ред. І. Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 383 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf. (дата звернення: 30.03.2024).

174. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2021 рік. Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2022. 330 с.

175. Столярчук П., Домінюк В. Аналіз європейського досвіду організації сільського зеленого туризму та його категоризації. *Вимірювальна техніка та метрологія*. 2010. № 71. С. 175-184. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/stolyarchuk2.htm (дата звернення: 09.08.2023).

176. Сторчай Н. М., Симоненко Л. І., Довженко В. А. Фінансова спроможність бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи. *Економіка та держава*. 2020. № 2. С. 104–109. DOI : 10.32702/2306-6806.2020.2.104 (дата звернення: 07.08.2024).

177. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи / Державна служба зайнятості України. 2023. 167 с. URL : https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf (дата звернення: 16.03.2024).

178. Талавиця М., Косач І. Сучасні аспекти розвитку інфраструктури сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 2 (30). С. 85–92. URL : [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-85-92](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92) (дата звернення: 18.04.2024).

179. Тарангул Л. Л., Горленко О. І., Євтушенко Г. І. Розміщення продуктивних сил : посібник. Київ, 2000. 264 с.

180. Тимчишин-Чемерис Ю. В. Туристичний кластер – форма розвитку та успіху туристичної діяльності регіону. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2015. Вип. 4 (87). С. 44-57.

181. Тищук І. В. Зелений туризм: сутність та визначення поняття. *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології,*

моделі: колективна монографія / за наук. ред. Волошина І. М. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2016. С. 114–125.

182. Тищук І. В. Регіональні механізми стимулювання підприємництва у сфері сільського зеленого туризму : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Мукачєво, 2018. 292 с.

183. Толкач С. М. Зелений сільський туризм в Україні : бути чи не бути? *Ukraine – EU. Modern technology, business and law* : collection of international scientific papers, (Kosice, Slovakia, March 30 – April 2, 2015). Chernihiv : CNUT, 2015. Part 2 : Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work : philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. P. 340-343. URL : https://ir.stu.cn.ua/jspui/bitstream/123456789/11248/1/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f_%d0%97%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b9%20%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8%d0%b7%d0%bc.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

184. Транспорт України 2022 рік : статистичний збірник / за ред. Ірини Петренко. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 96 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_Trans_22.pdf (дата звернення: 20.01.2024).

185. Транченко Л. В. Сільський туризм як перспективний напрям зайнятості на селі. *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 104–110.

186. Туєва О. М. Правові умови забезпечення діяльності у сфері зеленого туризму. *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. наук. фах. вид. юрид. ф-ту ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». 2017. № 3. С. 103–106. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13304/1/Tueva_103-106.pdf (дата звернення: 27.08.2022).

187. Туристична діяльність в Україні у 2012 році : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2013. 272 с.

188. Туристична статистика України за 2023 р. Державне агентство розвитку туризму України : веб-сайт. URL : <https://www.tourism.gov.ua/blog/u->

2023-roci-podatkov-i-nadhodzhennya-vid-turistichnoyi-galuzi-ukrayini-viyshli-na-dovoienniy-riven (дата звернення: 10.03.2024).

189. Туристична статистика України за 9 місяців 2024 р. Державне агентство розвитку туризму України : веб-сайт. URL : <https://www.tourism.gov.ua/blog/za-9-misyaciv-2024-roku-do-derzhavnogo-byudzhetu-vid-turistichnoyi-galuzi-nadiyshlo-ponad-2-mlrd-grn> (дата звернення: 23.11.2024).

190. Туристична статистика України за I квартал 2024 р. Державне агентство розвитку туризму України : веб-сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dinamika-podatkovih-nadhodzen-po-oblastyah-zapershhi-tri-misyaci-2024-roku> (дата звернення: 16.09.2024).

191. Туристичний барометр України 2021-2022. URL : <https://nto.ua/assets/files/ntou-statistics-barometer-poster-2021-2022.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

192. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення : лютий 2022 – лютий 2023 / ред. Олена Буря ; Світовий банк, Уряд України, ЄС, ООН. Березень, 2023. 68 с. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062823034041908/pdf/P18017401fe8430010af21016afb4ebc8c4.pdf> (дата звернення: 23.03.2024).

193. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3) : лютий 2022 – грудень 2023 / ред. Анне Гіммельфарб ; Світовий банк, Уряд України, ЄС, ООН. Лютий, 2024. 206 с. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052424093538084/pdf/P18017413ae33d0631a12716104d67eee4a.pdf> (дата звернення: 26.06.2024).

194. Українські ґрунти зменшили родючість: результати дослідження. LATIFUNDIST.COM. 2021. URL : <https://latifundist.com/novosti/57741-ukransk-runti-zmenshili-rodyuchst-rezultati-doslidzhennya> (дата звернення: 30.07.2023).

195. Халімовська І. В. Екологічний туризм як чинник розвитку сучасного суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*.

2016. Вип. 67. С. 89–96. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2016_67_10 (дата звернення: 20.12.2023).

196. Хвесик М. А., Ільїна М. В. Методологічні засади диференціації сільських територій. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 12-18.

197. Хмельницької обласна військова адміністрація : офіційний веб-сайт. URL : https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=75845. (дата звернення: 07.09.2024).

198. Цілі сталого розвитку. URL : <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/2-3-3/> (дата звернення: 05.01.2024).

199. Черевко Г. В. Глобальні проблеми сільського розвитку: гендерний аспект. *Житомирський національний агроекологічний університет*. 2019. № 2 (75). С. 73-79. URL : http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9793/3/SH_2019_2_73-79.pdf (дата звернення: 02.11.2023).

200. Черевко Г. Черевко І. Зрівноважений розвиток сільських територій. *Аграрна економіка*. 2010. Т. 3, № 1–2. С. 57–64.

201. Чорнобай Л. М., Мушеник І. М. Перспективи комплексного розвитку сільських територій. *Modern Economics*. 2022. № 36. С. 152-157. DOI : [https://doi.org/10.31521/modecon.V36\(2022\)-22](https://doi.org/10.31521/modecon.V36(2022)-22) (дата звернення: 14.01.2023).

202. Шаріпов О. Тривожний відпочинок. Опубл. 31 серпня 2023. URL : <https://forbes.ua/war-in-ukraine/trivozhniy-vidpochinok-popit-na-turistichni-mistsya-vseredini-kraini-zris-u-devyat-raziv-viruchka-goteliv-na-zakhodi-ukraini-na-50-chomu-i-yak-ukraintsi-podorozhuyut-pid-chas-viyni-31082023-15301> (дата звернення: 16.02.2024).

203. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 310 с. URL : <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/SHejko-V.M.-ta-inshi-Organizatsiya-ta-metodika-naukovo-doslidnitskoyi-diyalnosti.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).

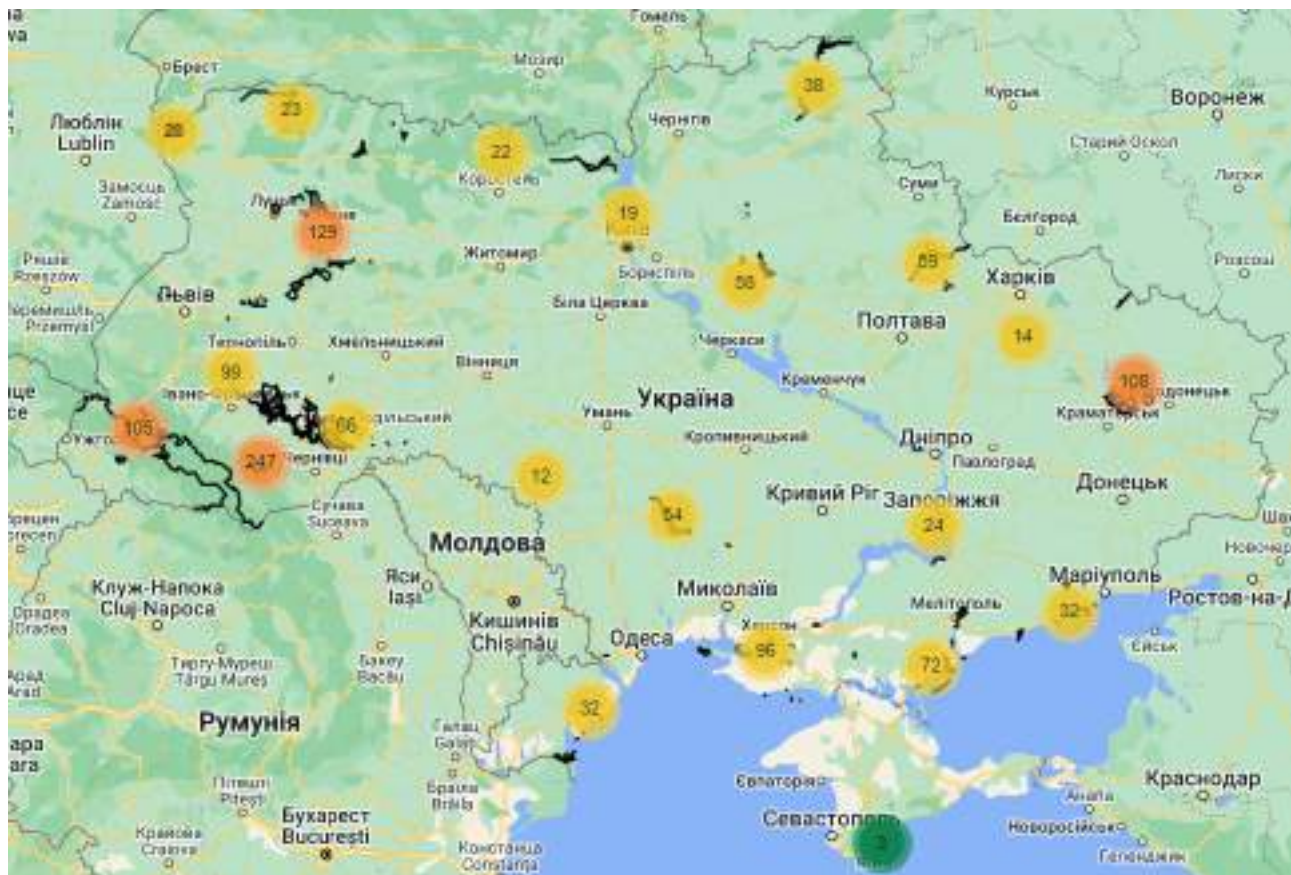
204. Agriculture and Rural Development. The World Bank. URL : <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P112526> (Last accessed: 20.03.2023).
205. Bieloborodova M. The role of rural tourism in the sustainable development of local hromadas. *Економіка і регіон*. 2022. № 4 (87). С. 86-94. URL : <http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2786>. (Last accessed: 10.03.2024).
206. CO2 emissions (kt). Climate Watch Historical GHG Emissions (1990-2020). Washington, DC : World Resources Institute. 2023. URL : <https://www.climatewatchdata.org/ghg-emissions> (Last accessed: 06.05.2024).
207. Countries in the world by population. Population by Country. Worldometers. 2024. URL : <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> (Last accessed: 13.06.2024).
208. Dodds R., Joppe M. Promoting urban green tourism: The development of the other map of Toronto. *Journal of Vacation Marketing*. 2001. Vol. 7, is. 3. P. 261–267. DOI : <https://doi.org/10.1177/135676670100700306> (Last accessed: 01.08.2023).
209. Economic Impact Research. URL : <https://wttc.org/research/economic-impact> (Last accessed: 07.01.2024).
210. Hardin Garrett. An ecolate view of the human predicament. 1980. URL : <http://tinyurl.com/t98c> (Last accessed: 16.01.2024).
211. Makhynia S. Normative and legal foundations of the functioning of rural green tourism in Ukraine. *The modern vector of the development of science* : proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference. Philadelphia, USA. 2023. P. 12-14. URL : <https://conference-w.com/wp-content/uploads/2023/07/USA.P-0607072023.pdf> (Last accessed: 28.02.2024).
212. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. 3-d ed. Elsevier Science, 2003. 288 p.
213. Räumliche Gerechtigkeit. Nachrichten der ARL, 01-02 2020. 50 Jahrgang, 112 s. URL : <https://www.arl-net.de/system/files/media-shop/pdf/nachrichten/2020-1-2/nachrichten-2020-1-2.pdf> (Last accessed: 22.02.2024).

214. Rural Infrastructure in Africa. African Monitor. Development Support Monitor. Paper series 2012. № 1. URL : <https://www.africanmonitor.org/wp-content/uploads/2017/04/African-Monitor-DSM-2012.pdf> (Last accessed: 15.03.2024).
215. Rural population (% of total population). The World Bank Group. URL : <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS> (Last accessed: 20.10.2023).
216. Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice / eds. : L. Roberts, D. Hall. Oxon and New York : CABI Publishing, 2001. 231 p.
217. Satish P. Rural infrastructure and growth: An overview. *Indian Journal of Agricultural Economics*. 2007. T. 62, №. 1. P. 1-20.
218. Spychała A., Graja-Zwolińska S. Rural tourism in Poland. *Journal of Institute of Economic Research. J.S.S. Institute of Economic Research*. October 2018. № 26. URL : https://www.researchgate.net/publication/328631966_Rural_tourism_in_Poland. (Last accessed: 11.05.2023).
219. Stephen Jones. Infrastructure Challenges in East and South Asia. *The Institute of Development Studies and Partner Organisations* : journal contribution. 2016. Vol. 37, № 3. P. 28-44. URL : https://opendocs.ids.ac.uk/articles/journal_contribution/Infrastructure_Challenges_in_East_and_South_Asia/26464468?file=48239947 (Last accessed: 20.01.2024).
220. The nature of rural infrastructure: problems and prospects / Bery S. et al. *National Council of Applied Economic Research*. India (NCAER). URL : <https://ideas.repec.org/p/nca/ncaerw/94.html> (Last accessed: 20.03.2024).
221. Travel & Tourism Sector Shows Strong Recovery in Italy Says WTTC. URL : <https://wttc.org/news-article/travel-and-tourism-sector-shows-strong-recovery-in-italy> (Last accessed: 17.03.2024).
222. Weaver David. Ecotourism. New York : John Wiley & Sons, Inc, 2002. 400 p.

Додатки

ДОДАТОК А

Картографія парків і заповідників України

Парки і заповідники України

- **53**
Національні
природні парки
- **19**
Природних
заповідників
- **5**
Біосферних
заповідників

ПН Природно-заповідний фонд України

Всі парки і заповідники

Джерело: [126]

ДОДАТОК Б

Аналіз динаміки податкових надходжень

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ

ДАРТ

ВІД ТУРГАЛУЗІ ПО ОБЛАСТЯХ ЗА 1 КВАРТАЛ (2021-2024 рр.)

ПОДАТКИ, млн грн	2021	2022	2023	2024
Вінницька	5,2	6,0	5,3	8,5
Волинська	2,6	3,1	3,1	5,6
Дніпропетровська	19,4	25,0	18,9	29,4
Донецька	10,6	10,4	1,8	2,8
Житомирська	2,7	3,0	2,7	4,0
Закарпатська	12,7	19,7	17,7	27,9
Запорізька	14,1	13,8	3,0	3,8
Івано-Франківська	40,6	81,7	84,2	73,1
Київська	22,4	30,6	30,0	56,7
Кіровоградська	4,3	2,9	2,8	4,7
Луганська	2,1	1,6	0,01	0,01
Львівська	48,4	48,9	70,0	89,9
Миколаївська	6,6	7,4	3,2	5,1
Одеська	201,0	39,8	18,9	28,2
Полтавська	6,8	9,6	8,3	14,4
Рівненська	3,2	3,9	1,8	6,7
Сумська	2,4	2,4	1,6	3,0
Тернопільська	3,7	4,9	3,7	7,0
Харківська	19,2	20,4	8,8	16,2
Херсонська	7,8	6,0	0,4	0,6
Хмельницька	4,1	5,3	5,3	6,1
Черкаська	4,2	4,7	3,8	6,4
Чернівецька	3,6	3,8	4,3	8,2
Чернігівська	4,0	3,7	2,0	3,4
в. Київ	179,2	182,6	109,0	183,7

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ

ДАРТ

ВІД ТУРГАЛУЗІ ПО ОБЛАСТЯХ РІК (2021-2023 рр.)

ПОДАТКИ, млн грн	2021	2022	2023
Вінницька	27,4	23,9	29,9
Волинська	13,5	11,8	15,9
Дніпропетровська	88,4	89,8	88,1
Донецька	59,6	10,8	8,8
Житомирська	14,1	9,0	14,5
Закарпатська	59,5	72,4	94,2
Запорізька	98,6	26,2	11,2
Івано-Франківська	132,0	159,7	130,8
Київська	125,4	163,9	239,0
Кіровоградська	18,2	10,8	18,8
Луганська	8,2	1,9	0,5
Львівська	215,4	273,8	345,5
Миколаївська	45,9	14,3	21,7
Одеська	210,8	87,8	98,8
Полтавська	43,5	34,8	45,4
Рівненська	16,2	14,1	20,1
Сумська	11,4	7,2	8,8
Тернопільська	17,3	15,1	19,6
Харківська	104,8	58,9	49,6
Херсонська	58,7	10,4	1,7
Хмельницька	21,4	22,8	31,2
Черкаська	23,0	17,6	20,7
Чернівецька	18,2	20,7	28,8
Чернігівська	18,8	11,1	19,8
в. Київ	773,9	415,2	489,3

Джерело: [190]

ДОДАТОК В

Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2021 роках

	Усі потоки міграції			У тому числі міждержавна міграція		
	<i>Total flows of migration</i>			<i>Including inter-state migration</i>		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)
	<i>number immigrants</i>	<i>number emigrants</i>	<i>migration increase / decrease</i>	<i>number immigrants</i>	<i>number emigrants</i>	<i>migration increase / decrease</i>
Усього / Total						
2002	760005	793796	-33791	42473	76264	-33791
2003	762033	786243	-24210	39489	63699	-24210
2004	789379	796994	-7615	38567	46182	-7615
2005	763222	758639	4583	39580	34997	4583
2006	765882	751637	14245	44227	29982	14245
2007	758292	741454	16838	46507	29669	16838
2008	710790	695869	14921	37323	22402	14921
2009	642819	629372	13447	32917	19470	13447
2010	683449	667316	16133	30810	14677	16133
2011	669397	652301	17096	31684	14588	17096
2012	726226	664382	61844	76361	14517	61844
2013	675942	644029	31913	54100	22187	31913
2014	542506	519914	22592	42698	21599	21099
2015	533278	519045	14233	30659	21409	9250
2016	256808	246188	10620	14311	6465	7846
2017	442287	430290	11997	28360	20234	8126
2018	629276	610687	18589	39307	24252	15055
2019	576032	554520	21512	45011	26789	18222
2020	435280	425964	9316	26361	19121	7240
2021	476925	455664	21261	41724	22587	19137

Продовження додатка В

Продовження табл. 6.1 / Continued table 6.1						
	Усі потоки міграції <i>Total flows of migration</i>			У тому числі міждержавна міграція <i>Including inter-state migration</i>		
	кількість прибулих <i>number immigrants</i>	кількість вибулих <i>number emigrants</i>	міграційний приріст, скорочення (-) <i>migration increase / decrease</i>	кількість прибулих <i>number immigrants</i>	кількість вибулих <i>number emigrants</i>	міграційний приріст, скорочення (-) <i>migration increase / decrease</i>
Міська місцевість / Urban areas						
2002	530601	539715	-9114	32715	62635	-29920
2003	541887	534085	7802	31087	51586	-20499
2004	575095	537960	37135	30344	37152	-6808
2005	556363	500669	55694	30484	27621	2863
2006	547922	499471	48451	35299	23402	11897
2007	541330	497752	43578	37361	23167	14194
2008	508610	467861	40749	28960	17900	11060
2009	455322	425390	29932	24740	15635	9105
2010	479417	458035	21382	23173	11938	11235
2011	468723	447407	21316	23885	12194	11691
2012	526695	461223	65472	67948	12350	55598
2013	491234	451230	40004	46342	19873	26469
2014	387349	367756	19593	36205	19229	16976
2015	360429	358135	2294	25575	18681	6894
2016	162740	170780	-8040	11926	5204	6722
2017	306759	302678	4081	24592	18167	6425
2018	430920	401589	29331	34404	20643	13761
2019	410030	367357	42673	39846	22490	17356
2020	307221	286482	20739	22923	17628	5295
2021	340798	311379	29419	36425	20442	15983

Продовження додатка В

	Продовження табл. 6.1 / Continued table 6.1					
	Усі потоки міграції <i>Total flows of migration</i>			У тому числі міждержавна міграція <i>Including inter-state migration</i>		
	кількість прибулих <i>number immigrants</i>	кількість вибулих <i>number emigrants</i>	міграційний приріст, скорочення (-) <i>migration increase / decrease</i>	кількість прибулих <i>number immigrants</i>	кількість вибулих <i>number emigrants</i>	міграційний приріст, скорочення (-) <i>migration increase / decrease</i>
Сільська місцевість / <i>Rural areas</i>						
2002	229404	254081	-24677	9758	13629	-3871
2003	220146	252158	-32012	8402	12113	-3711
2004	214284	259034	-44750	8223	9030	-807
2005	206859	257970	-51111	9096	7376	1720
2006	217960	252166	-34206	8928	6580	2348
2007	216962	243702	-26740	9146	6502	2644
2008	202180	228008	-25828	8363	4502	3861
2009	187497	203982	-16485	8177	3835	4342
2010	204032	209281	-5249	7637	2739	4898
2011	200674	204894	-4220	7799	2394	5405
2012	199531	203159	-3628	8413	2167	6246
2013	184708	192799	-8091	7758	2314	5444
2014	155157	152158	2999	6493	2370	4123
2015	172849	160910	11939	5084	2728	2356
2016	94068	75408	18660	2385	1261	1124
2017	135528	127612	7916	3768	2067	1701
2018	198356	209098	-10742	4903	3609	1294
2019	166002	187163	-21161	5165	4299	866
2020	128059	139482	-11423	3438	1493	1945
2021	136127	144285	-8158	5299	2145	3154

Джерело: [99]

ДОДАТОК Г

Міграційний рух населення за типом місцевості по регіонах у 2021 році

	Усі потоки міграції Total flows of migration			У тому числі міжрегіональна міграція including inter-state migration			Загальний коефіцієнт міграційного приросту, зменшення (-), на 10000 осіб населення Total rate migration increase / decrease, per 10000 persons present population	
	кількість прибулих immigrants	кількість вибулих emigrants	міграційний приріст, зменшення (-) increase / decrease	кількість прибулих immigrants	кількість вибулих emigrants	міграційний приріст, зменшення (-) increase / decrease		
Україна / Total								
Україна	476925	455664	21261	41724	22987	19187	8.5	Ukraine
Автономна Республіка Крим	—	—	—	—	—	—	—	Autonomous Republic of Crimea
Вінницька	16268	18726	-2458	480	388	92	-16.2	Vinnitsya
Волинська	11487	11887	-400	170	230	-60	-3.0	Volyn
Дніпропетровська	30109	30393	-283	2350	988	1401	-0.9	Dnipropetrovsk
Донецька	15119	20497	-5378	836	398	18	—	Donetsk
Житомирська	18620	17948	-1328	454	176	278	-11.2	Zhytomyr
Закарпатська	6700	6536	164	938	559	359	1.3	Zakarpattia
Запорізька	13302	15289	-1987	1086	861	345	-11.5	Zaporizhzhya
Івано-Франківська	14499	13741	758	467	485	182	5.6	Ivano-Frankivsk
Київська	57336	27242	30094	3358	549	2809	168.0	Kyiv
Кіровоградська	9238	12382	-2944	125	161	-36	-32.3	Kirovograd
Луганська	5722	9099	-3377	313	270	43	—	Luhansk
Львівська	27940	27307	633	1031	767	264	4.3	Lviv
Миколаївська	8800	12014	-2214	493	527	-34	-29.1	Mykolajivsk
Одеська	30819	24392	6427	2660	420	2240	27.2	Odesa
Полтавська	20296	20097	289	1803	984	809	2.1	Poltava
Рівненська	15656	16991	-1335	330	459	-129	-11.7	Rivne
Сумська	12809	15110	-2301	560	392	-32	-22.0	Sumy
Тернопільська	12773	12056	717	1335	280	1045	7.0	Terнопil
Харківська	41521	37820	4701	7090	5274	1816	18.0	Kharkiv
Херсонський	8729	10802	-2073	97	178	-79	-20.5	Kherson
Хмельницький	16717	16850	-133	674	202	472	-1.1	Khmelnytskyi
Черкаська	14531	15927	-1396	479	279	200	-11.9	Cherkasy
Чернівецька	7713	7282	431	563	362	1001	4.8	Chernivtsi
Чернівецька м.Київ	11073	12522	-1449	305	112	-7	-13.0	Chernivtsi city Kyiv
м.Севастополь	49148	43415	5733	13147	7007	6140	19.4	city Sevastopol

Продовження табл. 6.1 / Continued table 6.2

Україна	Усі потоки міграції Total flows of migration			У тому числі міжрегіональна міграція including inter-state migration			Загальний коефіцієнт міграційного приросту, зменшення (-), на 10000 осіб населення Total rate migration increase / decrease, per 10000 persons present population	
	кількість прибулих immigrants	кількість вибулих emigrants	міграційний приріст, зменшення (-) migration increase / decrease	кількість прибулих immigrants	кількість вибулих emigrants	міграційний приріст, зменшення (-) migration increase / decrease		
Міські місцевості / Urban areas								
Україна	340798	311379	29419	36425	20443	15983	15,4	Ukraine
Автономна Республіка Крим	—	—	—	—	—	—	—	Autonomous Republic of Crimea
Вінницька	10828	10437	391	439	357	82	6,9	Vinnitsya
Волинська	6228	7009	-781	95	150	-55	-14,6	Volyn
Дніпропетровська	24825	23170	1655	2197	884	1313	6,3	Dnipropetrovsk
Донецька	13034	18873	-5839	593	381	12	—	Donetsk
Житомирська	10672	10467	205	343	132	211	2,9	Zhytomyr
Закарпатська	4295	3563	732	695	282	413	15,8	Zakarpattia
Запорізька	9932	10014	-82	906	596	310	-7,7	Zaporizhzhya
Івано-Франківська	8838	7823	1015	450	363	87	16,8	Ivano-Frankivsk
Київська	29277	16300	12977	1711	348	1363	117,0	Kyiv
Кіровоградська	6653	7308	-655	88	128	-40	-31,3	Kirovograd
Львівська	4544	7014	-2470	287	257	30	—	Lvivsk
Луганська	19829	18448	1381	912	677	235	9,1	Luhansk
Миколаївська	7245	7375	-130	408	478	-71	-1,7	Mykolajivsk
Одеська	12172	15818	-3646	2429	248	2178	40,0	Odesa
Полтавська	12703	12172	531	1327	831	496	6,2	Poltava
Рівненська	9101	10228	-1125	202	258	-56	-10,7	Rivne
Сумська	9279	9813	-534	553	562	-9	-7,3	Sumy
Тернопільська	8180	6363	1797	1068	218	850	38,1	Terнопil
Харківська	36283	29354	6929	6746	5355	1391	32,6	Kharkiv
Херсонська	6164	8801	-2637	51	131	-80	-10,3	Kherson
Хмельницька	10897	9753	1144	464	343	121	10,0	Khmelnytskyi
Черкаська	8920	9006	-86	398	230	168	-1,3	Cherkasy
Чернівецька	4722	4250	472	800	352	448	12,2	Chernivtsi
Чернівецька м.Київ	7027	7686	-659	24	74	-50	-10,3	Chernivtsi city Kyiv
м.Севастополь	49148	43415	5733	13147	7007	6140	19,4	city Sevastopol

Продовження додатка Г

Продовження табл. 6.2 / Continuation table 6.2

	Усі типи міграції Total flows of migration			У тому числі міжрегіональна міграція including inter-regional migration			Загальний коефіцієнт міграційного процесу, збільшення (+), на 1000 осіб населення Total rate migration increase / decrease, per 1000 persons of the population	
	кількість прибулих immigrants	кількість вибулих emigrants	міграційний приріст, збільшення (+) increase / decrease	кількість прибулих immigrants	кількість вибулих emigrants	міграційний приріст, збільшення (+) increase / decrease		
Сільська місцевість / Rural areas								
Україна	138127	144285	-8158	5299	2145	3154	-4,9	Ukraine
Автономна Республіка Крим	..	..	..	..	..	..	..	Autonomous Republic of Crimea
Вінницька	5440	8289	-2849	41	31	10	-39,2	Vinnitsya
Волинська	5259	4878	381	75	80	-5	7,8	Volyn
Дніпропетровська	5284	7222	-1938	153	65	88	-31,1	Dnipropetrovsk
Донецька	2085	3534	-1449	23	17	6	..	Donetsk
Житомирська	5948	7481	-1533	111	44	67	-31,9	Zhytomyr
Закарпатська	2405	2973	-568	223	277	-54	-7,3	Zakarpattia
Закарпатська	3370	4295	-925	100	65	35	24,9	Zakarpattia
Івано-Франківська	5661	5919	-258	217	122	95	-3,4	Ivano-Frankivsk
Київська	28059	10942	17117	1647	201	1446	250,7	Kyiv
Кіровоградська	2585	4874	-2289	37	33	4	-69,0	Kirovograd
Луганська	1178	2085	-907	26	11	15	..	Luhansk
Львівська	8111	8659	-548	119	90	29	-5,7	Lviv
Миколаївська	2555	4639	-2084	87	48	39	-60,6	Mykolayiv
Одеська	8647	8574	73	235	171	64	1,0	Odesa
Полтавська	7593	7835	-242	476	163	313	-4,7	Poltava
Рівненська	6553	6762	-210	128	201	-73	-3,5	Rivne
Сумська	3530	5297	-1767	27	30	-3	-55,8	Sumy
Тернопільська	4593	5673	-1080	269	74	195	-19,5	Ternopil
Харківська	6238	8468	-2228	944	119	225	-43,7	Kharkiv
Харківська	2565	4001	-1436	86	45	1	-36,9	Kherson
Хмельницька	5820	7097	-1277	190	59	131	24,5	Khmelnytskyi
Черкаська	5611	6921	-1310	81	49	32	-26,2	Cherkassy
Чернівецька	2991	3032	-41	563	119	453	-0,8	Chernivtsi
Чернівецька	4046	4836	-790	81	38	43	-23,9	Chernivtsi
м. Київ	x	x	x	x	x	x	x	city Kyiv
м. Севастополь	..	..	..	..	..	..	..	city Sevastopol

Джерело: [99]

ДОДАТОК Д

Народжуваність, смертність та природний приріст (скорочення) населення за
типом місцевості у 1991-2021 роках

	Осіб <i>Persons</i>			На 1000 осіб наявного населення <i>On 1000 persons of present population</i>		
	кількість живонаро- джених <i>number of live-births</i>	кількість померлих <i>number of deaths</i>	природний приріст, скорочення (-) <i>natural increase / decrease</i>	кількість живонаро- джених <i>number of live-births</i>	кількість померлих <i>number of deaths</i>	природний приріст, скорочення (-) <i>natural increase / decrease</i>
Усього / Total						
1991	630813	669960	-39147	12,1	12,9	-0,8
1992	596785	697110	-100325	11,4	13,4	-2,0
1993	557467	741662	-184195	10,7	14,2	-3,5
1994	521545	764669	-243124	10,0	14,7	-4,7
1995	492861	792587	-299726	9,6	15,4	-5,8
1996	467211	776717	-309506	9,2	15,2	-6,0
1997	442581	754151	-311570	8,7	14,9	-6,2
1998	419238	719954	-300716	8,4	14,4	-6,0
1999	389208	739170	-349962	7,8	14,9	-7,1
2000	385126	758082	-372956	7,8	15,4	-7,6
2001	376478	745952	-369474	7,7	15,3	-7,6
2002	390688	754911	-364223	8,1	15,7	-7,6
2003	408589	765408	-356819	8,5	16,0	-7,5
2004	427259	761261	-334002	9,0	16,0	-7,0
2005	426086	781961	-355875	9,0	16,6	-7,6
2006	460368	758092	-297724	9,8	16,2	-6,4
2007	472657	762877	-290220	10,2	16,4	-6,2
2008	510589	754460	-243871	11,0	16,3	-5,3
2009	512525	706739	-194214	11,1	15,3	-4,2
2010	497689	698235	-200546	10,8	15,2	-4,4
2011	502595	664588	-161993	11,0	14,5	-3,5
2012	520705	663139	-142434	11,4	14,5	-3,1
2013	503657	662368	-158711	11,1	14,6	-3,5
2014	465882	632296	-166414	10,8	14,7	-3,9
2015	411781	594796	-183015	10,7	14,9	-4,2
2016	397037	583631	-186594	10,3	14,7	-4,4
2017	363987	574123	-210136	9,4	14,5	-5,1
2018	335874	587665	-251791	8,7	14,8	-6,1
2019	308817	581114	-272297	8,1	14,7	-6,6
2020	293457	616835	-323378	7,8	15,9	-8,1
2021	271983	714263	-442280	7,3	18,5	-11,2

Продовження додатка Д

	Осіб <i>Persons</i>			На 1000 осіб наявного населення <i>On 1000 persons of present population</i>		
	кількість живонаро- джених <i>number of live-births</i>	кількість померлих <i>number of deaths</i>	природний приріст, скорочення (-) <i>natural increase / decrease</i>	кількість живонаро- джених <i>number of live-births</i>	кількість померлих <i>number of deaths</i>	природний приріст, скорочення (-) <i>natural increase / decrease</i>
Міська місцевість / Urban areas						
1991	419205	380988	38217	11,9	10,8	1,1
1992	387696	401849	-14153	11,0	11,4	-0,4
1993	356833	432462	-75629	10,1	12,2	-2,1
1994	328522	450823	-122301	9,3	12,8	-3,5
1995	308408	476434	-168026	8,8	13,6	-4,8
1996	291121	460805	-169684	8,4	13,3	-4,9
1997	274961	444446	-169485	8,0	13,0	-5,0
1998	258724	425521	-166797	7,6	12,6	-5,0
1999	239408	439986	-200578	7,1	13,1	-6,0
2000	238014	457069	-219055	7,2	13,8	-6,6
2001	237228	450329	-213101	7,2	13,8	-6,6
2002	248877	454406	-205529	7,7	14,0	-6,3
2003	266415	459965	-193550	8,3	14,3	-6,0
2004	284361	460492	-176131	8,9	14,4	-5,5
2005	284257	471561	-187304	8,9	14,8	-5,9
2006	306635	461774	-155139	9,6	14,5	-4,9
2007	314065	466253	-152188	9,9	14,7	-4,8
2008	340594	462897	-122303	10,8	14,6	-3,8
2009	339497	432294	-92797	10,8	13,7	-2,9
2010	326587	431130	-104543	10,4	13,7	-3,3
2011	328934	411025	-82091	10,5	13,1	-2,6
2012	341599	411787	-70188	10,9	13,1	-2,2
2013	330284	412553	-82269	10,5	13,2	-2,7
2014	304190	391739	-87549	10,2	13,2	-3,0
2015	266082	358749	-92667	10,4	13,2	-2,8
2016	258688	354634	-95946	10,0	13,2	-3,2
2017	237874	350549	-112675	9,2	13,0	-3,8
2018	220102	363732	-143630	8,5	13,4	-4,9
2019	202646	362660	-160014	7,9	13,4	-5,5
2020	189167	389716	-200549	7,5	14,8	-7,3
2021	175257	469441	-294184	7,0	17,8	-10,8

Продовження додатка Д

	Осіб <i>Persons</i>			На 1000 осіб наявного населення <i>On 1000 persons of present population</i>		
	кількість живонаро- джених <i>number of live-births</i>	кількість померлих <i>number of deaths</i>	природний приріст, скорочення (-) <i>natural increase / decrease</i>	кількість живонаро- джених <i>number of live-births</i>	кількість померлих <i>number of deaths</i>	природний приріст, скорочення (-) <i>natural increase / decrease</i>
Сільська місцевість / Rural areas						
1991	211608	288972	-77364	12,6	17,2	-4,6
1992	209089	295261	-86172	12,5	17,6	-5,1
1993	200634	309200	-108566	12,0	18,5	-6,5
1994	193023	313846	-120823	11,6	18,8	-7,2
1995	184453	316153	-131700	11,1	19,1	-8,0
1996	176090	315912	-139822	10,7	19,2	-8,5
1997	167620	309705	-142085	10,2	18,9	-8,7
1998	160514	294433	-133919	9,9	18,1	-8,2
1999	149800	299184	-149384	9,3	18,5	-9,2
2000	147112	301013	-153901	9,2	18,8	-9,6
2001	139250	295623	-156373	8,7	18,6	-9,9
2002	141811	300505	-158694	9,0	19,1	-10,1
2003	142174	305443	-163269	9,1	19,6	-10,5
2004	142898	300769	-157871	9,3	19,6	-10,3
2005	141829	310400	-168571	9,4	20,5	-11,1
2006	153733	296318	-142585	10,3	19,8	-9,5
2007	158592	296624	-138032	10,7	20,1	-9,4
2008	169995	291563	-121568	11,6	19,9	-8,3
2009	173028	274445	-101417	11,9	18,9	-7,0
2010	171102	267105	-96003	11,9	18,6	-6,7
2011	173661	253563	-79902	12,1	17,7	-5,6
2012	179106	251352	-72246	12,6	17,7	-5,1
2013	173373	249815	-76442	12,3	17,7	-5,4
2014	161692	240557	-78865	12,2	18,1	-5,9
2015	145699	236047	-90348	11,3	18,0	-6,7
2016	138349	228997	-90648	10,8	17,6	-6,8
2017	126113	223574	-97461	9,9	17,3	-7,4
2018	115772	223933	-108161	9,2	17,5	-8,3
2019	106171	218454	-112283	8,5	17,2	-8,7
2020	104290	227119	-122829	8,5	18,1	-9,6
2021	96726	244822	-148096	7,9	19,7	-11,8

Продовження додатка Д

	Осіб <i>Persons</i>			На 1000 осіб наявного населення <i>On 1000 persons of present population</i>			
	кількість живонаро- джених	кількість померлих	природний приріст, скорочення (-)	кількість живонаро- джених	кількість померлих	природний приріст, скорочення (-)	
	<i>number of live-births</i>	<i>number of deaths</i>	<i>natural increase / decrease</i>	<i>number of live-births</i>	<i>number of deaths</i>	<i>natural increase / decrease</i>	
Сільська місцевість / Rural areas							
Україна	96726	244822	-148096	7,9	19,7	-11,8	Ukraine
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...	...	...	Autonomous Republic of Crimea
Вінницька	5052	15562	-10510	7,0	21,4	-14,4	Vinnitsya
Волинська	5445	8114	-2669	11,1	16,6	-5,5	Volyn
Дніпропетровська	3428	11025	-7597	6,9	22,3	-15,4	Dnipropetrovsk
Донецька	1363	6203	-4840	...	...	...	Donetsk
Житомирська	3760	10823	-7063	7,8	22,5	-14,7	Zhytomyr
Закарпатська	8106	11222	-3116	10,4	14,3	-3,9	Zakarpattya
Запорізька	2426	8361	-5935	6,5	22,5	-16,0	Zaporizhzhya
Івано-Франківська	6304	12492	-6188	8,4	16,6	-8,2	Ivano-Frankivsk
Київська	4698	14530	-9832	6,9	21,3	-14,4	Kyiv
Кіровоградська	2052	6981	-4929	6,2	21,1	-14,9	Kirovohrad
Луганська	795	3850	-3055	...	...	...	Luhansk
Львівська	8390	17049	-8659	8,7	17,6	-8,9	Lviv
Миколаївська	2595	6504	-3909	7,5	18,9	-11,4	Mykolayiv
Одеська	7372	13720	-6348	9,5	17,7	-8,2	Odesa
Полтавська	3157	11199	-8042	6,2	22,0	-15,8	Poltava
Рівненська	7183	9720	-2537	11,9	16,2	-4,3	Rivne
Сумська	1709	7487	-5778	5,4	23,7	-18,3	Sumy
Тернопільська	3821	10409	-6588	6,9	18,8	-11,9	Ternopil
Харківська	2998	10879	-7881	6,1	22,3	-16,2	Kharkiv
Херсонська	2807	6899	-4092	7,2	17,7	-10,5	Kherson
Хмельницька	3651	12581	-8930	7,0	24,2	-17,2	Khmelnyskiy
Черкаська	2936	11198	-8262	5,9	22,4	-16,5	Cherkasy
Чернівецька	5005	8647	-3642	9,9	17,1	-7,2	Chernivtsi
Чернігівська	1673	9367	-7694	5,1	28,4	-23,3	Chernihiv
м.Київ	x	x	x	x	x	x	city Kyiv
м.Севастополь	...	...	...	...	...	...	city Sevastopol

Джерело: [99]

ДОДАТОК Е

Сільські садиби (агросадиби) та готелі, що здійснюють туристичну діяльність
на сільських територіях Хмельницької області

№ п/п	Назва	Адреса розташування	Тип закладу (еко- комплекс, база, зелений туризм тощо)
Кам'янець-Подільський район			
Жванецька ТГ			
1	Веселка	с.Сокіл	зелений туризм
2	Калинка	с.Сокіл	зелений туризм
3	На Дністрі	с.Сокіл	зелений туризм
4	Фуксія	с.Сокіл	зелений туризм
5	Зелена Мрія	с.Сокіл	зелений туризм
6	Лебедина оселя	с.Сокіл	зелений туризм
7	Дністровська долина	с.Сокіл	зелений туризм
8	Фазенда	с.Сокіл	зелений туризм
9	Рибачий притулок	с.Сокіл	зелений туризм
10	Магнолія	с.Сокіл	зелений туризм
11	Чарівниця	с.Сокіл	зелений туризм
12	"Воден"	с. Бабшин -Брага	зелений туризм
14	"Хмільна застава"	с.Руда	зелений туризм
15	Приватна садиба "Квітка на камені"	с.Цвіклівці Перпі	зелений туризм
16	Гостьовий дім "Катерина"	с.Цвіклівці Перпі	зелений туризм
17	"Тетянин хутір"	с.Гаврилівці	зелений туризм
Новоушицька ТГ			
1	КОРД	с.Рудківці	база
2	TIRAS (Тірас)	с.Рудківці	база
3	Казюс	с.Рудківці	база
4	Ганок	с.Рудківці	база
5	AlpinaSofa Hotel	с.Рудківці	база , готель
6	Family hotel	с.Куражини	готель на березі Дністра
7	Світанок	с.Рудківці	база
8	Дача	с.Рудківці	котедж
9	Перлина Дністра "Батьківська хата"	с.Рудківці	база
Староушицька ТГ			
1	Karabasovo	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
2	Відпочивокна Дністрі У КАШТАНА	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
3	Батьківська Хата	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
4	Садиба "Затишок"	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
5	Крайня хата в райському куточку	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
6	Будиночок	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
7	На півострові у Бориса	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
8	У Світлани	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
9	Затишна оселя	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
10	Дача	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
11	Садиба "Софія"	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
12	Дачний Будиночок Галина	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
13	Відпочинок у Надії 10 метрів до води	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
14	Зелений будинок на три козирати	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
15	Будиночок "Садиба"	смт. Стара Ушиця	зелений туризм
16	Елітний відпочинок	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
17	Відпочинок на Дністрі в Старій Ушині	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
18	Будинок "Долина"	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
19	Туристичний Притулок	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
20	Садиба над Дністром	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
21	Садиба "Сонячна Долина"	смт.Стара Ушиця	зелений туризм
22	Апартаменти на Дністрі "Шале"	смт.Стара Ушиця	зелений туризм

Продовження додатка Е

23	Садба	смт.Стара Ушниця	зелений туризм
24	Відпочинок на Дністрі	смт.Стара Ушниця	зелений туризм
25	Садба	смт.Стара Ушниця	зелений туризм
26	Садба "Дім мандрівника"	с. Грушка	зелений туризм
27	Дача під Лісом	смт.Стара Ушниця	зелений туризм
Хмельницький район			
Хмельницька МПГ			
1	Мобі Дік	с. Олешин	Зона відпочинку
2	Зелена Садба	с. Давидківці	Туристичний комплекс
Сатанівська ТГ			
1	База відпочинку "Хуторок"	смт Сатанів	база відпочинку
2	Туристичний кемпінг "Олімп"	с. Кришків	кемпінг
Теофіпольська ТГ			
1	База відпочинку	с.Волниця	база
Шепетівський район			
Гришівська ТГ			
1	Волограй	смт. Гришів	база

№ п/п	Назва	Адреса розташування
Кам'янець-Подільський район		
1	Готель "Губернія"	с.Нігин
Хмельницький район		
Вінківська ТГ		
1	Хостел-кафе "Садба у Степана"	смт.Вінківці
Летичівська ТГ		
1	Готель "Південний Буз"	смт Летичів
2	Готель "Леон"	смт Летичів
3	Гостьові номери "Смак"	смт Летичів
4	Гостьові номери "Ні пуха-ні пера"	смт Летичів
Сатанівська ТГ		
1	Готель "DeLito"	смт Сатанів
2	ТОВ "Аква-Віта Жива-Вода"	смт Сатанів
3	ТОВ ОСК "Сонячний Прованс"	смт Сатанів
4	ТОВ "Арден палац"	смт Сатанів
Старосинявська ТГ		
1	Готель "Лекс"	с.Стара Синява
2	Готель "Ніфетілі"	с.Стара Синява
Теофіпольська ТГ		
1	Готель "КУНЧА ЗАСПА"	смт. Теофіполь
2	Готельно-ресторанний комплекс	с.Новостанці
3	Готель	с.Волниця
Шепетівський район		
Білогірська ТГ		
1	Готель "Горинь"	смт. Білогір'я
Негішівська ТГ		
1	Готель	с. Кривин
2	Готель	с. Кривин

Джерело: надано Хмельницькою ОДА за запитом [197]

ДОДАТОК Ж

СЛОБІДСЬКО-КУЛЬЧІСВЕЦЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
 ауд. Механізаторів, 45, с. Слобідка-Кульчівська, Кам'янець-Подільського району, Хмельницької області, 32389
 тел. 7-07-83, E-mail: sl-krads@ukr.net, Код ЄДРПОУ 04407276

" 23 " травня 2024 р. № 962/02-20

ДОВІДКА

про впровадження основних положень дисертаційних досліджень

Видана Махіні Світлані Олегівні про те, що матеріал її основних дисертаційних досліджень, присвячених сільському туризму як фактору соціально-економічного розвитку сільських територій, були використані під час складання плану соціально-економічного розвитку Слобідсько-Кульчівської сільської територіальної громади на 2024-2025 рік.

Сільський голова

Юрій ВОЛОЩУК

ДОДАТОК К

УКРАЇНА

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА РАЙОННА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІплоща Вірменський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, 32301 тел/факс: 9-06-99
E-mail: kpruvrada@ukr.net Код ЄДРПОУ 04060594

18.07.2024 № 172/01/27

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Махині Світлані Олегівні про те, що результати її дисертаційного дослідження на тему «Сільський туризм як фактор соціально-економічного розвитку сільських територій» є актуальними, мають вагоме теоретичне і практичне значення. Виконавчим апаратом Кам'янець-Подільської районної ради розглянуто наукові результати дисертаційного дослідження, пропозиції, висновки. Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при плануванні Програм розвитку сільських територій, а саме: у сфері організації туристичного бізнесу на селі.

Заступник голови ради

М.Жоган

000005

ДОДАТОК Л

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

Майдан Незалежності, 2, м. Хмельницький, 29005,
тел./факс (0382) 76-50-24, E-mail: oegadm@odm-km.gov.ua. Код ЄДРПОУ 22985083

№ _____

ДОВІДКА

про впровадження основних положень дисертаційних досліджень

видає Махніні Світлані Олегівні про те, що матеріал її основних дисертаційних досліджень, присвячених сільському туризму як фактору соціально-економічного розвитку сільських територій, використані в практичній діяльності Хмельницької ОДА. Зокрема, враховані рекомендації щодо розвитку сільських територій області шляхом стимулювання туристичної діяльності.

Хмельницька ОДА розглянула наукові результати дисертаційного дослідження, пропозиції, висновки та повідомляє, що використовує їх у своїй поточній роботі.

Заступник начальника
обласної військової адміністрації

Христиня Павлою, 65-69-59

Володимир БІЛИК

ДОКУМЕНТ СЕД
Хмельницької ОДА
86/14-14-9016/2024 від 23.09.2024

Підписувач Білик Володимир Іванович
Сертифікат 3FA057827581C0324000000A5203500AF000000
Дієсний з 12.09.2024 13:53:17 до 12.09.2026 15:53:17

ДОДАТОК М

УКРАЇНА

БІЛЬЧЕ-ЗОЛОТЕЦЬКА СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА
ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Махнівка 101, с. Більче-Золоте, Чортківський район, Тернопільська область, 48733, тел: 3-32-93

E-mail: bielchezolote@ukr.net код ЄДРПОУ 04395277

"03" грудня 2024 року № 678

Довідка

про впровадження основних положень дисертаційних досліджень

видана виконкомом Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району Тернопільської області **Махні Світлані Олегівні** про те, що матеріали її дисертаційного дослідження на тему: «Сільський туризм як фактор соціально-економічного розвитку сільських територій», були використанні під час написання програми соціально-економічного розвитку Більче-Золотецької сільської територіальної громади на 2021-2026 роки.

Довідка видана для пред'явлення по місцю вимоги.

Галина ОГОРОДНИК